

A KALOCSAI ÉRSEKI URADALOM
GAZDÁLKODÁSA A XIX.-XX. SZÁZAD FORDULÓJÁN.

Készítette:

JUHÁSZ MÁRTA
1987.
KALOCSA.

Az 1848-as forradalom vívmányai nyomán Magyarországon elhárultak a kapitalista fejlődés feudális gátjai. A tőkés gazdálkodás kezdetei már a megelőző évtizedekben is jelentkeztek, a folyamat tovább erősödött az abszolutizmus éveiben. Ám a mezőgazdaságban a tőke és a hitel hiánya miatt csak kevés bér munkást tudtak foglalkoztatni, és a fejlett technikai eszközök alkalmazására sem nyílt lehetőség. A mezőgazdasági ágakat az extenzitás jellemezte, a terméshozamok alacsonyak voltak és erősen függtek az időjárástól.

Az átalakulás folyamata az évszázad vége felé, az 1870-es években kibontakozó agrárválság hatására gyorsult meg. A feudális maradványokkal terhelt, extenzív mezőgazdaságot súlyosan érintette ez a válság. Felgyorsult a technikai fejlődés, s az önköltség csökkentésére törekedtek. Ennek anyagi feltételeit a birtokosok egy része a mind szélesebb körben elterjedő bérleti gazdálkodásból befolyó bérleti díjak útján teremtette elő, illetve a rohamosan növekvő hitelekkel fedezték. / A századfordulóra már a föld becsült forgalmi értékének országosan 20 %-át terheltek jelzáloghitelek /1/. / Mindezek következményeként a termésátlagok és a terméseredmények a század utolsó évtizedeiben jelentős mértékben növekedtek. A XIX.-XX. század fordulója a magyar mezőgazdaság történetének is egyik fontos fordulópontja lett. A korszak termelés-történeti kérdéseinek vizsgálata nyomán mindenütt kirajzódnak a minőségi változások jelei.

Az átlagostól azonban nagyon is eltérő volt a kötött és korlátolt forgalmu birtokok helyzete, amelyek az amúgy is nagy gondot jelentő tőkehiányt még jobban érezték, s így kevesebb lehetőségük

volt az átalakulást gyorsító tőke befektetésekre. Idetartoztak az egyházi birtokok is, amelyek különösen elmaradottak voltak.

A korlátozott forgalmu birtokok megoszlása 1895.-ben.

Birtoktípus	kat.hold	%
Kincstári	2,510.774	15,35
Községi	4,749.196	28,99
Vallás és tanulmányi alap	290.644	1,77
Egyéb alapítványi	36.876	0,23
Római katolikus egyházi	1,696.769	10,36
Egyéb felekezeti	656.058	4,00
Iskolai	16.106	0,10
Egyleti, társulati, vállalati	431.307	2,63
Hitbizományi	2,329.206	14,22
Közbirtokossági és urbéri	3,664.515	22,37
Ö s s z e s e n :	16,381.451	100,00

/Magyarország története 1890-1918.Bp. 1978. 303.old./

A dolgozatban az egyházi birtokok közül a kalocsai érseki uradalom gazdálkodása kerül bemutatásra a XIX.-XX. század fordulóján.

A kalocsai érsekség mu ltja.

I. István egyház szervező munkája során Kalocsára püspökséget telepített, melynek első főpapja Astrik Anasztáz volt. 1030.-ban a csanádi püspökség alapításával egyidőben, a kalocsai püspökséget érsekségi rangra emelte, ezzel megszületett az ország - Esztergom után - második érseksége.

A tatárjárás után Kalocsa is erődített, várral ellátott helyé

vált. Az egyenletesen fejlődő, virágzó, hatalmas birtokkal rendelkező érsekség életére nagy, de egyáltalán nem pozitív hatással volt a XVI. század elején bekövetkező török hódítás.

Az 1520-as évek török elleni harcaiból kivette részét Tomori Pál kalocsai érsek is, aki a mohácsi csatában a magyar seregek vezére volt. 1529.-ben a város török kézre került, megszállása 160 évig tartott - 1689.-ben szabadították fel a császári seregek.

A török fennhatóság alatt a város és az érsekség hanyatlásnak indult, a környéket általános pusztásodás jellemezte. 1602.-ben maga a város is elpusztult, amikor egy portyázó hajducsapat, vallási ellentét miatt felgyújtotta. /2/ Kalocsa felszabadításakor a törökök is felégették mindent, így a visszatérő érsek csak pusztaságot és romokat talált.

Az egyházmegye első restaurátora gróf Csáki Imre érsek volt. /3/ Ahhoz, hogy az érsekség rendezését végrehajthassa, anyagi eszközökre is szüksége volt, így először az érseki birtok visszaszerzésére törekedett. A Neoacquistica Commissió 1715.-ben kezdte meg munkáját, de a kalocsai érseki birtok esetében igen lassan haladt előre, ugyanis a nagymértékű pusztásodás miatt az uradalom határai szinte teljesen megállapíthatatlanok voltak. Az érsek egyelőre csak Kalocsa és Bács városát kapta vissza a hozzátartozó birtokokkal. A további területek megszerzése hosszadalmas perek árán történt /a Grass alkovich és a Festetics családokkal./.

A török hódítás alatt megfogyatkozott atáj lakossága és ezért a XVIII. század első felében nagy jelentősége lett az ujránépésedésnek. Már a török időben sok délszláv család huzódott fel a Kalocsai Sárköz tájékára. Ezek végülis Dusnokon és Bátyán ültek

meg tartósan. Kalocsa tájékát sem kerülte el a XVIII. század első felének hatalmas, észak-déli irányú népmozgása. Sokan érkeztek Pest megye felső járásaiból és az északi vármegyékből. Különösen Lak, Miske, Kecel és Kalocsa ujjanépésedésében volt nagy jelentősége ennek a szinte kifogyhatatlan forrású belső népmozgásnak. /4/ Az 1719.-ben települt Miske szlovák lett, az ugyanakkor benépesült Lak és az 1734.-ben telepített Kecel pedig magyar.

Kalocsa soha nem pusztult el teljesen. A török időkben is volt magyar lakossága. A XVIII. század első felében az említett északi bevándorlókon kívül számos új lakos érkezett a dunántúli vármegyékből és a környék falvaiból is. A sok felől érkezett bevándorlók rövid időn belül egységes, magyar lakossággá ötvöződtek. A Kalocsától keletre eső terület egykori falvai nem települtek újjá. Határuk Kalocsa város határa lett és itt alakultak ki a kalocsai szállások. /5/

A táj ujjanépésedésében jelentős szerepe volt a 3 német falu: Hajós, Nádudvar és Császártöltés telepítésének. Mindhármát a kalocsai érsekek telepítették 1722.-ben, 1724.-ben, illetve 1744.-ben.

Az érseki dominium területén nagyjából a XVIII. század közepére fejeződött be az ujkori faluhálózat kialakulása és a nemzetiségi viszonyok rögzülése.

A XVIII. században az érseki birtokok területének nagy részét a mezővárosok és a jobbágyfalvak népe használta, jobbágyi földként, vagy bérletként. A legtöbb helység népe kontraktus szerint élt, vagyis a földesurhoz való viszonyát szerződés szabályozta.

A XIX. század elejéig ezen a vidéken a robotgazdálkodás és az allódium csaknem ismeretlen fogalom. Ettől kezdve viszont az uradalom egyre inkább a házi kezelésű gazdálkodás kialakítására törekedett: a bérbe adott puszták lassan allódiumokká váltak /Hild, Kisdrágszél, Ács, Ökördi, Csala, Orosz, stb./.

1832.-ben Klobusitzky Péter érseksége idején az érseki birtokból a káptalan eltartására az addig élvezett készpénz fizetése és ingyenes terményjuttatás helyett /grationálék/, birtoktesteket hasítottak ki és a káptalannak adtak át örök tulajdonul. /6/

"A kalocsai káptalan dotációjára különíttessenek el az érsekség birtokaiból Kecel, Császártöltés, Dusnok, Lak, Uszód, Szentbenedek lakott községek, továbbá Ökördi, Ács, Csala, Orosz, Banyasziget puszták és az Imsósi erdő, Kiskőrös, Akasztó, Tetétlen, Ordas és Mikla tizede pedig szintén átadandó. Mindezek jövedelme a kamarai becslés szerint kitesz 24,967 forint 47 7/8 krajcárt." /7/

Érdemes megjegyezni, hogy az így átadott területek azon puszták közül kerültek ki, melyeken már áttértek a házi kezelésre.

Az 1848. évi jobbágyszabadító törvények eltörölték a robotot, dézsmát, és e szolgáltatásokkal együtt megszűnt maga az urbéreség, mint jogi fogalom is.

A volt jobbágyság és földesur közötti viszonyt az urbéri birtokrendezési, elkülönítési és megváltási pereknek kellett rendezniük. Ezek az 1853. március 2.-i császári nyíltparancs után kezdődtek. A kalocsai érseki és káptalani birtokok urbéri rendezésének tíz évig elhuzódó munkálatait 1854.-ben kezdték el. A rendezés során

a legtöbb helység határából jelentős földterület jutott az érsekségnek és a káptalannak. E földterületeken alakultak ki a kapitalista értelemben vett uradalmak. A továbbiakban az érseki uradalom gazdálkodását kísérvük figyelemmel a nagy mezőgazdasági változások évtizedében, az 1890-es években.

Természeti viszonyok.

A közel 86.000 kh. területű érseki uradalom zömmel a Duna balpartján, Kalocsától délre helyezkedett el.

Az uradalom pusztái és erdői a XIX. század végén az alábbi községek határaiban voltak:

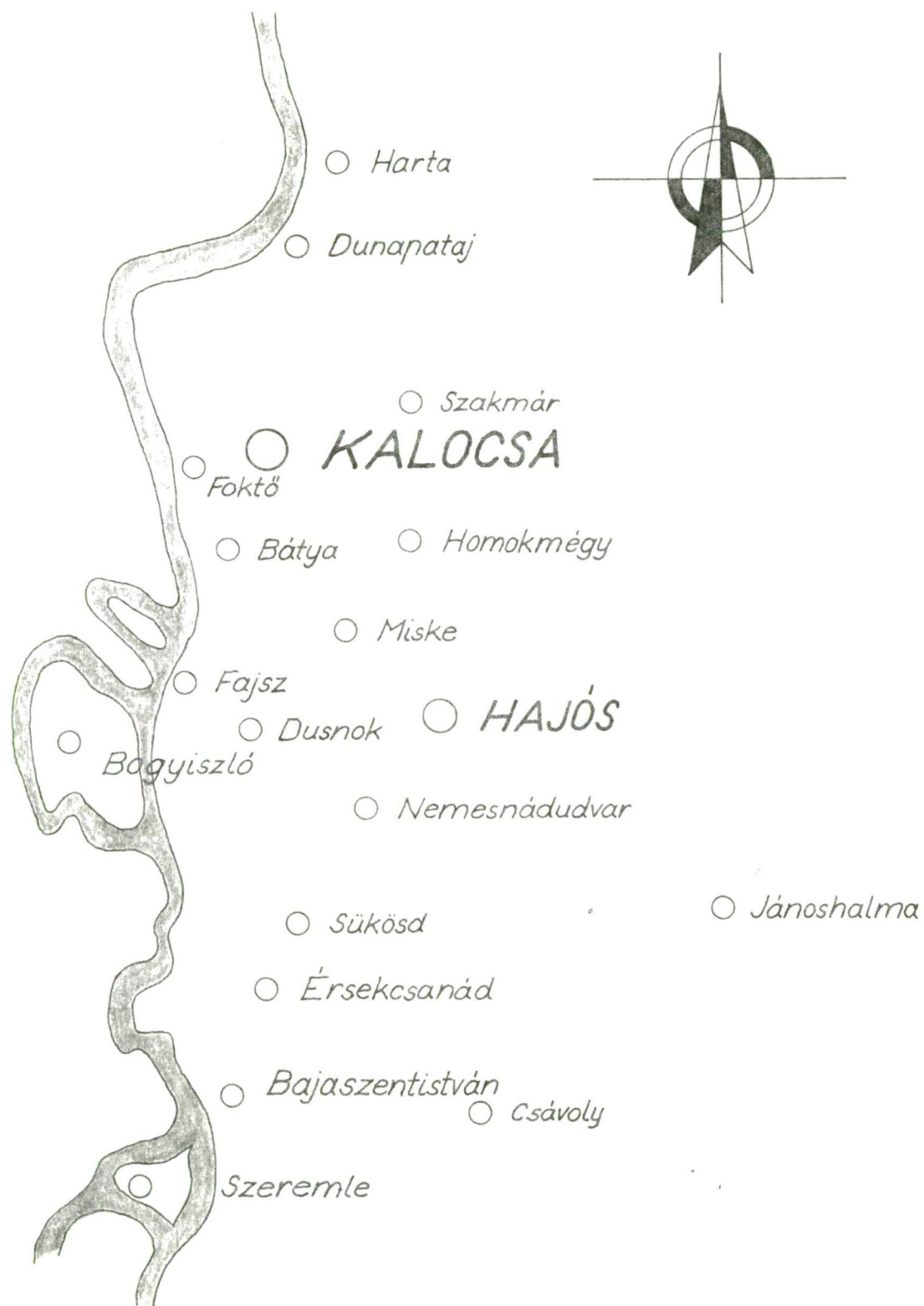
Kalocsa város, Harta, Dunapataj, Foktő, Bática, Fajsz, Dusnok, Bogyzsló, Szeremle, Bajaszentistván, Csávoly, Érsekcsanád, Sükösd, Néménádudvar, Hajós, Miske, Homokmégy, Szakmár, Jánoshalma, községek, illetve a bácsi részen Bács, Bácsujfalu, Dérony.

Ezt a vidéket évezredek során a medreit gyakran váltogató Duna alakította ki.

Talajviszonyok:

A Duna hajdani fattyuágai között, az egykori árterületen folyami homok és löszanyag települt, melyek keletkezése a földtörténeti harmadkor pleisztocén és holocén időszakára vezethető vissza. A Duna lapályán, Baja környékén tőzeges láptalajok, kotus rétek, vályogos, illetve homokos réti talajok, Kalocsa környékén pedig a mezőszégi talajokhoz hasonló réti talajok vannak.

A kalocsai érseki egyházmegye uradalmi községei

Vizrajz:

E vidéknek szövevényes vízhalozata volt, fő vize a határoló Duna. Nevezetesebb vizér a Vajas, mely a Duna valóságos ága. /Foktónél szakad ki a Dunából és Ó-Sükösd táján tér vissza./ A belsőbb területeken is sok volt a hasonló vizér.

Az 1838-as árvíz után megkezdődtek a szabályozási munkák. Először az Imsós erdői és bogycsillói nagy Duna kanyarokat vágták le, mint a legveszélyesebb pontokat, majd a belső területek vizeit vezették le a csatornahálózat kiépítésével. Így sok, korábban használhatatlan, vagy csak legelőnek jó területek váltak mezőgazdasági, illetve szántóföldi művelésre alkalmassá. A szabályozási munkálatok következő szakasza a védgát rendszer kiépítése és a Duna mederszabályozása volt, melyek még az 1890-es években is folytak. Ezen a szakaszon, a levágások eredményeként a Duna hossza egyharmadára csökkent. A talajvíz mélységére is jelentős hatással volt a Duna szabályozása. A terület nagy részén már egy-két méter mélységben előfordult, Kalocsán és közvetlen környékén 3 m. mélyen volt a talajvíz. /8/

A táj átalakulásában nagy szerepe volt az 1871.-ben megalakult Pestmegyei Sárközi Dunavédgát és Csatornázási Társulatnak. /9/

Éghajlat:

Kalocsa éghajlata tipikusan alföldi - mérsékelt, de szeszélyesen ingadozó.

A hőmérséklet évi középértéke 10,5 C°. A napi középhőmérséklet ezt az értéket április közepén éri el és egészen október közepéig a fölétt marad /180-190 nap/. A napi közép tartósan 0 C° alatt

december közepétől február közepéig, mintegy hatvan napig van. Az évi átlagos ingadozás $25,3^{\circ}\text{C}$, ami Kalocsa szárazföldi éghajlata mellett tanuskodik. A hőmérséklet évi menetében említésre méltó még:

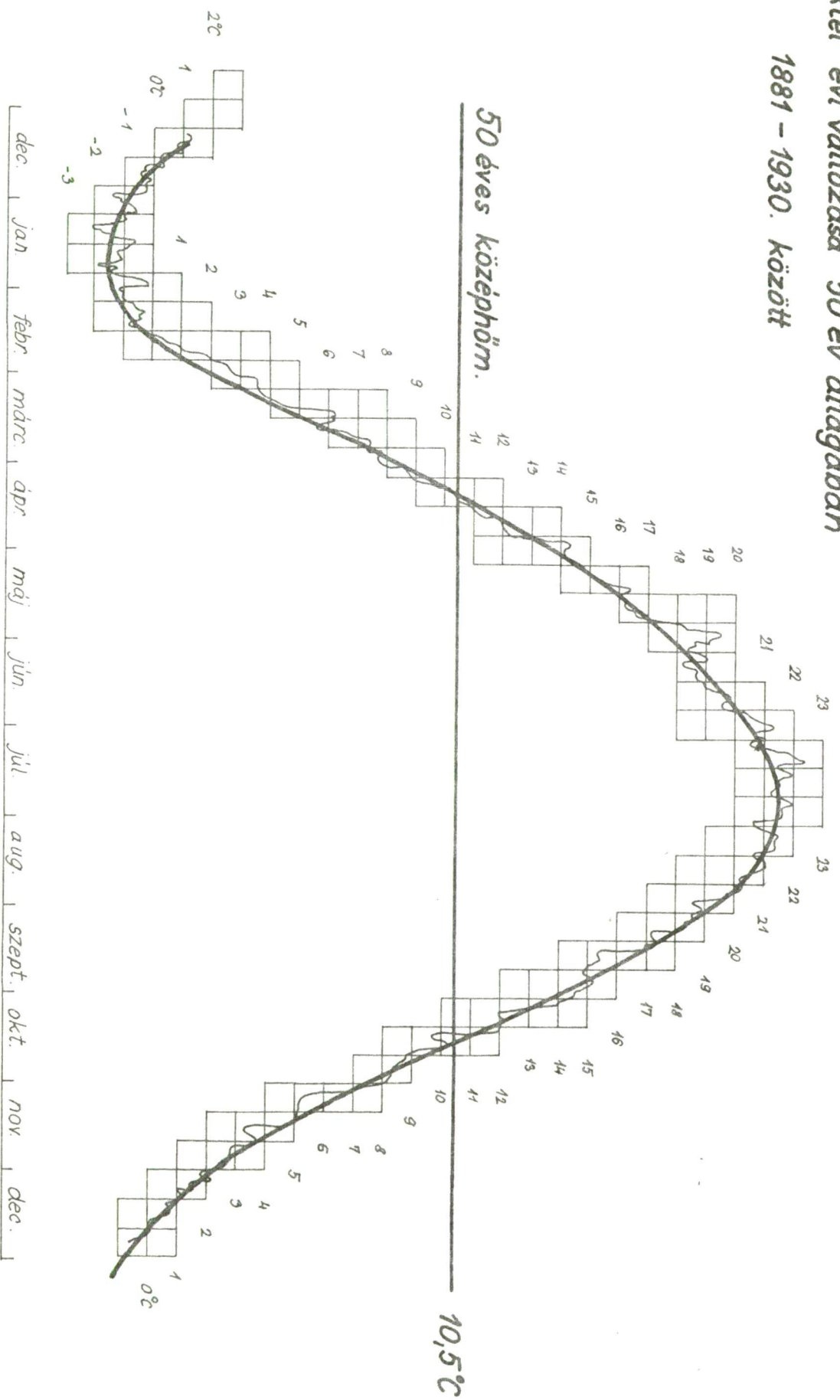
- a./ a január második és február első felében megfigyelhető tartós hideg,
- b./ a május második felében mutatkozó aránylag lassu felmelegedés,
- c./ júniusban a hőmérséklet a korábbi hónapok emelkedéséhez viszonyítva feltűnően visszaesik - talán a közép-európai nyári monszum hatására. /lo/

A hőmérséklet ötven éves napi közepei. 1881.-1930.

H ó n a p	középérték	ingadozás
december	0,6	3,1
január	- 1,5	2,0
február	0,2	4,1
március	5,7	5,7
április	10,6	5,9
május	16,2	6,0
június	19,1	2,7
július	21,4	2,2
augusztus	20,8	3,3
szeptember	16,8	4,9
október	11,1	6,3
november	4,9	6,6

/P. Angehr Tivadar 1940./

A hőmérséklet évi változása 50 év átlagában 1881 – 1930. között

Az éghajlat egyik legjellemzőbb eleme a napsugárzás tartama és erőssége. A Baja-Kiskunmajsa-Kecskemét-Solt négyszög, melybe az uradalom is beleesik, hazánk legnapfényesebb területe, a napsütéses órák száma 2050 felett van./11/ A hőmérséklet mellett a csapadék az az éghajlati elem, amelynek a mezőgazdasági termelés szempontjából a legnagyobb gyakorlati jelentősége van. Kalocsa környékén két esős időszak figyelhető meg - a nyár eleji /május-június/ és az őszi /október-november/. A csapadék minimuma január-februárban van.

A havi csapadék 40 évi átlagai milliméterben. /1901-40/

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Évi össz.
30	33	37	51	63	62	51	54	55	50	49	42	578

/Asztalos-Sárfalvi 1960.17./

Az elmaradó esőt gyakran bőséges harmat, télen dér pótolja. A szél gyakori jelenség, iránya változó, de a fő szélirány Ny - ÉNy - É.

Az adott éghajlati, talaj és vízrajzi viszonyok elsősorban őszi és tavaszi kalászosok, kukorica, burgonya, répafélék, dohány és szálastakarmány termesztésének kedveznek.

Közgazdasági környezet.

Az uradalom gazdálkodását vizsgálva nem hagyhatjuk figyelmen kívül a gazdasági viszonyokat - szállítás, feldolgozás - sem. A közuti, és vasuti vonalak kiépítését a Duna áradásai és a környék természeti viszonyai gátolták - a mocsaras, ingoványos terü-

leten szinte lehetetlen volt közlekedési vonalak építése. Ezért került a Duna-Tisza közén végighaladó fő vasutvonal is a magasabb fekvésű kiskőrösi hátra. Kalocsát csak az 1882.-ben megépített szárnyvonallal kötötték be az országos vasuthálózatba. A vasut építése nagy feladatot jelentett, hisz a pálya kitűzését is egyes helyeken csónakokról végezték. A tervezett Dunapataj-Kalocsa-Baja szárnyvonal pedig a mai napig sem készült el. Kalocsát és környékét az országrészek között kiépített úthálózat is elkerülte. Pestre, Bajára, Kecskemétre, vagy Szekszárdra csak nagy kerülőkkel és rázós, uttalan útakon lehetett eljutni. Az egyetlen biztonságos, gyors és olcsó közlekedési és szállítási lehetőséget a Duna kínálta. Nem véletlen, hogy az uradalom sok gondot fordított kikötők építésére, valamint szállító eszközök beszerzésére. Kikötő Foktón, Uszódon és Meszesen épült. 1896.-ban fa szállító dereglyét vásároltak. Ugyanakkor az országos adatokat vizsgálva ezzel ellentétes kép rajzolódik ki - 1886-90 és 1913 között a belvizi hajózás részesedése a személyforgalomban 7,7 %-ról 1,6 %-ra, az áruszállításban pedig 27,4 %-ról 13,9 %-ra csökkent./12/

A rossz közlekedési és szállítási lehetőségek rákényszerítették az uradalmat arra, hogy termékeinek értékesítését másokra bizza. Ezért nem foglalkoztak fakereskedéssel és a gabona felesleget is helybeli kereskedőknek adták el. Mindebből következik, hogy az uradalomban említésre méltó feldolgozó ipart nem találunk, eltekintve a kisebb vízi és szélmalomtól. Nagyobb malom építésének gondolata is csak az 1890-es évek végén vetődött fel. Nagy gyümölcsösök híján szeszgyárat sem üzemeltettek, 1898.-ban ugyan kérvényezik egy napi 4-7 hl termelésre alkalmas gazdasági szeszgyár felállítását Hild pusztán, de a minisztérium ezt nem engedélyezi./13/ Az erdők fahozamának kis része került természetben

az uradalom birtokába, a többit még lábon eladták. Az állati termékeket is mind feldolgozatlanul vásárolták meg a kereskedők. Az érsekség által a XVIII. század elején alapított Kalocsai Sörházat 1899.-ben Reich Péter, az első üzemvezető utódai vásárolták meg.

Maga Kalocsa városa sem rendelkezett jelentősebb iparral - 1893.-ban alapították a gőz-téglagyárat, 1896. táján az ecetgyárat, 1899.-ben pedig a szikviz-gyárat. A többi, zömmel mai is meglévő üzem - a vidékre jellemző paprikafeldolgozóval együtt - a XX. század szülötte.

Tulajdon viszonyok.

Jogi helyzet:

Az egyházi főméltóságok tisztségviselésük idején nemcsak az egyházi hatalom birtokosai voltak, hanem az egyházjavadalom jövedelmeit is élvezték. /14/ A javadalom tehát egy személy, jelen esetben az érsek személyes használatára volt. A javadalom részét képezte az uradalom is, mely az érsek személyéhez kapcsolódott, de telekkönyvileg az érsekség tulajdonaként volt bejegyezve. Ebből adódott, hogy a javadalmas szabadon élvezte a birtok minden hasznát, és az abból felhalmozódott vagyont végrendeletileg hozzátartozói között szétoszthatta, de magát a birtokot el nem idegeníthette, meg nem terhelhette, csak engedéllyel. Az engedélyt a király főkegyuri joga alapján ebben az időben a Magyar Királyi Vallás és Kultusz Minisztérium adhatta meg. A javadalmas köteles volt:

- a javadalom átvételekor pontos leltárt készíteni
- az elzálogolt, elvesztett vagyont visszaszerezni
- az épületeket épen fenntartani

- a földeket okszerűleg művelni
- a birtokhoz tartozó felszerelést távozáskor átadni.

Ezzel az utolsó kötelezettséggel el is érkeztünk a jogi viszony egy érdekes részéhez, a széküresedés körüli problémához. Széküresedés esetén, ami elhalálozás, vagy áthelyezés folytán következhet be, a javadalom kezelése illetve hasznának élvezete nem az egyházat, hanem a főkegyuri jog alapján a Magyar Királyi Vallás és Kultuszminisztériumot illette. A birtok széküresedés idejére eső hasznából a javadalmat terhelő kötelezettségeket kellett teljesíteni, a fennmaradó összeget pedig az állam irányítása alatt álló vallásalapokhoz kellett átutalni. Az új egyházi méltóság ki nevezésekor a javadalom ismét visszakerült az érsekséghez. Ezek az átvételi-átadási folyamatok bonyolult pénzügyi, megváltási tevékenységgel jártak együtt. A gazdasági felszerelés, melyet gépek, állatok, magvak képeztek, két részből állt. Egyik fele a törzsvagyongon volt, melyet ingyenes felszerelési alapnak neveztek. Ezt az érsekek gyarapíthatták. A felszerelés másik része viszont az érsek saját tulajdonát képezte. Ezt az átvételkor meg kellett váltani, vagyis az értékének megfelelő pénzüsszeget az érsek hagyatéki tömegéhez csatolni. Amikor az új érsek tisztségébe lépett, és átvette a gazdaságot is a hozzátartozó felszerelésekkel, szintén megtérítette a megváltás tárgyát képező felszerelés értékét, de már a vallásalapnak. Az érsek és a tisztségéhez kapcsolódó birtok viszonyát igen jól kifejezi a haszonélvezeti birtok, illetve a haszonélvező megnevezés, mellyel a korabeli statisztikákban találkozunk.

Birtokosok:

A vizsgált időszakban az uradalomnak két birtokosa volt. 1891-ben halt meg dr. Haynald Lajos bíbornok érsek, utóda dr. Császka

György, volt szepesi püspök lett, aki 1904.-ben bekövetkezett haláláig töltötte be az érseki tisztséget. /15/ A XIX. század egy, az érsekségben legtöbb érdemet szerzett főpapja volt Haynald Lajos, akit 1867.-ben választottak meg. Egyházmegyei intézkedései mellett Kalocsának, mint székhelyének haladását is felkarolta. Az ő tevékeny munkájának köszönhető a Kalocsa-Kiskőrös vasuti szárnyvonal megépítése. Jelentős pénzösszegekkel támogatta a Kalocsát Bajával összekötő táviró-vonal létesítést. Sokat fáradozott az ország és a város kulturális és tudományos életének fellendítéséért. Számtalan bőkezű alapítványt tett, ezen kívül Kalocsán létrehozta a Haynald-obszervatóriumot, új épületet emeltetett a gimnáziumnak és bővítette a jezsuita szemináriumot.

Utódját, Császká Györgyöt a "jó szív" embereként emlegették, áldozatkészsége kifogyhatatlan volt egyházi és társadalmi téren egyaránt. Templomok építése, plébániák létesítése mellett sok gondot fordított az ifjúság nevelésére is. Az ezeréves évforduló alkalmából 75.000 forintos alapítványt tett, melynek egy részével a kántortanítói intézet tőkéjét emelte, más részével pedig a Kalocsai Tanítókháza építését tette lehetővé. Erre az intézetre később is sokat fordított. Ismeretes még egy 120.000 forintos és egy 25.000 forintos adomány is, mely utóbbi a Császka-féle alap volt. Ezt tanulási segélyre fordították. Császka György nevéhez kapcsolódik a Szegények Háza létesítése is. A Katolikus Kor és a Katolikus Legényegylet szintén az ő jóvoltából jutott épülethez. E mellett a szegényektől és az árváktól sem tagadott meg semmit.

Az uradalom felépítése.

Szerkezeti felépítés:

Mint arra a bevezető részben már utaltunk, az uradalom török kor utáni gazdálkodására nem volt jellemző az allódiум. Ennek kialakítására csak a XIX. század elején kezdtek törekedni, viszont az uradalom kettéválásakor éppen azok a puszták kerültek a káptalan kezére, amelyeket már házi kezelésbe vontak. Az érseki uradalom nagy földművelő gazdaságai Hild és Kisdrágszél körül alakultak ki. Ezeken a pusztákon is korán áttértek a házi kezelésre, de a birtok kettéválásakor az érsek kezén maradtak.

Az egész birtok központja az érseki székhely, Kalocsa volt. E mellett három más településnek volt központi funkciója: Hajós, Bajaszentistván és Bács. Bács és az egész bácsi kerület külön egységet képezett, távol esett nemcsak a központtól, hanem az uradalom egyéb területeitől is. A további fejezetekben részletes vizsgálatától forrás hiányában el is kell tekintenünk. Hajós és Bajaszentistván jelentős központok voltak, de Hajós az 1890-es évek közepén átadta helyét Hildnek. Az érseki uradalom üzemszerkezetiileg tehát négy kerületre oszlott.

A mellékelt táblázatban az uradalom egész területét feltüntettük. A házi kezelésű terület jóval kisebb ennél, mert a vizsgált időszakban még jelentős volt a bérleti gazdálkodás. A Bajaszentistváni és a bácsi kerületben házi kezelésű földműveléssel egyáltalán nem foglalkoztak. Ez a két gazdasági egység csak erdészetből állt. A kalocsai kerület hatalmas szántóföldjeinek, rét és legelő területeinek nagy részét szintén nem az uradalom művelte, hanem kiadta haszonbérbe. A legjelentősebb szántóföldi gazdálkodás a hajósi kerületben folyt. Az erdőket leszámítva közel 10.000 kh. művelését végezték házi kezelésben, ebből 3.500 kh. a szántó. Ez a nagy terület azonban nem volt összefüggő, hanem több pusztarészen szórta el. Ennek megfelelően a kerület több szerve-

Az érseki uradalom korllcveinek területi művelési
ágak szerinti megoszlásban.

megnevezés	szőlő	kert	rét	szőlő	legelő	erdő	médus	fennet	összesen
Kajocsai kerület	14.569	289	3.168	-	3.932	4.391	2.309	3.256	31.984
Ilejósi kerület	14.781	95	2.001	-	5.658	6.033	485	1.801	20.934
Bajszentistváni k.	3.309	66	430	-	913	7.865	830	3.096	16.509
Bácsi kerület	5.453	71	864	21	871	7.707	1.024	428	16.440
Összesen	28.132	521	6.463	21	11.424	25.997	4.648	8.661	85.867

zeti egységekre, ugynevezett gazdaságra vagy ispánságra oszlott. Hajós csak mint igazgatási központ szerepelt, a tényleges gazdasági tevékenység a négy ispánságban folyt: hildi, érsekhalmi, külső-szentgyörgyi, kélesi.

A központi irányítás urbérrendezés előtti állapotokat konzervált és így gátolta a belterjes gazdálkodásra való áttérést. A XIX.-XX. század fordulóján, amikor a belterjes gazdálkodás kialakítására való törekvés országos méreteket öltött, a kalocsai érseki uradalomban is szükségessé vált az átalakulás gátjainak lerombolása. Az 1890-es évek közepén sor került a hajósi kerület átszervezésére. Hajós elvesztette tisztán irányító szerepét, az új központ a hildi gazdaság lett. Az érsekhalmi és külső-szentgyörgyi ispánság területeit egy egységbe vonták össze, a külső-szentgyörgyi tiszttartó fennhatósága alá. Érsekhalmán a kerület magtárát, raktárát és ipari létesítményeit helyezték el. /16/

A kerület további átszervezése szoros összefüggésben állt a kalocsai kerületben bekövetkező változásokkal. 1897.-98.-ban lejárt a drágszéli bérlő szerződése, aki el is távozott a gazdaságból. Már ekkor kezdeményezések történtek a házi hasznosításra - először csak a hátrahagyott szalma felhasználásának formájában /17/, majd felesbirkák betelepítésével /18/. Sor került a bérlet árverésére is, de a második árverésen sem sikerült megfelelő bérlőt találni. Ezért a gazdaság jelentős részét 1898. május 15.-től házi kezelésbe vonják. /19/ Ezzel egyidőben árverésre kerül a hajósi kerület külső-szentgyörgyi része is - 932 kh. szántó és 558 kh. legelő - de az uradalom keveselte a holdankénti 6,5 forint bérleti díj ajánlatot. /20/ A tisztiszek döntése értelmében a terület kétharmadán a további művelés mellett döntenek, a fennmaradó részt pedig felesművelésben értékesítették. A felsza-

baduló cselédséget áthelyezték a szervezés alatt álló drágszéli gazdaságba. Ugyanakkor módosult az érsekhalmi területek hasznosítása is, új gazdasági ág, a dohánytermesztés megjelenésével. /21/ Az átalakulás tehát egyre nyilvánvalóbban mutatkozik, bár a külső tényezők szerepe nem elhanyagolható a folyamat vizsgálatakor.

Szervezeti felépítés:

Az előző fejezetben bemutatott szerkezeti felépítés adja a szervezeti rendszer vázát. A lépcsőzetes felépítésű irányító szervezet csúcán maga az érsek állt.

"Uradalmain és jószágaim kezelését illetőleg a legvégső határozati jogot önmagamnak tartom fenn ..."

írta az 1930-as években Zichy érsek, az uradalmi tisztviselők szolgálati szabályzatában, melynek paragrafusai tökéletesen kifejezik a korábbi viszonyokat is. /22/

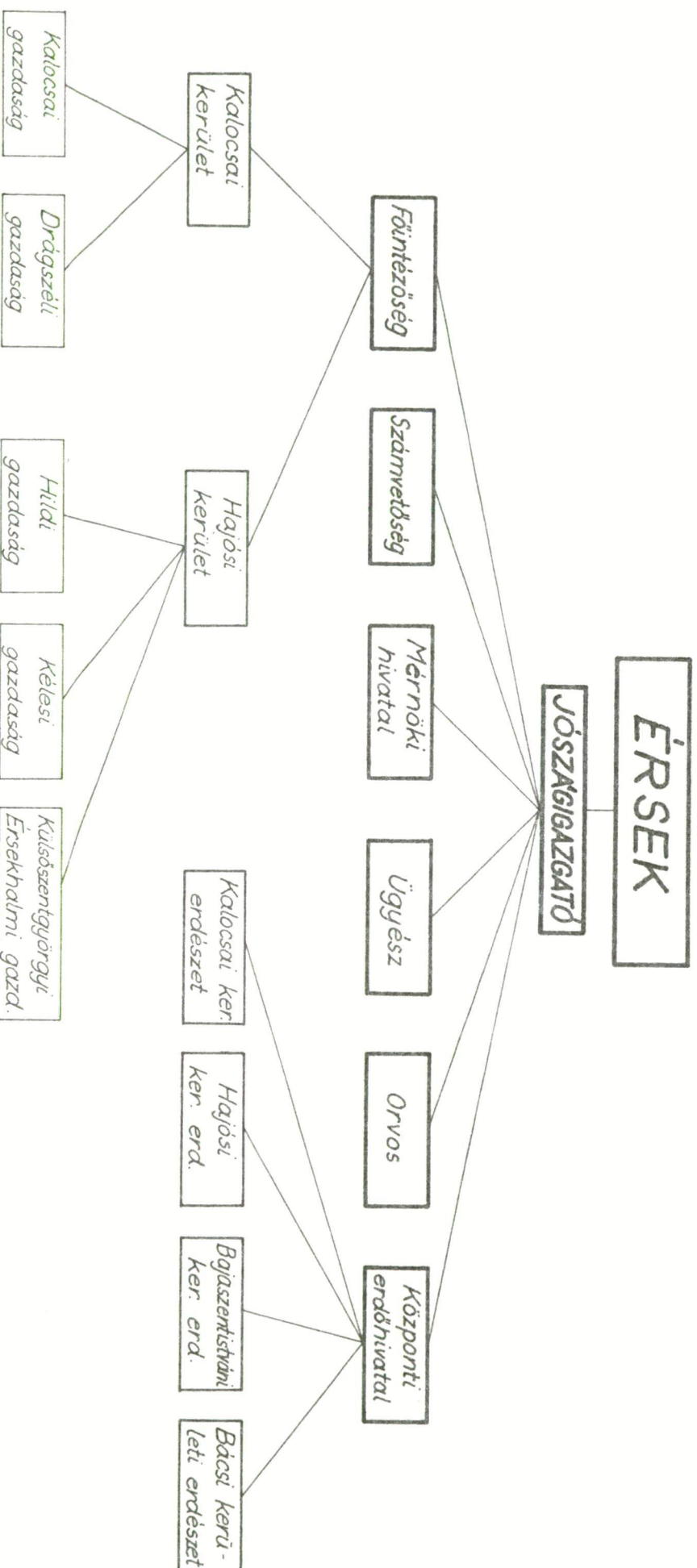
Az érsekek az itt említett legvégső határozati joggal azonban tulajdonképpen nem éltek. Ez már abból is következett, hogy nem tartózkodtak állandóan székvárosukban, így az irányítás folyamatát az állandó postai levelezés nagy mértékben lelassította volna.

Idézzük tovább a fentemlített uradalmi szabályzatot:

"Parancsaim végrehajtója és továbbító szerve a jószágigazgatóság. A jószágigazgatóság vezetője a jószágigazgató..."

A jószágigazgató volt tehát az uradalom tényleges vezetője, mindennel ő rendelkezett és ő is felelt mindenért. Állandóan ellenőriznie kellett a gazdaságban folyó munkát, ismernie kellett az eredményeket, problémákat. Az uradalom alkalmazottaival szabadon rendelkezhetett. A gazdaság mindenkori állapotáról az érseket fo-

A kalocsai Érsekség gazdasági szervezete

lyamatosan tájékoztatta./23/

Az 1890-es években az uradalom élén először Horváth Ignác állt, majd 1896.-ban - hosszas betegség után bekövetkező nyugdíjazása-kor - a vezetés a jogi végzettségű Kajuch József kezébe került, aki idegen emberként, az érsek meghívására jött ide. Sógora, Császka György halála után 1905.-ben távozott a gazdaság éléről. Tevékenysége az uradalom fejlődésére igen jó hatással volt. Egy-mást követték az átszervezések, racionalizálások, melyek eredmé-nyeként meggyorsult a jobbágyfelszabadítás előtti birtokszerveze-tet őrző gazdaság nagyüzemmé válása.

A jószágigazgatóság mellett az uradalom másik vezető hivatala a számvevőség, melynek élén a főszámvevő állt. Itt dolgozott a főpénztárnok, majd 1898.-tól a központi számtartó is. A számve-vőség közvetlenül az érseknek alárendelt hivatal volt, mely csak szolgálatilag függött a jószágigazgatótól. A számvevő feladatai közé tartozott az érseki javadalom és az érsek vagyona nyilvántar-tásának és kezelésének az ellenőrzése./24/ A főszámvevő tisztsé-gét korszakunkban Fischer Frigyes töltötte be.

E két hivatal munkáját egészítette ki a század végén létrehozott főintézőség, mely a kerületi intézők és gazdaságvezetők tevékeny-ségét irányította.

A javadalom központjában dolgozott az uradalmi ügyész, orvos, és a mérnöki hivatal élén álló mérnök is.

Kalocsán székelte a központi erdőhivatal, élén a központi erdőmes-terrel, későbbi nevén erdőtanácsossal. Az erdészeti hivatal szak-mai ügyekben teljesen független, csak az érseknek felelős szerve-

zet volt, az erdészeti alkalmazottak közvetlen irányítója.

A kerületek vezetése már sokkal változatosabb képet mutatott. Ez egyrészt az üzemegységek eltérő gazdasági profiljából, másrészt a fokozatos átszervezésekéből adódott.

1886.-ban a kalocsai és a hajósi kerület élén egy-egy tiszttartó állt. Mellette Kalocsán egy ispán és egy gazda tevékenykedett. Hajóson az ispánok a gazdaságok élén álltak, munkájukat a tiszttartónak alárendelt kasznár fogta össze. Kasznár állt a kerület élén Bácsón is, mellette egy erdész látta el a szakmai irányítást. Bajszentistvánon csak kerületi erdész dolgozott. 1895.-ig ez a felépítés változatlan maradt, eltekintve a kalocsai tiszttartói és gazdai állás megszűnésétől. 1896.-ban megkezdődtek az átszervezések, melyek elsősorban a hajósi kerület szervezeti rendszerét formálták át. Az újjáalakított hildi kerület élén a főintéző állt, aki a kerület vezetése mellett a hildi gazdaságot is irányította. A másik három, illetve a külső-szentgyörgyi és érsekhalmi gazdaság összevonása után két gazdaság élén eleinte intéző állt, akiket 1899.-ben Császka György érsek, 25 éves püspöki jubileuma alkalmából, számtartóvá léptetett elő, s rendezte bérüket is. /25/

A hildi főintézőséghez hasonlóan a többi gazdaság élére is számtartó került, mellettük a két erdészben főerdész látta el a szakmai irányítást. Az intézők és a gazdaságkezelők voltak a munka közvetlen irányítói, a mindennapi gazdasági tevékenység helyi vezetői. /26/

Az átszervezések, racionalizálások nemcsak a szervezetre, hanem az egész építmény működésére is vonatkoztak. Centralizálás és írásbeliség jellemezte az újonnan kiépült ügyvitelt. Az írásbeli-

ség értelmében a szóbeli megegyezéseket, utasításokat, jelentéseket kiküszöbölték, a későbbi ellenőrzés és a problémák elkerülése érdekében mindent írásban rögzítettek. Elkészültek a heti jelentések, a főtiszti rendeletek, a különböző kimutatások, naplók, tervezetek. Ezek zöme az alsószintű irányításnál keletkezett, de valamennyi eljutott a központba is. Így sikerült elérni, hogy a vezetők az uradalom helyzetével állandóan tisztában voltak és szükség esetén bele tudtak szólni a gazdálkodás menetébe.

Az ügyintézés legfontosabb fóruma a tisztiszek, vagy tisztiülés volt, melyen az uradalom hivatalvezetői és önálló kezelő tisztjei vettek részt. A havonta tartott üléseken megbeszélték a központi rendeleteket és a közös intézkedést igénylő hivatalos ügyeket. Az elhangzottakról jegyzőkönyvet vezettek./27/

A művelési ágak megoszlása.

Egy-egy birtok művelési ágainak megoszlását a külső, természeti tényezők befolyásolták ugyan, de kizárólagosan nem határozták meg, mert a gazdálkodás menete is hatással volt rá, átalakulását gyakran a gazdaságosságra való törekvés motiválta.

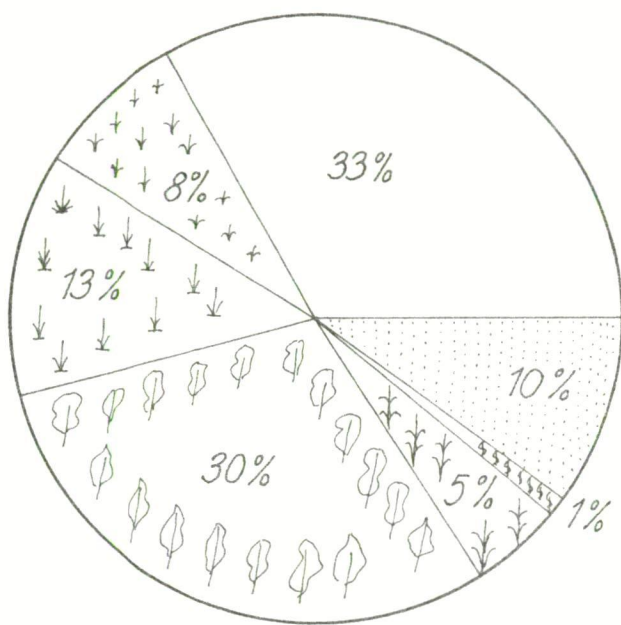
Az érseki uradalom területének művelési ágak szerinti megoszlása %-ban.

É v	sztó	kert	rét	legelő	szőlő	erdő	nádas	fanet
1892	32,76	0,60	7,52	13,30	0,06	30,27	5,41	10,38
1905	33,57	0,11	6,88	15,87	0,05	29,00	4,47	10,27

/KÉL.II. Császká féle átvétel. KFKL. Császká féle hagyaték./

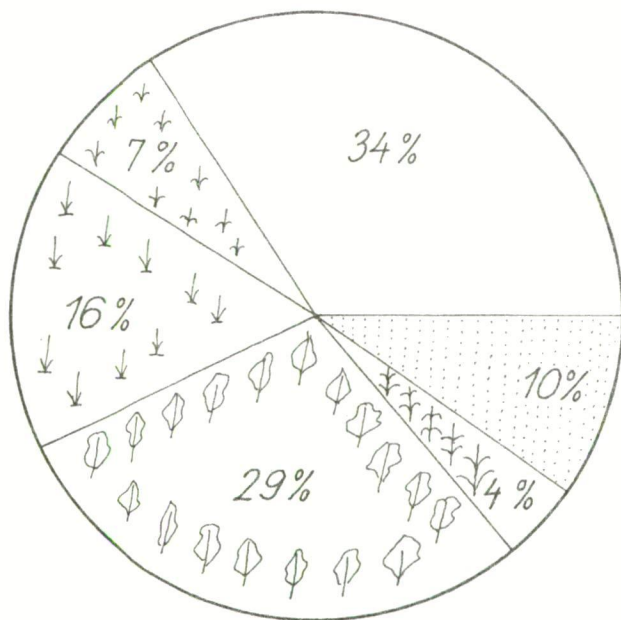
Igaz ugyan, hogy a két számsor készítése között eltelt idő igen

A művelési ágak viszonya az érseki uradalomban

1892.

- szántó
- rét
- legelő
- erdő
- nádas
- kert és szőlő
- fanet

1905.

Művelési évek összehasonlító kimutatása.

Megnevezés	Magyarország	1895.-ben	Duna-Tisza közze	1895.	Kalocsai ér.	ur.1895.
	kh.	%	kh.	%	kh.	%
szántó	20,904.568	42,8	1,416.000	53,6	28,132	32,76
kezt	652.870	1,3	17.000	0,7	521	0,11
szőlő	481.799	1,0	73.000	2,8	21	0,06
rét	4,977.636	10,2	272.000	10,3	6.463	7,52
legelő	6,361.265	13,0	492.000	18,7	11.424	13,30
erdő	12,989.990	26,6	191.000	7,2	25.997	30,27
mécs	140.484	0,3	35.000	1,3	4.648	5,41
faneft	2,319.061	4,8	144.000	5,4	8.661	10,38
Összesen	48,834.673	100,0	2,640.000	100,0	85.867	100,00

rövid, de bizonyos következtetések mégis levonhatók. A szántó aránya némileg nőtt, bár az országos és a Duna-Tisza közti arányoktól még mindig nagyon elmaradt. Ennek okát a vidék természeti tényezői adták. A mocsaras, lápos terület szántóföldi művelésre nem alkalmas.

Az országos átlag feletti viszont a rét és legelő területe, melyek együttesen az uradalom területének egyötödét tették ki. Ezek a legelők nemcsak nagy kiterjedésűek, hanem igen jó minőségűek is voltak.

Ugyancsak magasabb az országos és Duna-Tisza közti átlaghoz képest az erdő aránya is. Az adott időszakban minimálisan ugyan, de csökkent az erdő területe. A 934 kh.-nyi erdő csökkenésből 810 kh.-nyit szántóvá alakítottak át./28/ Ezt az tette indokolttá, hogy a Bogyiszló környéki erdők ármentesítetté tétele után igen jó minőségű, szántóföldi művelésre alkalmas terület jött létre. A még mutatkozó erdő csökkenés csak átmeneti jellegű volt, mert a Morcsi erdőt nem jövedelmező volta miatt miniszteri engedéllyel 1902.-3.-ban teljesen kiirtották, és az 1904-es terület felvétel idején a rekompenzációs telepítést még nem hajtották végre. /29/ Kisebb terület csökkenést okozott az 1890-es évek közepén lezajló Duna szabályozás is, hisz az átvágások során egyes erdőrészeket kénytelenek voltak teljesen kiirtani.

A Duna szabályozása és a csatornahálózat kiépítése eredményezte a nádas területének jelentősnek mondható csökkenését is. A mocsaras, vízeres, illetve ártéri területek nagy kiterjedése magyarázza a földadó alá nem eső /fanet/ terület viszonylag magas részarányát is.

A kertkultúra és a szőlőtermesztés a kérdéses időszakban még nem volt jellemző erre a vidékre és a gyümölcsös is ritka. Az uradalomban is csak 1900.-ban vetődött fel a gyümölcsstelepités gondolata. Főleg alma, körte, dió és szilvafák telepitését vélték előnyösnek. /30/ A szőlőtelepitésre a vizsgált időszakban több kezdeményezés történt. Így 1896.-ban Gauzer János kalocsai lakos a hajósi kerületben szeretne szőlőskertet létrehozni /31/, 1899.-ben pedig Wolfinger Adolf Nagyharta-Szentkirály bérlője. A magas fekvésű, filoxéra mentes homoktalajt alkalmasnak találja a szőlő művelésére, s 40 kh.-s telepitése jó munkaalkalmat biztosítana a környékelieknek. /32/ Az érsek és az uradalom azonban mindkét esetben elzárkózott az engedélyezéstől a munkálatok költségességére hivatkozva.

Növénytermesztés.

A XVIII. század végén a nagymérvű Duna-Tisza közti külterjes állattenyésztéshez csak helyi szükségleteket kielégítő növénytermesztés csatlakozott. A XIX. század folyamán az európai gabonakonjunktúra hatására az állattenyésztés fokozatosan átadta vezető helyét a növénytermesztésnek. A szántó gyors térhódítása következtében a Duna-Tisza közének egykor felét elfoglaló rétek és legelők már csak negyedére terjedtek ki.

A Duna mentén az évről-évre bekövetkező áradások gátolták a belterjesebb gazdálkodásra való áttérést. Három-négy évenként a tavaszi áradások és az őszi esőzések idején hatalmas területek kerültek víz alá. Jelentősen változott a helyzet a Duna szabályozási munkái után. A szántóföldi növénytermesztés másik nagy ellensége a futóhomok volt, de az eredményes küzdelem nyomán a homoki szántók részesedése is jelentősen nőtt.

A szántóterület növekedésével egyidőben a vetésterületi megoszlás is változott. A XIX. század közepére már megjelentek az első, szántóföldön termesztett takarmánynövények - a lucerna, zabosbúkköny, muhar, stb. A kukorica termesztése lassan utólérte a buza arányát. A századfordulóig jelentősen megnőtt a kenyérgabona és a kapások, ugyanakkor csökkent a zab vetésterülete és az ugar. Mintegy 35 gazdasági növényt termeltek már a Duna-Tisza közén - a homoki területeken még mindig kétnyomásos rendszerben /egyik év termelését a másik év ugarolása váltotta fel/, de a Duna mentén és a Bácskában már a vetésforgót is alkalmazták. /33/

A 29.000 kh.-nyi szántó az érseki uradalom egyharmadát foglalta el. A hatalmas kiterjedésű - bár a részarányokat tekintve az országos és Duna-Tisza közti viszonyoktól elmaradó - szántók művelése zömmel bérleti gazdálkodás keretei között folyt. A házi kezelésbe vont szántóföld területe kb. 4,500-5,000 kh lehetett. /34/

A növénytermesztés két kerületben: a kalocsaiban és a hajósiban folyt. Nagyobb jelentőségű a hajósi kerület gazdálkodása - itt a szántók területe kb. 3,500 kh volt. Ha a termelt növények megoszlását figyeljük az egyes gazdaságok között, jelentős különbségek mutatkoznak, elsősorban a talajadottságok meghatározó volta következtében. Kalocsán főleg búzát és zabot termeltek, rozssal egyáltalán nem foglalkoztak. Az árpa vetésterülete pedig szinte elenyésző volt. A hajósi kerület gazdaságai közül a kélesi gazdaság csak rozs és zab, a hildí és külső-szentgyörgy - érsekhalmi pedig buza, rozs és kisebb mennyiségben zab termelésével foglalkozott. Kukoricát mindenütt termeltek.

Az uradalmi viszonyokat az országos adatokkal összevetve láthatjuk, a buza növekedése illetve a többi gabona csökkenése itt is

megfigyelhető, viszont az egyes gabonafélék egymáshoz való viszonya sokkal arányosabb.

Gabonafélékkel bevetett terület. /5 éves átlagok/

Év	u r a d a l o m								o r s z á g o s			
	bevetett terület				%				%			
	buza	rozsa	árpa	zab	buza	rozsa	árpa	zab	buza	rozsa	árpa	zab
1890-95	753	567	146	530	37,7	28,4	7,3	26,5	50,0	17,6	16,6	15,7
1896-00	842	543	40	743	38,8	25,0	1,8	34,3	51,0	17,0	16,4	15,6
1900-05	1186	627	98	942	41,6	22,0	3,4	33,0	51,8	17,3	15,7	15,3

KEL.II.t.l.sz.

Für.L.1976. 202.

A jobbágyfelszabadítást követő urbérrendezések és tagosítások után az uradalom mezőgazdasági művelésre alkalmas földjein is megkezdtek a táblásítást. A vizsgált időszakban a kalocsai gazdaság szántóin már kialakították a maximálisan 50 kh. területű táblákat. A hajósi kerület földjei még nem voltak - a kor viszonyaihoz képest - ideális méretű területi egységekre osztva. Itt a természet által kialakított részekhez igazodva 90-100 kh.-s tábla is előfordult.

A termelés a táblákra tagolt határban a talajműveléssel kezdődött. A megfelelő talajelőkészítés rendkívül jelentős tényezője volt a termelés sikerének. Ezt csak megfelelő gépekkel lehetett elérni. A XIX. század utolsó évtizedei a mezőgazdasági gépek szinte forradalmi modernizálódását eredményezték. A korábbi vaspapucsos ekék helyén megjelentek a vastestű, illetőleg az egészen vasból készült ekék. Ebben az időben a legdöntőbb fordulatot a Sack-féle ekék megjelenése eredményezte. 1905.-ben az uradalom 43 ekéje kö-

zül 40 már a legmodernebb Sack típusu és van egy Schlick-féle hármaseke is./35/

Az eke mellett más talajművelő eszközöket - boronákat, hengereket, kultivátorokat - is használtak.

Talajművelő eszközök a kalocsai gazdaságban 1899.-ben. /36/

henger	8 db
rögtörő	1 "
fogasborona	17 "
tővisborona	12 "
fésűsborona	27 "
kapálóeke	1 "

A talajművelés lefolyásáról egyetlen adat áll csak rendelkezésünkre. A Császkai György érsek halálakor készített hagyatéki leltár egyik tétele az 1903. őszén elvégzett szántás-vetési munkák leírását tartalmazza /mezei leltár/. Ebből kiderül, hogy az őszi vetés alá a kalocsai gazdaságban zömmel egyszer szántottak, de viszonylag jelentős még a kétszeri szántás is. A hildí főintézőségben viszont egyszeri szántás nem is fordul elő, a kétszeri terület is elhanyagolható - itt főleg a háromszori szántás dominált. A tavaszi vetések alá ősszel szintén szántottak egyszer. A kimutatás magában foglalja a szántási munkálatok egységárát is. E szerint egy kh. egyszeri szántása 6 korona, kétszeri szántása 11 korona, háromszori szántása pedig 16 korona volt./37/

Itt kell szót ejtenünk az igaerő kérdéséről is. 1899.-ből rendelkezésünkre álló adathból tudjuk, hogy a hajósi kerületben a 3,580 kh. művelését 35 db. négyökrös fogattal és 11 db kettős

lófogattal végezték, a kalocsai kerületben pedig 3,002 kh.-ra 34 db négyökrös és 7 db lófogat jutott. Az ökrök és lovak ilyen aránya eltér az országos viszonyoktól, hisz az ország fogaterejének 45 %-át alkotta ökr-, tehén- és bivalyfogat. Viszont a lovat inkább a kisgazdaságok alkalmazták több réti felhasználhatósága miatt. Érdemes megvizsgálni a fogatokra eső terület nagyságát is. Egy-egy ökrös fogat az uradalomban 90-102 kh. művelését végezte /országosan egy pár járműökre 45 kh. szántó jutott/, a lófogatok pedig 74-80 kh.-n dolgoztak./38/

A talajművelés mellett a talajerő fenntartása biztosította a kellemes terméseredményt. A talajerő visszapótlására az érseki uradalomban az istállótrágyát használták. A trágyázási periódust és a felhasznált trágya mennyiségét a vetéstervekből lehet megismerni. Általában 8-10 évenként került sor egy-egy táblára s ilyenkor holdanként 100 q istállótrágyát szórtak szét. Előfordult rövidebb időtartam is, de akkor a felhasznált mennyiség jóval kisebb./39/ A szegényes trágyázás egyenes következménye volt a viszonylag kevés jószágállománynak. A házi kezelésű szántó 4,500-5,000 holdjára csupán 1,000-1,500 számosállat jutott, annak jórésze is nem istállózott és igás állat volt.

A talajerő utánpótlás napjainkban egyik legfontosabb tényezője - a műtrágya - a XIX. század utolsó évtizedében még kuriózum volt. Maga a műtrágya gyártása is gyerekcipőben járt, de a gazdák is idegenkedtek használatától. A gyárak, hogy termékeiket megismertessék a termelők között sok műtrágyát ingyen osztottak szét.

1896.-ban már az érseki uradalomban is kísérleteztek az új szerkekkel. A kalocsai gazdaságban 3 kh. buza vetésen háromféle műtrágyát próbáltak ki./40/ A kísérlet feltehetőleg nem maradt ered-

mény nélkül, mert mint a feljegyzésekből kitűnik, a későbbi években tovább próbálkoztak és egyre nagyobb területen.

A mezőgazdasági technikának a XIX. század második felében megkezdődő rohamos átalakulása a talajművelés és talajerő utánpótlás mellett a vetésre is hatással volt. A század derekán következett be a nagy fordulat - a kézi vetés mellett megjelent és egyre gyorsabban terjedt a gépi vetés.

Az érseki uradalom 1892.-ben 9 db. vetőgéppel rendelkezett, számuk 1905.-re már 11 db.-ra emelkedett. Ez a növekedés csak látszólag kevés, hisz ennél több új vetőgépet vettek az adott időszakban, amelyekkel minőségileg felújították a gépállományt. A korábbi szórva vetők helyett korszerű 15-16 soros Viktória, Unikum, illetve Mosoni típusú vetőgépeket vásároltak. /41/

Vetőgépek az érseki uradalomban 1905.-ben.

G a z d a s á g	15	16	17	19	20
	s o r o s v e t ő g é p e k				
Kalocsai	1	-	2	-	1
Hajósi	3	1	2	1	-

Ezzel a 11 vetőgéppel végezték el - az 1905-ös hagyatéki leltár adatait alapulvéve - 1863 kh. őszi kalászos, illetve 1315 kh. tavaszi vetését. Egy-egy vetőgépre tehát mintegy 300 kh. vetése jutott. Ehhez jött még az a terület, amelynek szántását nem ős-szel végezték el - ezzel az egy vetőgépre jutó terület kb. 400 kh.-ra emelkedett. Ha ezt összevetjük az 1895.-ös országos adat-tal, mely szerint 500 kh.-ra jutott egy vetőgép /42/, az urada-

lom vetőgép ellátását kedvezőnek mondhatjuk. Napi 8-10 kh.-s teljesítményt figyelembe véve, a vetésre fordított idő - a két időszakot, a tavaszi és őszi vetést számításba véve - másfél, két hónap lehetett. A vizsgált időszak végén pedig már nemcsak a gabonák, hanem a takarmányfélék vetését is géppel végezték. A vetőgépek alkalmazása a vetési idő és a szükséges munkaerő mellett a vetőmag szükségletet is csökkentette. Amíg a kézi vetéssel 1 kh.-ra 1,5 hl. búzát is kiszórtak, a gépi vetés már csak 1,1 hl/kh szükségletű, s később ezt a mennyiséget is tovább csökkentették 0,75 hl.-re. /43/ Ezt a mennyiséget a gép egyenletesebben juttatta a földbe, megfelelő mélységbe, ellentétben a kézi vetéssel.

Itt kellene még a vetésforgóról szólni, de sajnos a hiányosan előkerült vetéstervek alapján nem lehetett rekonstruálni. Az a törekvés mindenesetre kiderült, hogy igyekeztek elkerülni őszi gabona vetését őszi után. Általában egyik évben tavaszi után őszi vetettek, a következő évben ősszel pihenni hagyták a földet és csak tavasszal vetették be, majd a negyedik évben ismét tavaszi és őszi vetést végeztek./44/

A tavaszi növények közül a legjelentősebb a zab volt, vetésterülete a búzáéhoz hasonló. A buza, zab, rozs vetésterületétől alig marad el a kukoricáé. A vetési munkák zömét az uradalom saját munkásai, a béresek végezték el.

A nagy nyári munkacsúcsokhoz azonban már idegen munkaerőre is szükség volt. Az arató és cséplő munkásokkal gyakran az előző év októberében, novemberében megkötötték a szerződést. Egy-egy gazdaság egy-egy arató-bandát fogadott fel. Minden bandában 10 kaszás és 10 marokverő volt, akik két csapatot alkottak. Az aratási munkát részért végezték - a búzából 1/11, a rozsból 1/10, az

árpából, zabból és kölesből 1/9 részt kaptak, vagy ha a terményekre nem tartottak igényt, holdanként 2,5 koronát. E mellett az uradalom 3 kh. feles-tengerit és 0,5 kh. feles-burgonyaföldet is adott felszántva valamennyi bandatagnak./45/ A csépléshez cséplőgépenként 24 embert fogadtak fel. A cséplőmunkások a kicsévelt gabona 3,8 %-át kapták meg munkadíjként./46/

Az aratási munkák kezdete a gabona érettségi fokától függött - június végén, július elején fogtak hozzá a betakarításhoz és augusztus közepére fejezték be. A cséplés július közepén, végén kezdődött és szeptember, októberben fejeződött be. A betakarítás egészét kézi erővel végezték, míg a csépléshez 3 db 8 LE-s gőzcséplőgépet használtak - egyet a kalocsai kerületben, kettőt pedig a hildi főintézettségben. /47/ Az ujonnan szerveződő drágszéli gazdaság gabonáját pedig Dudás Károly kalocsai géptulajdonos csépelte ki az uradalom által szerződtetett részesmunkásokkal./48/ Kézi cséplést csak a zsupszalmának való rozsnál alkalmaztak - ezért azonban külön jutalmat is kaptak a cséplőmunkások.

Terméseredmények az érseki uradalomban. /5 éves átlag/

	buza	rozs	árpa	zab	buza	rozs	árpa	zab
	18 kévés kereszt				q			
1891-95	12313	6835	1590	5834	5697	3185	867	3264
1896-00	16524	6694	750	11659	6583	3301	229	4781
1901-05	24953	10237	1681	14752	12227	4618	841	9249

KÉL.II.t.1.sz.

Az aratás befejezésekor készültek el az első terméskimutatások. Ezekben az eredményt 18 kévés keresztben tüntették fel, és gyakran már a próbacséplés eredményét is mellékeltek. A végleges kimu-

tatásokat később állították össze, s ezek a terméki leltárak részét képezték.

Számított holdankénti terméseredmények.

/m.e.: q/kh./

	u r a d a l m i				o r s z á g o s			
	buza	rozs	árpa	zab	buza	rozs	árpa	zab
1891-95	7,57	5,62	5,93	6,16	7,36	6,04	6,78	5,95
1896-00	7,82	6,08	5,67	6,43	6,54	6,47	6,98	6,37
1901-05	10,31	7,36	8,54	9,82	6,95	6,53	7,07	6,33

Für L. 1976. 21o.

Az adatokat megvizsgálva a terméseredmények általános növekedéséről beszélhetünk, mely különösen az 1901-1905 közötti időszakban szembe ötlő. Ha csak az össztermést néznénk a nagyarányú növekedés okát a megművelt terület bővítésével magyarázhatnánk, hisz ekkor már a drágszéli gazdaság is jelentős tényezőként szerepel. Viszont itt nem egyszerű mennyiségi növekedésről van szó, ami az átlagtermésekből látszik. A korszerűsödő technika - jobb szántás, vetőgépek alkalmazása, műtrágyázás és a vetésforgó rendszer kialakulása - már ilyen rövid időszak alatt is óriási előrelépést vált ki. Különösen a buza esetében feltűnő ez a változás, főleg ha még az országos átlagok alakulásával is összevetjük. Valamennyi adatot összehasonlítva az országos adatokkal láthatjuk, hogy az uradalom eredményei az országos szint körül, illetve a fölött vannak. Ennek magyarázatát egyrészt a kedvező természeti viszonyokban - jó talaj, megfelelő időjárás - másrészt a nagyüzemi gazdálkodás és technika előnyeiben kell keresnünk.

A kicsépeelt, megtisztított magvakat raktározták, majd felhasznál-

ták. A megtermett gabona egy részét maga az érsekség és az uradalmi alkalmazottak élték fel, a felesleget pedig értékesítették. Évente a tárolt gabona mennyiségének közel 50 %-át a helybeli gabonakereskedők vásárolták meg, feltehetően közvetítőként országos cégek számára, mint erre egy 1898.-as feljegyzés utal./ Ekkor a Deutschländer és Pollák céghez került az érseki gabona./ /49/ 1895.-ig Steinberger Hermann vásárolta meg az uradalom gabonáját, a következő években Schiffer Márton és Csicsáky Antal kereskedők között folyt a verseny, majd az évtized végén már egyedül Schiffer Márton vette meg a felkinált árut. A vásárlás piaci áron történt, s az áru elszállítása már a vevő feladata volt. A gabona eladásából származó évi bevétel 25.000-60.000 forint között mozgott. /50/

A gabona mellett a kapás és takarmánynövények termesztése is figyelmet érdemel. Az uradalom növénytermesztésének strukturájára a terméskimutatások utalnak. Egy-egy gazdasági évben három beszámoló kimutatás készült s terméseredményekről:

I. számú szalmás gabona terméki kimutatás - melyben a nyári betakarítási munkák végén összegezték a gabonatermesztés eredményeit.

II. számú szalmás gabona terméki kimutatás - ez ősszel készült, és a magbúkköny, bab, kukorica termést rögzítette.

Takarmánytermési kimutatás - a burgonyáról, szénafélékről és a zöldtakarmányokról. /51/

A kapás és takarmánynövények vizsgálatánál az utóbbi két kimutató típusra kell támaszkodnunk. A kapásnövények közül az érseki uradalom gazdaságaiban kukorica, burgonya és takarmányrépa termesztésével foglalkoztak.

A burgonyát takarmánynövényként termesztették - a hajósi kerületben évente 110-120 kh.-on vetették./52/ A burgonyaföldek egy része az aratómunkások feles-földje volt, de a fennmaradó részt is zömmel részesmunkásokkal műveltették.

A répafélék közül a burgundi répaként emlegetett takarmányrépát

termesztették, eleinte csak a kalocsai kerületben, később már Hajóson is. Évente mintegy 30-40 kh-t vetettek be répával./53/

A legjelentősebb kapásnövény a kukorica volt. Vetésterülete az egyes gabonafélékével vetekedett - a hajósi kerületben 6-700 kh. között mozgott. A kukorica művelését felesben, illetve harmadrészt végezték. A betakarítás után nagy munkát jelentett még a kukorica morzsolása is. Ezt sokáig kézzel végezték és egészen tavaszig eltartott. Az 1890.-es évek végén már gőzgéppel morzsoltak, ami megkönnyítette ezt a munkát. 1 hl. szemestengerit kb. 2,5 hl. csövestengeriből nyertek./54/

Kapásnövények terméseredményei. /5 éves átlagok./

	K u k o r i c a		burgonya q	takarmány- répa q
	csöves /hl/	szemes /q/		
1891-95	5118,8	1791,5	1507	2149
1896-00	8859,2	3100,7	2772	2348
1901-05	11904,5	4166,6	2458	7070

KÉL.II.t.1.sz.

Kapásnövények átlagtermései.

/q/kh./

	kukorica	burgonya	takarmányrépa
Uradalmi	6,5	23,5	116,2
Országos	8,11	36,9	136,8

Für L. 1976. 218.

A kukorica jelentős hányadát értékesítették - morzsolat és csöves állapotban egyaránt. Fő vásárlói Steinberger Hermann, majd Schiffer Márton voltak. Egy-egy mázsa szemes tengeri ára 4,4-5,0 forint között mozgott a vizsgált időszakban./55/ Országosan ugyanakkor 5,7 forint volt a mázsánkénti átlagár. /56/. A kukorica vetésterületét gazdaságosan igyekeztek kihasználni, ezért a tengeri sorok közé babot vetettek. A bab művelése a tengerivel együtt részért történt. Az uradalmi részt takarmánycént, házi fogyasztásra és zsoldillettmenyként egyaránt felhasználták.

A XIX. század utolsó éveiben a kukorica és burgonya mellett újabb kapásnövény - a dohány termesztésével kezdtek foglalkozni. Aldebróbból érkező feles dohánykertészek honosították meg az új növényt. Első csoportjuk 1900.-ban érkezett. Minden egyes, legalább 3 tagból álló család 4 kh, az uradalom által megszántott és boronált földön fogott hozzá a dohánytermesztéshez. Kora tavasszal melegágyakban készítették a palántákat, kiültetés után többször kapálták, majd a nyár végén elkezdték az érett levelek törését. Ezek további feldolgozása is a feles munkások feladata volt. Beváltásra már a teljesen száraz dohány került. A dohányosok munkájuk díjaként a beváltott dohány értékének felét kapták, levonva belőle a már korábban kiadott előleget. Eltartásukról, melybe az ingyenes lakás, gabonajuttatás, kukorica és burgonyaföld, valamint az állattartási lehetőség tartozott, az uradalom gondoskodott./57/ Évente kb. 50 kh.-n folyt a dohánytermesztés, egyre jelentősebb bevételeket biztosítva az uradalomnak.

Dohány terméseredmények. /5 éves átlag/

	beváltott dohány /kg/	értéke /koronában/
1899-1904	40.986,6	9.802,46

KÉL.II. h.p.sz.

A takarmánytermesztés vizsgálatánál ismét csak a leltári számadások kimutatásaira kell támaszkodnunk.

Takarmánynövények vetésterülete a hajósi kerületben
1898-1900. között. /m.e.: magyar hold/

É v	here	luc.	kuk.	vetett tak.	tak. buza rozs	ökör tak.	össz.	term.rét
1898	35	101	165	508	171	7	987	1576
1899	11	101	136	661	12	23	944	1647
1900	-	67	144	558	30	8	807	1697

KÉL.II. t.o.h.k.

Ebből a táblázatból kiderül, hogy a "mesterséges" takarmányok

Összes vetésterülete jelentős, a szántóföldi művelés alá vont földek egyharmada. Ehhez jön még a kerület szántóterületének közel felével egyenlő természetes rét.

A szénafélék betakarítását /anyaszéna/ nyár elején, még a nagy aratási munkák kezdete előtt végezték. A zöldtakarmányt késő nyáron, kora ősszel takarították be. A betakarítást szénagyűjtő gépek és lógereblyék segítették.

Takarmány terméseredmények. /5 éves átlagok/ q

	zöldtakarmány	s z é n a					
		réti	csádés /58/	vetett	sarju	here	savanyu
1890-95	20.627	6033	2921	5064	2439	678	2298
1896-00	23.625	7668	3466	7687	4336	1333	2486
1901-05	27.863	12964	2868	5189	6337	885	3136

KÉL.II.t.1.sz.

A takarmánytermesztés nagyon fontos összetevője a szántóföldi gazdálkodásnak, mert a mezőgazdaság két fő ágát; a növénytermesztést és az állattenyésztést kapcsolja össze.

Állattenyésztés.

Magyarország a XV.-XVI. század fordulója után nagy méretű állattenyésztésével vált híressé - Európa egyik legnagyobb husellátója volt. A XVII. század folyamán bekövetkezett visszaesés után csak a XVIII. század második harmadában lendült fel ismét ez az ágazat.

A Duna-Tisza közti állattenyésztés a XVIII. század végétől kezdődően nagy változáson ment át, első sorban szerepkörét és irányát illetően. A XVIII. század végétől a XIX. század derekáig a vidék mezőgazdaságában vezető szerepet játszott az állattenyésztés, ezen belül is első sorban a rideg és félrideg szarvasmarha-tartás. A szarvasmarha mellett a ló és a juhtenyésztés öltött jelentősebb méreteket. A rideg állattartás számára a gyenge minőségű, de nagy kiterjedésű szikes és homokos legelők igen kedvező lehetőséget

biztosítottak. A XIX. század végén még mindig túlsúlyban volt a rideg és félrideg állattartás. Emelkedett a lóállomány, erősen visszaesett viszont a juhok részesedése. Ekkor kezdett kibontakozni a sertésitenyésztés. Bár a Kalocsa környéki ártéri erdők gazdag makktermése korábban is nagy sertésfalkák megélhetését biztosította - még Dumántulról is hajtottak ide állatokat. A Duna-Tisza közti legelők feltörése következtében csökkent az eddigi külterjes szarvasmarhatenyésztés továbbfolytatásának lehetősége. A XX. század első harmadában a piaci viszonyok jellegétől függően már istállózó, vagy félrideg állattartás folyt a Duna-Tisza közén. Az istállózó állattartás alapjául szolgáló szálaskarmány termesztése különösen a homokháton nagyon elmaradott volt./59/

Az állattenyésztés a kalocsai érseki uradalom gazdálkodásában is jelentős volt. Ezt már a rét és a legelő területek viszonylag nagy aránya is meghatározta, e mellett azonban a szántóföldi takarmánytermesztés is fontos tényezőként jöhetett számításba.

Állatsűrűség az 1890-es években.

országos	2,12	
Mernyei uradalom	2,65	az 1 számosállatra jutó
Kalocsai uradalom	3,00	szántó terület kh.-ban
/országos adat: Magyarország története VII.		
Mernyei adat: Tóth Tibor 1977. /		

Az állatállománnyal való ellátottság mértéke jelentősen elmaradt az országos értékektől.

Állattartással a kalocsai és a hajósi kerületben foglalkoztak, de itt is, akárcsak a növénytermesztésnél, a hajósi kerület és ezen belül is a hildí gazdaság vezető szerepét kell kiemelni.

Az állatállomány vizsgálatánál két igen részletes és fontos kimutatásra: az 1892.-es átvételi és az 1905.-ös hagyatéki leltárra támaszkodhatunk.

Az érseki uradalom állatállománya. /m.e. db./

é v	sz.marha	bivaly	juh	ló	sertés
1892	1160	2	837	98	-
1905	1504	6	1172	168	716

/KÉL.II.Császká féle átvétel, KFKL.Császká féle hagyaték/

Számosállat létszám az érseki uradalomban. /60/

é v	sz.marha	juh	ló	sertés	összesen
1892	930	59	78	-	1067
1905	1208	83	134	82	1507

Számosállat létszám százalékos megoszlása az
1890-es években.

megnevezés	sz.marha	juh	ló	sertés	összesen
Országos	59,2	7,6	20,1	13,1	100,0
Kalocsai	80,16	5,51	8,89	5,44	100,0

A számosállat létszám vizsgálata alapján megállapítható, hogy az uradalmi állattenyésztésen belül a szarvasmarha ágazat dominált. A százalékos arányosításból látható, hogy még az országos átlagot is meghaladja. Az állattartás egyéb ágazatainak mutatói viszont jelentősen elmaradnak az országos értékektől. Ezekből az arányokból azonban nem vonható le messzemenő következtetés az adatok mögött lévő minőségi háttér ismerete nélkül.

A sertésstenyésztésre vonatkozó első adat 1899.-ből származik. A hildi főintéző más területek eredményeire és a várható nagy - 50-100 %-os - haszonra hivatkozva kér engedélyt sertés tartásra. Első évben 15 állatot - két öreg kocát, 8 kan és 5 koca-malacot vásárolnak./61/ Az újabb vásárlások és a természetes szaporulat eredményeként néhány év múlva már több százra tehető a sertések száma.

Sertések megoszlása kor és nem szerint.

	kan				koca				ártány			
	öreg	1 éves	süldő	mal	öreg	2 éves	1 éves	süldő	mal	öreg	1 éves	süldő
1899 Hild				8	2				5			
Hild		18	12	88	36	2	16	110	95		4	112
1905 Kéles	1	11		29	3	4	15		26			
Drágsz.	5	6		16	79		203		154	4	107	114

/KÉL.II.j.i.i. 1899/235; KÉL.II.á.g.l.sz.1905. KÉL.II. h.á.sz.n.k
1905/

Fokozatosan újabb telephelyek is kialakultak - bekapcsolódott Kéles, majd 1903.-tól már a drágszéli gazdaságban is foglalkoztak sertésstenyésztéssel./62/ A hatalmas állomány egyre jelentősebb hányadát értékesítették, első sorban nagy tételben. Vásárlóik közül ki kell emelni Augner Edét és Gutman Mórt./63/ Számítások alapján az egy éves korban eladott hizottsertések darabja 70-80 koronáért kelt el. 1902.-ben még csak 2642 korona bevétel származott a sertések eladásából, ez az összeg 1904.-re már 69.188 koronára növekedett./64/ s így a legtöbb hasznot hozó állattenyésztési ággá vált.

A juhnyáj a központi gazdaságban volt. Az év nagy részét a környe-

zók legelőkön töltötték. Téltre ugynevezett birkaistállókba hajtották őket. Ezek téglából, vagy vályogból készült, cseréppel, illetve zsindellyel fedett épületek voltak./65/ Nyár végén a nyáját selejtezték és a kiselejtezett állatokat eladták. Teleltetésre így csak az egészséges állomány került. Kora tavasszal - február végétől április elejéig - zajlott az elletés. Volt olyan év is, amikor ezernél több bárány született./66/

Nyár elején - május-júniusban - került sor a birkák nyírására. Évente 3-4000 kg. zsiros gyapjút nyírtak le az állatokról, egy-egy birka nyírósúlya 4-5 kg. között mozgott /67/, ami az országos 3-3,5 kg.-hoz viszonyítva nagyon jónak mondható. Gyapjukereskedelemmel az uradalom nem foglalkozott, hanem a helybeli kereskedőknek adták el a készleteket. A gyapju vásárlói is Steinberger Hermann és Schiffer Márton voltak, 1896.-ban Schiffer Márton 1 q tiszta bundassziros gyapjuért 48 forintot, a has és láb, valamint a piszkos gyapjuért q.-ként 24 forintot adott./68/ A juhászatból származó évi bevétel 2.000 forint körül mozgott. /69/

A juhállomány nem és korcsoport szerinti megoszlása.

É v	k o s			a n y a		ü r ü		bárány
	öreg	harm.fü	más.f	öreg	apáca	harm.fü	tokjó	
1892	10	8	10	255	161	81	89	223
1905	12	10	16	384	129	99	221	301

/KÉL.II.Császka féle átvétel, KFKL.Császka féle hagyaték./

A táblázat adatait vizsgálva láthatjuk, hogy egy apaállatra 14-17 anyajuh jutott, ami igen jó arány. / A piarista kusztodiátus somogyi uradalmának korszerű juhászatában a gyapjukonjunktúra idején volt ilyen összetétele a nyájaknak. /70/./

Érdekes lenne még a fajtaösszetétel vizsgálata is, erről azonban csak egyetlen adat ismert. 1900.-ban a kalocsai birkanyájban 2 db Rambonilett kóst vettek /71/. Ez a fajta 1880. után tört be a hazai tenyésztésbe és vált a magyar fésűsmerinó alapjává.

1892.-ben még csak a hildi gazdaságban volt ménes, de 1905.-ben már Drágszálen is találunk kisebb ménest./72/ A lovak gondozását a csikósok végezték. Az állatok az év nagy részét téglából vagy vályogból épült, zsindelyezett istállóban töltötték./73/ Ilyenkor egy-egy ló naponta 8 l. zabot, 7 kg. vetett szénát és 3 kg. őszi szalmát kapott takarmányként. Ettől csak május-júniusban tért el a takarmányozásuk. Ebben az időben az állatok napi adagja 5 l. zab, 2 kg. dara, 7 kg. vetett széna, 30 kg. zöldtakarmány és 3 kg. őszi szalma volt./74/

A lóállomány összetétele nem és korcsoport szerinti megoszlásban

		mén		k a n c a				h e r é l t			
		örög	csikó	örög	3	2	1	örög	3	2	1
				éves				éves			
1892	Kalocsa		4					9			
	Hajós		6	27	4	4	10	10	8	5	1
1905	Kalocsa		3	24	2		1	27	1	2	3
	Hajós	1	6	33	6	13	7	7	18	7	10

/KÉL.II Császka féle átvétel; KÉL.II. á.g.l.sz. 1905; KÉL.II. h.á.sz.n.k. 1905./

A táblázat vizsgálata arra enged következtetni, hogy a lovakat igaállatként tartották, de tenyésztésükkel is foglalkoztak. Az állomány fajtaösszetételére utaló adat sajnos nem került elő.

Az uradalmi állattenyésztés legfontosabb ága a szarvasmarha-tartás volt. Az uradalom szarvasmarha állománya három csoportra különült el: a tehenészetre, vagy más néven csirászatra, a gulyára és a jármosökrökre. Ez utóbbiak az uradalom igaerőszükségletét biztosították.

A z ökröket télen istállóban tartották. Az istállók általában téglalap alapzatra, vályogból készült és zsindellyel fedett, vagy nádazott épületek voltak.

Jármosökrök az érseki uradalom gazdaságaiban.

É v	kalocsai	drágszéli	hildi	k.szt.györgyi érsekhalmi	kélesi
	g a z d a s á g				
1892	72	-	43	125	43
1905	80	98	100	58	54

/KÉL.II. Császká féle átvétel; KÉL.II.á.g.1.sz. 1905.; KÉL.II. h.á.sz.n.k.1905./

Az ökrök takarmányozása az évszaktól függött. Nyáros csak zöldtakarmányt kaptak, a téli időszakban viszont igen változatos volt a takarmányozásuk.

Jármosökrök napi takarmány adagja.

/Táblázatot lásd a következő oldalon./

Az uradalom szarvasmarha állományának többségét a tehenészet és a gulya alkotta. A magyar és színes állomány aránya - 82,2 % : 17,8 %. /Országosan: 79,7 % : 20,3 %./ /75/

A tehenészet a kalocsai kerület drágszéli gazdaságában volt, élén

kg.-ban.

Időszak	burgo- nya	vetett széna	réti széna	sarju széna	savanyu széna	zöld- takarm	ősz szalma
jan.-márc.	7	3	5,8	7	10	-	3
április	-	15	-	-	-	-	3
máj.-aug.	-	-	-	-	-	60	3
szept-okt.	-	15	-	-	-	-	3
nov.-dec.	3	13	-	-	6	-	3

/KÉL.II. t.o.h.k./

a schweitzeron állt. A csirászat állatai tarka marhák voltak, szimentáli pirostarka és pinzgau /76/. Ez utóbbiak tenyésztését azonban az országos előírások értelmében beszüntetik, s helyettük újabb szimentáli bikák és üszők vásárlására kerül sor. 1900.-ban például bonyhádi üszöket és teheneket, valamint szimentáli bikákat vásároltak. Az egyik tiszti ülésen ekkor hangzott el, hogy a tehenészetet jövedelmezőbbé kell tenni friss tej és tejtermékek eladásával./77/ Ettől kezdve rendszeres és egyre növekvő bevételi forrás a tejértékesítés. Míg 1900.-ban csupán 2.531 korona származik a tejgazdaságból, 1905.-ben már 12.858 korona, amely alig marad el a szarvasmarhák eladásából befolyt pénzeztől./78/ Ez a folyamat egybe esik az országosan végbemenő átalakulással, a belterjességre való áttérés három szakaszával, melynek során a juhtenyésztést viasszaszorítja a szarvasmarha, lezajlik a fajtaváltás és megteremtődnek a tejtermelés és értékesítés feltételei.

A tehenészet állománya nem és kor szerinti megoszlásban.

/1905/

b i k a					ü s z ő			tehen	borju	tinó
öreg	2 év	1 év	borju	hizó	2 év	1 év	1/2 é			
5	1	16	14	7	25	18	15	68	12	6

/KFKL. Császka féle hagyaték./

A törzsgulya a félrideg állattartásnak megfelelően az év egy részét a legelőn töltötte és csak az őszi-téli időszakban istállózták őket./79/ A marhaistállók zömét juhakolból alakították át. Valamennyi téglalapra, vert falból, vagy vályogból épült és náddal fedték őket.

A gulya állománya nem és kor szerinti megoszlásban.

Magnevezés		1892	1905
Bika	öreg	12	9
	3 éves	1	8
	2 éves	5	20
	1 éves	14	20
Tehén		216	263
Üsző	3 éves	65	61
	2 éves	62	56
	1 éves	68	77
Tinó	4 éves	37	45
	3 éves	55	29
	2 éves	55	38
	1 éves	52	53
Ökör		5	17
Borju		98	126

/KÉL.II. Császká féle átvétel, KFKL.Császká féle hagyaték/

Októbertől márciusig az állatok napi adagja 4-5 kg. takarmány /sarju, illetve csádé széna/. Ősszel e mellett még kukoricaszárat is kaptak. Áprilisban a legelőre való kicsapás előtt napi 10-12 kg. réti, vagy sarju szénát ettek. Mindez kiegészült még a napi szalma mennyiséggel is - áprilisban 3 kg. őszi szalma,

januártól márciusig 3 kg tavaszi szalma és 1-2 kg. őszi szalma jutott egy-egy állatnak./80/

A gulyát a gulyásgazda gondjaira bízta. Mellette dolgozott még két öregbarmos és egy fiatal üszőbarmos, valamint az öreg és a fiatal ~~tinó~~, illetve bikabarmos.

A gulya állatállománya szürke-magyar marhákból tevődött össze /egy-egy leltárak gulyabeli fehérmarhának is említik./. Ezt a fajtát részint az igavonó ökrök pótlására, részint hustermelés céljából tartották, - jövedelmezőségét a mustra állatok feljavítás utáni eladása biztosította. A marhák és juhok vásárlói a Draskovits család tagjai voltak, akik a kalocsai mészárszéket is bérelték az 1820.-as évek óta. Gyakran találunk bikák eladásáról szóló feljegyzéseket is, ami arra utal, hogy az itteni állomány jó fajtájú volt. Az állomány szaporítása, vérének felfrissítése érdekében vásároltak is állatokat - így például 1900.-ban 2 db. eredeti magyar faj tenyészbikát és 11 db. hasaüszőt Mezőhegyesről./81/

Mint láthatjuk tehát az uradalmi állattenyésztés igen sok oldala volt, és a kor színvonalán állt. Általánosságban a jövedelmezőségre és a helyi viszonyok mind jobb kihasználására törekvés jellemezte a XIX-XX. század fordulójának állattartását. Ezt bizonyítja az egyre nagyobb méreteket öltő sertésenyésztés, valamint a tejfeldolgozás és értékesítés. Ezek a törekvések szoros összhangban álltak az országosan mutatkozó átalakulásokkal is.

Erdészeti.

Magyarország történetében az erdő, a fa mindig nagy szerepet játszott. A magyarok bejövetele idején a Kárpát-medencéből elfoglalt területnek csupán 20 %-a volt úgynevezett "pusztamező", a többit erdő borította. Az idők során fokozatosan fogyott az erdő, és nagy részek váltak fátlan pusztasággá. A növénytakarójukat veszített területek elmocsarasodtak, illetve az Alföld magasabb részein kiszáradtak. Ez utóbbi területeken keletkezett a futóhomok.

A fátlanság és a futóhomok kártételének megszüntetése ellen a Bánsági Katonai Erdőhivatal kezdte meg a küzdelmet. 1742.-ben 21.000 db. csemetét ültettek el. Pest, Szeged és Kecskemét követte a kezdeményezést - apróbb helyi fásításokat végeztek.

II. József 1788.-ban elrendelte a mozgó futóhomok fásítását, az 1807. évi XX.tcz. pedig kimondta a futóhomok megkötését és hasznosítását. Az erdők megtelepítése, a homok területek fásítása az 1860.-as évektől öltött nagyobb méretet, első sorban a Duna-Tisza közén és a Dunántúlon. Az 1879.-ben megjelent erdőtörvény életbe lépésekor Magyarország területének mindössze egynegyede volt erdő.
/82/

Ebbe az országos helyzetbe illeszkedett bele az érseki uradalom erdőgazdálkodása is. Az uradalom összesen 86.411 kh. területéből 25.062 kh.-t foglalt el az erdő, ami a maga 29 %-os részesedési arányával számottevő ágazatot képezett. Az uradalom erdei egyrészt a Duna menti ártereken, másrészt korábban futóhomokos területeken /Kéles illancsi része/ helyezkedtek el.

A 25.000 kh.-s erdőgazdaság kisebb egységekből, úgynevezett sza-

bályozott erdőkből tevődött össze./83/ Az egyes erdők a területileg illetékes kerülethez tartoztak.

Kalocsai kerület: Karasz-Küldoromlás, Doromlás-Dokomlás-Góga-Hátfő-Taplós, Várszeg szabályozott erdők.

Hajósi kerület: Kéles, Hild-Józsefháza, Fáczásos-Morcs, Sükösd, Gemenc szabályozott erdők.

Bajszentistváni kerület:

Pörböly, Gyűrűsalj-Erősalj-Paptava, Rezéd-Koppány, Pandur, Ósükösd, Csanád, Csávoly-Józsefháza szabályozott erdők.

Az erdőgazdaság élén a központi erdőmester állt. Minden egyes kerületben egy-egy erdész dolgozott, aki az itt lévő erdők kezeléséért és gondozásáért felelt. Az erdők őrzését pedig az erdőőrök látták el. Az 1879.-es erdőtvény előírta, hogy mind az erdésznek, mind az erdőőrnek képesítéssel kell rendelkeznie./84/ Az 1883-84.-ben elkészített üzemtervekből kitűnik, hogy szakvizsgázott erdőőr még egyáltalán nem volt az uradalomban, okleveles erdész is csak egy akadt. Tíz év leforgása alatt a helyzet kedvezően változott. Az elhalálózás vagy áthelyezés miatt megüresedett állásokat már csak megfelelő képesítéssel rendelkező egyénekkéltöltötték be, illetve az erdőőrök közül többen megszerezték a szakvizsgát.

Az 1879.-es erdőtvény előírta azt is, hogy erdei üzemterveket kell készíteni. Ezek az üzemtervek az érseki uradalom erdeiről el is készültek és szerencsés véletlen folytán épen átvészelték az idők viszontagságait. Ez teszi lehetővé, hogy viszonylag pontos képet kapjunk az erdőgazdálkodásról.

Az első üzemtervek 1883-84.-ben készültek el. Egy-egy ilyen terv három fő fejezetből állt:

I. belső és külső viszonyok általános leírása:

birtok-, jogi-, természeti viszonyok
eddiggi gazdálkodás
fakelendőség
személyzeti viszonyok
az erdők gazdasági állapota

II. az erdőgazdaság célja

III. erdőrendezés és üzemszabályozás:

tenyésztendő fánemek
alkalmazandó üzemmód
fahozam és kihasználás, stb.

Az üzemtervek mellé táblás kimutatások is készültek, melyek az üzemtervben foglalt elvek konkrét, számszerű megvalósítását írták elő. Tíz évente felülvizsgálták a végrehajtást. Ilyenkor a teljesítést a változásokat és a következő tíz év feladatait rögzítették. Amennyiben az erdő külső és belső viszonyai oly mértékben megváltoztak, hogy a további gazdálkodás a terv szerint nem folytatható, új üzemtervet készítettek.

Az uradalom erdői - mint már említettük - két nagy csoportot képeztek: ártéri és homoki erdőket. A Duna mentén húzódó, őshonos, ártéri erdők adták az uradalom erdeinek jelentős hányadát. Talajuk kiváló öntéstalaj, vastag humuszréteggel. A Duna gyakori áradásai nyomán az év nagy részében vízben álltak, egyes mélyebb fekvésű részeikről ritkán húzódott vissza a víz. A talajvíz szintje

elég magas volt.

Ezekben az erdőkben a fanemek előfordulása változó, meghatározója a víz mennyisége. A vizesebb, alig-alig kiszáradó pontokon a fűzfa dominált, a magasabb fekvésű, szárazabb részeken pedig a tölgy, szil, kőris és nyárfa diszlett. A fanemek elegyesen fordultak elő - egynemű erdő nem volt. Ez a természetes tagolódás már meghatározta az erdőgazdálkodást is. Ezek az erdők két üzemosztályból álltak: az "A" üzemosztályba azok az erdők tartoztak, melyek fái a tölgy, szil, kőris és nyár - ez a többség - itt 40 éves volt a fordátartam. /85/ A "B" üzemosztályt alkotó fűzesek ideális élettartamát 20 évben állapították meg és ezt tekintették a fordának. /86/

Az ártéri erdők állapotában jelentős változás állt be az 1890.-es években. A Duna szabályozása nyomán a víz útja lerövidült, esése nagyobb lett és csökkent a vízállás. Mindez kettős jellegű hatást gyakorolt a környező erdőkre. Kedvező egyrészt, hogy árvíz esetén - ami eleve ritkábban fordult elő - a víz gyorsabban huzódott vissza, másrészt jelentősen csökkent a vízi szállítás útja - ami jó hatással volt a fakelendőségre. Ugyanakkor a Duna vízszintjével együtt csökkent a talajvíz szintje is. Ennek hatása főleg nyáron vált érezhetővé, amikor szárazság idején a föld kellő víztartalmának hiján nőtt a kiszáradás veszélye.

Az itt említett változások az erdőgazdálkodásra is kihatottak. A szárazabb talaj nem kedvezett a fűzfa növekedésének, ezért az eddigi fűzes területeken is tarlasztás /87/ után már kőrist, tölgyet, illetve egyre gyakrabban akácot ültettek. A fűzesek megszüntetése feleslegessé tette a két üzemosztály működtetését az ártéri erdőkben - azokat összevonták és egységesen 40 éves forda mellett

művelték a továbbiakban.

Az uradalom erdőgazdaságán belül a homoki erdők a kisebbséget alkották. Ezek telepítése, illetve létrejötte részét képezte az uradalom területén is az országos homokfásítási programnak, a futóhomok megkötésének. Mint országosan, e célra itt is egyre jobban kezdték felhasználni az akácot. Az uradalom erdei üzemterveiből is kitűnik, hogy az akác a XIX. század utolsó évtizedeiben kezdte kiszorítani a nyárfát. Az akác ideális tenyészideje 30 év, így ennek megfelelően határozták meg a homoki erdők fordattartamát is.

Az uradalmi erdők kihasználása három ütemű volt. A fordattartam leteltével az erdőt letarolták, vagyis kivágták a fákat. Az üzemszerű gazdálkodás célkitűzését figyelembe véve nagy gondot fordítottak arra, hogy az uradalom haszon és tűzifa szükségleteit az évi fatermelésből fedezni tudják. A hatalmas erdők azonban jóval több fát adtak, mint amennyire az uradalomnak szüksége volt. A felesleget értékesítették, méghozzá lábon való eladás útján.

Az erdőnek tövön, nyilvános árverésen, versenytárgyalással történő eladási rendszerét maga a földművelésügyi kormányzat vezette be, a korábban kialakult, tőkehiányt áthidaló gyakorlatot általánosítva. §88/A vágatási jog magában foglalta az erdőrész kivágását saját munkásokkal, a kivágott fa határidőre való elszállítását, valamint a felujítási kötelezettséget - ha a vágási bérlet több évre szólt. Az árveréseket október végén, november elején tartották. Írásos ajánlatok alapján a legtöbbet ígérő vállalkozót bízták meg a munkálatok elvégzésével. A vásárlók közül többen minden évben jelentős összegekért viszonylag nagy területeket vettek bérbe - előfordult, hogy közel 100 kh. terület kivágását is vállalták

A legjelentősebb vállalkozók voltak:

Leicht Lajos, Schleicher Antal, Kollár Antal, Kollár Ernő,

Koleszár Ferenc, Bun Gusztáv, Kohn Ignác, Wieser Sándor, stb.

/89/

Az erdészeti bevételek tulnyomó többsége a vágatási díjakból tevődött ki /évi 60-70.000 forint/. Nem volt ritka az olyan eset, amikor egy-egy kh. erdő vágatási jogát 260-270 forintért vették meg. Vajjon mi készítette a vállalkozókat ilyen nagy összeg fizetésére? Hiszen a bérleti díjon felül még a napszámosokat is fizetniök kellett, meg a szállítási költséget fedezni. Nyugodtan állíthatjuk, hogy ez a befektetés busásan megtérült. Az ártéri erdők faanyagát a Dunán gyorsan és olcsón tudták szállítani. A homoki erdők megközelítése már több gondot okozott, mert az utthalózat gyér és rossz minőségű volt. A fa nagy részét Bajára szállították. A virágzó kereskedelméről híres város egyik fő árucikke a fa volt. Ennek egy részét, az épületfát a Felvidékről usztatták le, más részét, a tűzifát a környék ártéri erdei adták. Kisebb jelentőséggel rendelkezett a kalocsai fapiac, ide csak a közvetlen környékről hozták a fát. Az uradalom erdeiben termelt fa kelendősége tehát jó volt, sőt a Duna szabályozása után még javult is a helyzet, a gyorsabbá és ezért olcsóbbá váló szállítás miatt. A vállalkozóknak munkaerő gondjai sem voltak. A környékbeli falvak lakóinak téli munkalehetőségét az erdei favágások biztosították. Munkások lakóhelyüktől távolabb pénzért dolgoztak, a közeli erdőkben viszont volt pénzes és részes munka is. Az erdővágás ősszel, lombhullás után kezdődött, amikor a mezei munkákat már befejezték. Egészen addig dolgoztak, amíg a nagy hó le nem esett, azután hóolvadáskor folytatták és még kizöldülés előtt befejezték a favágást./90/

A tuskók bentmaradtak a földben, és hajtásaikból fejlődött ki az új erdő. Az ártéri erdők mélyebb fekvésű pontjain a tuskók gyak-

ran befulladás, az állandó vizektakarótól nem tudtak kihajtani. Ezért itt nem a föld felszínén vágták ki a fákat, hanem magasabban - előfordult az 1 m.-es tuskó is. Ahol nem sarjadzott ki a terület ott dugványozással, csemeteültetéssel, vagy magvetéssel pótolták a hiányokat. Az uradalom erdeiben - a bácsi kerület kivételével - öt faiskola, fáskert volt: Doromlás, Várszeg, Pandur erdőkben Hilden és Kélesen./91/ Ezek biztosították a kellő mennyiségű ültetőt /92/ és csemetét. A magvetéshez és a csemetekertekben szükséges magvakat az uradalmi erdőkben gyűjtötték össze.

Az összegyűjtött magvak mennyisége kg.-ban.

É v	akác	tölgy	kőris	feketedió
1891	295	2.250	100	-
1892	-	2.527	175	240
1893	-	3.507	243	100
1894	-	4.605	60	-
1895	-	2.130	257	-
1896	142	133	156	-
1897	-	75	287	-
1898	-	-	90	-
1899	88	291	50	-

/KÉL.II. e.ü.t./

Előfordult az is, hogy magfákat hagytak, első sorban a tölgy és kőriserdőkben és így a magvetés természetes úton ment végbe. A megújuló erdőt azonban a természet még sokszor próbára tette. Az ártéri erdők növényeinek nagy ellensége a téli ár volt. A november végén, december elején kiáradó víz tetején jég képződött, és

az ár visszavonulásakor a jég szinte elfűrészelte a fácskák törzsét. A homoki erdők téli kártevője pedig a dér volt.

A két tarlasztás közötti időszakban folyt az erdőkben az elő-és mellékhasználat. Az előhasználat során a kihajtott, fejlődésnek indult erdőtestek rendbehozatalát végezték el. 8-10 évvel a tarlasztás után, amikor a gyökerekről sarjadt új hajtások már megerősödtek, végezték el a tisztító vágást. A sűrű bozótban a fák törzséről 2 m. magasságig letisztították az ágakat, hogy a fák az erőt felfelé adva nőjenek. A tisztítást az ugynevezett ritkítás követte. Ilyenkor a vékonyabb, alacsonyabb fákat vágták ki, de úgy, hogy gyökereiket is megpróbálták elvágni. Végeztek még gyéritést is - a görbe, sérült, kiszáradó félben lévő fákat távolították el. Az előhasználathoz sorolták még a széltörte ágak összegyűjtését is. Ezeket a munkákat koratavasszal végezték el. Megszervezésük és lebonyolításuk már az uradalom feladatát képezte. Az erdészek által felfogadott munkások részért - felesben - dolgoztak. A termelt rőzse befelezését a tisztítási munkálatok befejezése után, március végén-április elején végezték el.

Mellékhasználatként első sorban a legeltetést lehet kiemelni. Az uradalmi erdőkben csak a szarvasmarha és a sertés legeltetését engedélyezték. A fák életkora határozta meg, hogy mikor lehet az állatokat kihajtani. Amíg kárt tehettek a növendék fákban, tilalmazták a legeltetést. Ezt tilalmazó táblák és csóvák kihelyezésével jelezték. Elsősorban uradalmi állatokkal vagy az alkalmazottak zsoldállataival gyakorolták ezt a mellékhasználati formát.

A vadászati jog is az uradalom tulajdonát képezte. Zömmel házilag gyakorolták, bérbeadása igen ritka. Vadgazdálkodásra utaló feljegyzések sajnos nem kerültek elő. Bár feltételezhető, hogy ezzel is

foglalkoztak, főleg apróvad tenyésztésével - amire a Fácános erdő elnevezése is utal.

Fakitermelés az uradalom erdeiben 1893/94 - 1903/04 -ig.
/második fordaszak./

Megnevezés	előírt		előírtból teljesített		előíráson felül teljesített	
	kh.	m ³	kh.	m ³	kh.	m ³
Főhasználat	3.411	334.100	3.227	264.768	812	67.625
Előhasználat	3.558	12.873	2.916	13.164	736	29.956

/KÉL.II. e.ü.t./

"Az erdőgazdaság célja a talajerő fenntartása és fokozása mellett a tartamossággal párosult legnagyobb anyag és pénz-jövedelem..."

írják az üzemtervekben. Vajon mennyire sikerült biztosítani ezt a lehető legnagyobb pénzjövedelmet? Erről a főpénztári számadások tanuszkodhatnak leginkább. Az erdei bevételekhez sorolható még az 1896.-ból származó 22.190 forint értékű vihar által letarolt erdő-re vonatkozó letét, illetve egy 1898.-as faeladás utáni letét - 5.347 forint értékben./93/

Összevetve a bevételeket és kiadásokat, 15 év alatt az erdőszet tiszta haszna 1,434.058 forint. A ráfordítások általában tízszeres eredményt hoztak. Az erdőgazdálkodás módszere régi, hagyományos. Ugyanakkor nem tér el az országosan megfigyelhetőtől. Ilyen jellegű erdőművelés folyt többek között a röjtökmuzsalyi nagyerdőben, amely hitbizományi terület volt, vagy a Veszprémi Püspökséghez tartozó Farkasgyepű környéki erdőkben./94/ A befektethető tőkében szűkölködő uradalomnak ez a csekély ráfordítással sok jövedelmet

hozó ágazat jól jött, és e miatt nem is törekedtek ujításra, ami az üzemtervek átvizsgálásakor könnyen megállapítható.

Erdészeti bevételek és kiadások. 1891-1905.

ft.

É v	b e v é t e l	k i a d á s
1891	103.461	11.367
1892	94.813	9.865
1893	98.738	7.709
1894	94.152	5.506
1895	84.051	3.167
1896	99.105	6.469
1897	82.622	6.183
1898	99.585	3.128
1899	102.992	5.200
1900	110.399	4.918
1901	107.724	4.264
1902	174.025	11.606
1904	152.026	15.552
1905	142.341	17.142
Összesen	1.546.034	111.976

/KÉL.II.f.p.sz./

A magas jövedelmezőség és a korszerű művelési mód nem esett egybe, mert nem a magasabb ráfordítás hozta a nagyobb jövedelmet, hanem a bérbeadás és a részesmunka alkalmazása, mely utóbbi önmagában is a tőkeszegénység egyik jele.

Ipari tevékenységek az uradalomban.

Bár a gazdasági viszonyok elemzésénél láttuk, hogy jelentősebb feldolgozóipar a XIX.-XX. század fordulójáig nem alakult ki a környéken, bizonyos ipari tevékenységről az uradalmon belül mégis kell beszélnünk.

Az uradalom állandó alkalmazottai közé tartoztak iparosok is - kovács, gépész, faragó, bognár. Feladatuk a gazdaságok felszerelésének karbantartása, javítása, illetve szükség esetén új eszközökkel való pótlása volt. 1894.-ben az érseki uradalomban 5 iparos dolgozott./95/ A kalocsai központban egy bognár és egy faragó, Hajóson pedig gépész, kovács és bognár tevékenykedett. A munkavégzés feltételeit szerződésben rögzítették. Ebben pontosan leírták, mit hogyan kell javítani, hány javított szerszám vagy szekér után kell egy-egy ujat készíteni. A szerződés tartalmazta a járadék összegét is. E mellett zsoldilletményként állattartási lehetőséget, szántóföldet, tűzifát is kaptak.

Az uradalomban minden évben folyt valami építkezés, és a már meglévő épületek is állandó felújításra, javításra szorultak. Az ehhez szükséges építési anyagokat zömmel az uradalom maga állította elő. Így az erdőkből került ki a faanyag, a tetőfedéshez szükséges nádat, zsindelyt, illetve zsopot is saját alapanyagok szolgáltatták. A téglát pedig az uradalom által felfogadott téglásmesterek égették. A téгла készítéséhez a környék agyagos talaja megfelelő volt. Ezzel magyarázható, hogy az itt lévő falvak lakóinak egyik fontos nyári munkaalkalmát a téглаégetés jelentette. Számos téglagyár, téglaház működött ezen a vidéken, de mindig találtak munkát a vándorló téглаégető mesterek is./96/ Közülük kerültek ki az uradalom szükségletére dolgozó téglások is, mint például Racsmány József

vagy Lorenc József.

A téglások tavasszal dolgoztak. Legkésőbb az aratásig be kellett fejezni a téglá égetését. Ezzel magyarázható, hogy viszonylag kevés - mindössze 100.000 db - téglá készítésére kötelezték őket, s ehhez biztosították a szükséges tüzelőanyagot is. /97/ A téglá égetés nagy hasznot hozhatott volna az uradalomnak, ha komolyabban foglalkoznak vele, hisz amíg a téglásmester 1.000 db. tégláért mindössze 6 forintot kapott, az értékesítése kerülő felesleg ezrét 22 forintért adták el./98/

Jelentősebb, nagyobb volumenű ipari tevékenység az uradalmon belül nem volt. Ennek okai a levéltári forrásokból és egyéb feljegyzésekből nem derültek ki.

Bérleti gazdálkodás.

Az érseki uradalom gazdálkodását áttekintve láthatjuk, hogy a hatalmas kiterjedésű birtoknak csak kis részét művelték házi kezelésben. A fennmaradó területeket haszonbérletnek adták ki. Ennek okai közül első sorban a hagyomány erejét emelhetjük ki. Már a bevezető fejezetben is szó volt arról, hogy a feudalizmus kori gazdálkodás jellegét sem az allódiум határozta meg, hanem a bérleti gazdálkodás. A jobbányfelszabadítás és az urbérrendezés korában is minimális a házi kezelésű területek nagysága. A század végéig eltelt idő pedig rövid volt ahhoz, hogy a házi kezelés feltételeit /gépek, épületek, stb./ megteremtsék. Fokozatosan azonban a bérlet háttérbe szorult és nőttek a saját gazdálkodás kerekei. A vizsgált időszakban is történt bérlet megszüntetése, mint azt a drágszéli gazdaság szervezésénél láttuk.

A bérbeadásnál az uradalom arra törekedett, hogy egy-egy zárt

egységet képező területet, pusztát egy ember vegyen bérbe, ne kelljen a földeket feldarabolni.

Az uradalom jelentősebb bérlői.

A bérlő neve	a bérlemény leírása	a haszonbér összege /Ft/
Draskovits F.	Öreg és Kisberke pusztá + 208 kh. Drágszélen	4.372
Reich Márton	Csorna-Karácsonyi pusztá Böd-bakodi pusztá	9.000 25.000
Csikas Antal	Kis és Ujdrágszél, Hattyas pusztá, Csávoly-Józsefházi pusztá	10.500 23.000
Bloch Mór	Izsáki pusztá Ó-sükösdi volt gulyajárás	10.500 2.400
Brachfeld J.né	Nagy-Harta, Szentkirály pusztá	38.000
Freund Sándor	Halász és Kassai pusztá Réti pusztá, Koppány pusztá	4.200 5.000
Gál Péter	Kis és Nagy.eperjesi birtok Sipsa-szöllősi birtok Vincsága pusztá	550 12.000
Brezlmayer J.	Doromlás, Szigetköz, Hajduszállás, Bibera	8.800
Deutsch M.né	Szántó és Farkas sziget pusztá	7.700
Bárdos István	Hatsziget, Paptava	9.450
Ertl János	Bácsi sörház Debelláki pusztá Bácsi erdőben makkoltatás Bácsi erdőirtási földek Kleticsi pusztá Tercsaniki pusztá Debellák melletti 40 kh.	1.200 11.100 3.000 11.560 7.000 25.000 200
Kohn Jakabné	Bácsujfalusi pusztá	11.000

/KÉL:II.f.t.r.1899./

Igy érthető, hogy az évi 300.000 forint körüli haszonbérből származó bevételnek 80 %-a az összes bérlők egyötödétől folyt be. Egy-egy nagybérlő több pusztát is bérelt, így pl a legnagyobb haszon-

bérlő Ertl János a bácsi kerületben három pusztát, a bácsi erdőirtási földeket, valamint az erdei makkoltatást és a bácsi sörházat bérelte. Nem ritka a 10-20.000 forintos bérleti díj./99/

A földbérlet holdankénti összegére igen kevés adat utal közvetlenül. Számítások útján megállapítható azonban, hogy 1 kh. bérleti díja 5-10 forint között mozgott. Egy 1900.-ból származó iratban pedig 30 koronás bérleti díjat jegyeztek fel./100/ Ez utóbbi összeg már az országosan elterjedt 10-20 ft/kh díjjal arányos./101/ A bérleti díjat általában negyedéves törlesztésben fizették be a bérlők az uradalmi főpénztárba. A földbér mellett még más, fizetési kötelezettségei - tiszti díj, kéményseprési díj, biztosítási díj - voltak a bérlőknek. E mellett az uradalom által fizetett adóknak a bérelt földterületre eső részét is meg kellett téríteni. A haszonbér elengedése nagyon ritka, csak igen kivételes esetekben fordult elő. Összege nem érte el az összes haszonbérből származó bevétel 2 %-át.

A bérleti idő változó, de mindig kötődik a gazdálkodás hároméves periódusaihoz, ugyanis a bérlőket kötelezték, hogy a földeket még mindig az elmaradott háromnyomásos rendszer alapján műveljék. Az ettől való eltérés ritka és inkább csak az 1890.-es évek végén fordul elő. Ekkor már meghatározott vetésforgók alkalmazására kötelezték a bérlőket.

A nagybérlőknél gyakran előfordult, hogy az általuk bérelt föld egy részét tovább adták - ugynevezett albérleti rendszert alakítottak ki. Ettől a megoldástól az uradalom nem zárkózott el, de csak azzal a feltétellel engedélyezte, ha a bérleti szerződésben előírt, a főbérlőre érvényes kikötéseket az albérelő is magára nézve kötelezőnek elismerte. /102/

Az uradalom bérleti gazdálkodása nemcsak a földre terjedt ki, hanem a feudalizmus maradványaiként bizonyos regálékra is. A korábbi időkben jelentős kocsmá, mészárszék, stb. bérbeadásának már a nyomai is alig fedezhetők fel. A malmok és olajsutuk bérlése azonban még jelentős. A környékbeli falvakban mindenütt volt malom, néhol, főleg a Duna menti településeken több is. A szél és vízi malmokat egyes emberek és egész községek egyaránt bérelték./103/ Megemlíthetjük még a kisebb halászati, mészégetési, legeltetési bérleteket is.

A bérleti gazdálkodás jellegéről elmondhatjuk, hogy az uradalom érdekeit tartották szem előtt. Elég, ha a mellékletben olvasható haszonbérleti szerződésre hivatkozunk. /104/ Ezt az egyik legnagyobb bérlővel kötötték. A kiszolgáltatottság mértéke itt is oly nagy, hogy elképzelni is nehéz, milyen lehetett egy kisbérlő helyzete. Ez a kiszolgáltatottság az élet szinte minden területén érvényesült. Az uradalom meghatározta a gazdálkodás menetét. A természeti csapások utáni helyreállításnál is csak saját érdekeit nézte. A bérlő ki volt szolgáltatva az uradalomnak az állandó ellenőrzéseken keresztül is és a legkisebb hiba esetén már is bucsut vehetett a bérleménytől. Az uradalommal szemben még jogi úton is alig érvényesíthette érdekeit - köteles volt az uradalom által kijelölt bírósághoz fordulni és annak minden döntésébe beletenyugodni.

Az uradalom és a bérlők közötti kapcsolat tehát erősen függő és alávetett jellegű volt.

Az uradalom alkalmazottai és helyzetük.

Az érseki uradalom gazdálkodásának bemutatása csak akkor válik teljessé, ha a gépezetet működtető erőről - a munkaerőről is szó esik.

Az uradalomban foglalkoztatott munkásokat három csoportba sorolhatjuk:

- állandó alkalmazottak /tisztí- és szolga személyzet/
- szerződéses alkalmazottak /arató- és cséplőmunkások/
- napszámosok.

Az állandó alkalmazottak közül a tisztí személyzetről a bevezető részben már szó esett. Ott azonban még nem törekedtünk a teljes kép kialakítására - csak a szervezeti felépítés szemszögéből vizsgáltuk őket. A szolgaszemélyzetről - béresek, kocsisok, állatgondozók és ipari alkalmazottak - eddig alig esett szó.

A zsoldkönyveket vizsgálva könnyen megállapítható a tisztí és szolgaszemélyzet létszáma és bérezése. Az érseki uradalom összes gazdaságában évente kb. 270 állandó alkalmazott dolgozott. Az ily módon foglalkoztatottak mintegy 10 %-át tették ki a tisztek /közéjük sorolva az irtókat és tollnokokat is/. A személyzet fennmaradó hányadát a termelésben közvetlenül résztvevő alkalmazottak alkották. Számuk a gazdasági év folyamán a szerződéses munkásokkal és napszámosokkal tovább nőtt. Az alkalmazottak száma a két mezőgazdasági termelést folytató gazdaságban természetesen jóval nagyobb, mint az erdészeti kerületekben. Így Hajóson évente kb. 150, Kalocsán 70 volt az állandó személyzeti létszám.

/105/

Ha a konvenciók személyzet belső strukturáját vizsgáljuk, hat fő csoportot különböztethetünk meg:

- kocsisok
- béresek /öregbéres, elsőbéres, közbéres, kisbéres/
- állatgondozók /csikós, juhász, barmosok/
- műszakiak /faragó, kovács, bognár/
- erdei személyzet /erdőőrök/
- egyéb /hajdu, kertész, magtáros, csősz, tanító, stb./

Ez a csoportosítás csak a fő munkaterület alapján érvényes, mert a fizetések szerint más, sokkal bonyolultabb rendszer alakulna ki.

Az egyes fő csoportokon belül megfigyelhető a lépcsőzetes felépítés, főleg a béresek és állatgondozók között. A béresek között az öregbéres és elsőbéres állt a legelső helyen. Ők a köz- és kisbéresek vezetői voltak, s a tiszti karral tartották az állandó kapcsolatot. Az állatgondozók közül legmegbecsültebb a schweitzeros volt. A legkevesebb juttatást pedig a juhászok kapták, ami helyzetüket is kifejezi az uradalmi állattartás rendszerében.

Az uradalom állandó alkalmazottainak zsoldja két fő részből - készpénzből és természetbeni juttatásokból - állt. A természetbeni juttatások egy részét a gabonamagvak tették ki, e mellett só, szalonna, széna, szalma, fa, valamint állattartás és szántóföld tartozott ide. /lásd a mellékelt táblázatot/. A hajduk ezen juttatások mellett még egyenruhát is kaptak. Az alkalmazottak között volt olyan is, aki csak pénzbeni juttatást, azaz fizetést kapott /pl.: orvos, írnok/. A járandóságot általában negyedévenként adták ki.

A bérezési táblázatot az országos adatokkal összevetve viszonylag kedvező képet kapunk. Magyarországon a XIX. század utolsó éveiben egy felnőtt, nős cseléd évi 15-20 forint készpénzt, 10-16 q gabonát, némi sót, tűzifát és általában 400-1600 n.öl közötti illet-

Az uradalom elválasztottaiak bérjegyzéke.

I.

Megnevezés	1	2	Hely										Szalma		Fű		17	18	19
			3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16			
Igazgató	1,5	1712	15,00	30,00	20,00						100	30			32	120	12	24	5
Ügyvéd	1,0	752	12,29	24,59	9,22	63,94					112	56			36	86	10	20	5
Főszámvivő	1,0	570	12,29	24,59	9,22						80	56			28	80	10	20	5
Főpénztáros	1,0	570	12,29	24,59	9,22						80	56			28	80	10	20	5
Mérnök	1,25	620	9,22	18,44	9,22						84	56			28	80	6	14	4
Számvizsgáló	1,0	640														40	2	4	3
Főpénztári írnok		420														16			
Orvos		300														40			
Ispánok	0,5	286	6,14	15,98	9,22						50	40			16	28	6	14	4
Gazdasági írnok		420														16			
Tisztartó	1,25	570	12,29	24,59	9,22										28	80	10	20	6

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Bécsi kasznár	1,0	816												60		8	16	6
Hajósi kasznár	1,0	376	9,22	18,44		9,22								20	52	8	16	6
Állatorvos		300																
Frdőmester	1,0	620	12,29	24,59		9,22	127,89				140	56		28	68	10	20	4
Központi emészt		800	10,00			10	10,00				50	50			40	2	4	
Árda sz	0,25	215	6,14	15,98		9,22	31,97				56	28		16	28	6	14	2,5
Vadász		205													20	3	4	2
Üregbőrös		53,6	3,68	18,44				1,22	14						8	4	2	1
Lözbőrös		45,2	2,45	16,60				1,22	14						8	2	2	1
Flasóbőrös		46,2	2,45	16,60				1,22	14						8	2	2	1
Közösörös		25,2	2,45	16,60				1,22	14						8	2	2	1
Kisbőrös		25,0	2,45		4,91			0,30	13,44									0,5
Udvari kocsis		105,6	2,45	9,83		4,91		0,61	28,					4	12			
Igás kocsis		25,2	2,45	16,60				1,22	14						8	2	2	1

III.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Összes		33,9	1,04	12,45				0,92	10,5						6	2	2	1
Belvétel		84,0	1,28	10,44				1,22							20	2	2	1
Gulyásgazda		80,0	4,91	18,44					16,8						16	4	3	4
Öregbarnos		80,0	3,68	18,44				1,22	16,8	28					8	3	2	2
Barnosok		60,0	3,68	14,75				1,22	16,8	28					8	6	2	2
Osztás		60,0	3,68	14,75				1,22	16,8	28					8	6	2	2
Ismeretlen		25,0	15,00			4,0		1,00	12,0	12					4			1
Ismeretlen		25,0	15,00			4,0		1,00	12,0	12					4			2
Ismeretlen		30,0	0,61	8,60				0,61							20	3	4	2

ményföldet kapott. Az asszonyok és fiatalok kb. ennek a felét. A cseléd tarthatott egy-két hizót és tehenet is. /106/ Mint láthatjuk a kalocsai uradalomban a kommenció az országos adatok felső határán, sőt néhol felette is volt. Így érthető, hogy az érseki uradalom cselédjének lenni kiváltság volt, amit az is bizonyít, hogy a cselédek nem egyszerűen elszegődtek, hanem az uradalom előzetes válogatás alapján fogadta fel őket.

A nyugdíj elég ritka jelenség, főleg a tiszti személyzet részében sült benne. A béresek, kocsisok, állatgondozók addig dolgoztak, míg ki nem dőltek a sorból. Ilyenkor a családjuk tartotta el őket. Az özvegyek és árvák között is kevés volt az olyan, aki az uradalom támogatásában részesült volna. Főleg a leghüségesebb alkalmazottak hozzátartozóit segítette az érsek kegyes adományaival, illetve az olyanok családtagjait, akik az uradalom hibájából haltak meg, vagy váltak munkaképtelenné.

A nyugdíj kérdésénél jobb volt az egészségügyi ellátás megoldása. A cselédek és családjuk gyógykezelési költségeit az uradalom magára vállalta. Problémát csak az okozott, hogy a cselédek gyakran nem az uradalmi orvossal kezeltették magukat. Ilyenkor még nem törvényesített, kísérleti gyógyszereket is felírtak nekik, amelyek nagyon drágák voltak. Hogy az így felmerülő költségeket csökkentés, elrendelték, hogy az uradalmi orvosnak minden receptet ellenőriznie kell.

Az alkalmazottak lakásáról is az uradalom gondoskodott. Legjobb helyzetben a tisztek, és közülük is a központbeliek voltak. Kalocsán számos olyan ház volt, amely az érsekség tulajdonát képezte, s ezekben alakították ki a szolgálati lakásokat. Akit nem tudtak ily módon lakáshoz juttatni, annak fizetését lakbér hozzájárulás-

sal egészítették ki.

A szolgaszemélyzet lakásviszonyai sokkal rosszabbak voltak. A cselédlakások zöme téglalapra vályogból épült, de előfordult még vertfalú épület is. A tető főleg nádból készült, bár volt fa, sőt cserépszindelyes ház is. Igen ritka az olyan ház, amelyhez melléképület is készült.

Egy-egy cselédlak 4, 6, vagy 8 szobából, 2 vagy 4 konyhából és néhány kamrából állt. Ha a szobák és konyhák arányát vizsgáljuk azt látjuk, hogy kettő vagy négy szobához tartozik egy konyha. A kamrák száma általában megegyezett a konyhákéval, bár gyakran annál kevesebb volt. A cselédlakok 70 %-ában a szobákban ugynevezett boglyakemence volt./107/ Használata a földfalazatu, földpadlós házakban igen kedvező. Viszonylagos nagy mérete miatt a lakásokat egészségesen száraz levegőjüvé tette, mert állandó melegével erősen kiszáritotta a falakat és a padlót, megakadályozta hogy a nedvesség felszívároгjon. A kemecék nagy belső tere lehetővé tette, hogy sütésre és főzésre is használják, s ezzel a konyhai sütőkemencék építése feleslegessé vált.

A rendelkezésre álló adatokból azt sajnos nem sikerült kideríteni, hogy egy szobában hány személy, illetve család élt, de joggal lehet feltételezni, hogy a kalocsai érseki uradalomban sem volt jobb a cselédség lakásviszonya, mint az ország bármely más uradalmában.

Az uradalom vezetői arra törekedtek, hogy az állandó gazdasági alkalmazottak létszámát minél inkább csökkentseк. Optimális számukat a téli időszakban szükséges munkáslétszám határozta meg. Így válik érthetővé, hogy egy-egy gazdaságban 10-14 köz- és ugyan-

annyi kisbérest alkalmaztak csak./108/ A tavaszi, nyári és őszi hónapok nagy mezőgazdasági munkáihoz pedig idegen munkaerőt foglalkoztattak a béresek mellett.

A nagy nyári munkák idején a szerződéses arató és cséplőmunkásokra támaszkodtak. A környező falvak lakóiból kikerülő aratók és cséplők részért dolgoztak. Az aratásért 1/9, 1/10, és 1/11 rész járt, a cséplésért pedig a kicsépelte magok 3,8 %-a. Az elszerződött emberek azonban nemcsak ezekben a munkákban vettek részt. Főleg az aratókra róttak sok terhet. Már május végén, június elején munkába álltak és a kukorica, burgonya betakarításáig egyfolytában dolgoztak. Az ő feladatuk volt a takarmányfélék kaszálása, be kellett segíteniök a cséplésnél, majd pedig a feles, illetve harmados művelésre kapott kukorica és burgonyaföldek termését takarították be./109/ S mind ezért jó ha a fizetésük annyi gabona volt,/ /amiből a következő aratásig el tudták tengetni életüket. Gyakran előfordult azonban, hogy kevés lett a kenyérnek való és előleget kellett felvenniök. Ez a gyenge eredményű években csak további problémákhoz vezetett. Így például 1896.-ban is a rossz időjárás miatt lecsökkent gabonamennyiségre hivatkozva a kölcsöngabona visszaadási kötelezettségének eltörlését kérték, amit azonban az uradalom megtagadott. /110/ Az 1896.-os esztendőben a cséplőmunkások is elégedetlenkedtek a rossz gabona miatt, sőt még a cséplést is megtagadták.

"Folyó 6.-án délelőtt a cséplőrészes munkások a munkát, miután a szemes életnemű, különösen a buza minősége igen gyenge, félbenhagyták, sőt a szerződésben elemi csapások esetén keresztenként 8 krajcárért biztosított munkabérért sem akarták folytatni, - más munkások nem lévén kaphatók, a Tekintetes Főszolgabíró Ur előtt új, szóbeli egyezmény kötöttetett

oly formán, hogy az uradalom 18 kévés keresztenként 10 krajcárt fizet. A vállalkozók ezen törvényhatóság előtt kötött szóbeli szerződést sem tarthatták be, mert nem voltak képesek elegendő munkást összehozni, s így a munkát meg nem kezdték, tehát kénytelen voltam ma a cséplést napszámokkal folytatni, és pedig 1 forint napszám mellett."

írta Rosztóczy Ferenc uradalmi kerületi intéző 1896. augusztus 13.-án./111/

A szerződéses munkások helyzete igen rossz volt. Az uradalom igyekezett minél több haszonra szert tenni, és ennek érdekében minél jobban kizsákmányolni őket. Ennek bizonyítására talán egy példa is elég. Az előbb idézett jelentésből kitűnik, hogy a napszámok 1 forint napi bérért vállalták a cséplést. Ha megnézzük a mellékletben olvasható aratási szerződést, ott azt látjuk, hogy az aratókat napi 70 krajcárért készítették a cséplőgép mellett dolgozni. Első sorban a szerződéses munkások esetében mutatható ki a feudális eredetű ledolgozási rendszer néhány maradványa, például az aratási szerződésben is láthatjuk, hogy a felesföld felszántásáért bérezés nélküli kaszálásra kötelezték őket.

Az arató és cséplőmunkások mellett alkalmaztak néhány szerződéses téglást és 1900.-tól kezdve dohánykertészt is. Helyzetük hasonló volt az aratókéhoz és cséplőkéhez.

Igen fontos munkaerő forrást jelentett az uradalomnak a napszámok tábora. Az előbb idézett jelentésből is kitűnik, hogy a napszámokat szükség esetén fogadták fel - kisegítő munkásként, vagy mint jelen esetben "sztrájktrőrként". Számuk a földművelés időny jellegének megfelelően állandóan változott, a téli hónapokban alkalmazták a legkevesebb, nyáron pedig a legtöbb napszámot.

A kalocsai kerületben napszámként kifizetett összeg
havonkénti bontásban.

H ó n a p	F o r i n t
január	112,15
február	118,92
március	289,32
április	262,94
május	267,87
juniús	1.120,74
julius	962,49
augusztus	1.514,28
szeptember	815,56
október	260,20
november	342,69
december	51,46

/KÉL.II.f.p.sz. 1897./

Ezt a gazdasági jelenséget táblázatunk is jól mutatja. A napszám-
mal kapcsolatban további fejtegetésekbe sajnos nem lehet bocsájt-
kozni, mert a kimutatások csak a munkahetekre lebontott kifizet-
ett pénzösszeget tüntetik fel. Így sem a felhasznált munkanap
mennyiségét, sem az egy napra jutó napszámbér összegét nem lehet
megállapítani. A napszámos munka alkalmazásáról annyit a meglévő
adatok alapján is el lehet mondani, hogy jelentősége nőtt, évről-
évre nagyobb pénzösszeget fordítottak erre a célra. A bérezett
napszám mint kapitalista agrármunka-forma terjedése is mutatja
az uradalom gazdálkodásában - ha nagyon lassan is - lezajló át-
alakulási folyamatot.

Pénzügyi helyzet, gazdaságosság.

Az érseki uradalom pénzügyi helyzetének, gazdaságosságának vizsgálatát a főpénztári számadások rendelkezésre álló bizonylatai alapján lehetett elvégezni. A bevételi és kiadási adatokat megfelelő csoportokba összevonva a mellékelt kimutatásban szemléltetjük. Megjegyezzük, hogy 1899.-ig az adatok forintban, 1900.-tól már koronában vannak megadva. A mutatkozó emelkedés ezért nem a gazdálkodás színvonalának ugrásszerű javulásából származik.

Az uradalom bevétele egy-egy évben általában 6-700.000 forint között mozgott. Ettől nagyobb eltérés csak 1891.-ben tapasztalható, amikor Haynald érsek hagyatéka, illetve az ugynevezett megváltási összegek miatt a bevétel majdnem megduplázódott.

A bevételek legjelentősebb tétele /közel fele/ az állandó jövedelemből származott. Ennek zömét a bérleti díjak tették ki, illetve az ezzel összefüggő, a bérlők által térített adó, kár és különféle díjak adták. A tulajdonképpeni vizsgálat tárgyát képező saját gazdaságból származó bevétel: a növénytermesztés, állattenyésztés és erdészet bevétele az összes bevételnek csupán egynegyedét tették ki. Ezen belül legjelentősebb az erdőgazdaság bevétele volt, amely az évi bevételnek kb. 1/7-ét adta. Figyelemre méltó az állattenyésztésből származó bevételek növekedése az 1903-1905-ös időszakban. Ebben már az új gazdálkodási szemlélet kedvező hatása - a sertés- és tehén-tenyésztés és a tej értékesítés, tejfeldolgozás - érezhető. Ezekből az adatokból egyértelműen következtethetünk a gazdálkodás színvonalára, eredményességére is.

Évente visszatérő, jelentős összegű tételt képezett az előző évi maradvány. Ennek összege szinte évről-évre csökken, ami arra mu-

AZ ÉRSÉGI VÍZ ÉS A LEVÉTELEZÉS ELŐIRÁDÉKA.

I.

Levegőjárás	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897
Előző évi hómenny.	289.458	164.895	147.744	90.182	125.267	119.350	107.220
Előző évi hómenny.	275.307	303.353	304.323	304.485	305.863	311.592	300.067
Adó megfizetés	4.711	21.043	52.648	64.519	61.983	48.503	46.383
Hőmérséklet	22.758	24.990	36.106	59.341	38.248	44.235	35.505
Állományjuttatás	10.384	15.451	18.408	11.582	3.489	6.614	12.299
Pénz eladás	703	1.764	10.115	513	180	576	2.207
Erdőgazdálkodás	103.461	93.813	98.738	94.152	84.051	99.105	82.622
Érték	455.700	3.370	23.677	9.836	28.444	24.436	45.455
Összesen	1,262.582	630.664	691.759	634.470	647.527	654.411	631.758

Bevételek	1898	1899	1900	1901	1902	1904	1905
Általános közpénz	84.716	66.305	103.284	135.374	100.432	81.238	330.373
Általános juttatás	300.538	316.872	608.505	621.899	642.782	754.804	843.791
Általános költség	39.073	39.362	75.374	70.831	66.033	61.113	31.174
Általános költség	45.834	63.796	116.616	126.559	94.596	98.233	90.428
Általános költség	11.755	13.904	15.672	23.732	31.741	102.042	62.875
Általános költség	38	212	-	32	67	1.793	753
Általános költség	99.585	102.992	220.798	215.450	348.051	304.051	284.682
Egyéb	30.951	31.568	77.031	77.603	74.160	63.078	171.790
Összesen	612.490	635.011	1,217.200	1,271.657	1,357.917	1,466.482	1,815.863

Az Árszámíró hivatal költségvetési évi adatai.

I.

Nevezés	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897
Árnyékos költség	37.050	34.769	34.096	32.792	31.398	41.246	44.404
Árnyékos költség	112.475	17.704	13.575	13.293	19.356	14.095	14.143
Árnyékos költség	11.367	9.085	7.709	5.506	3.167	6.468	6.103
Árnyékos költség	97.631	111.317	117.763	125.269	139.194	136.862	138.531
Árnyékos költség	55.723	135.194	301.065	243.876	237.634	272.417	247.832
Árnyékos költség	712.945	34.446	33.865	33.819	33.379	23.844	34.028
Árnyékos költség	70.386	139.620	88.433	54.645	60.569	42.258	62.021
Összesen	1,097.637	482.920	601.577	509.208	520.117	547.191	547.042

Leírás	1898	1899	1900	1901	1902	1904	1905
Összes kiadás	67.852	47.636	107.470	119.327	126.330	148.197	197.604
Általános kiadások	24.989	30.325	35.333	38.399	66.393	65.684	110.014
Általános kiadások	3.128	5.200	9.836	8.529	23.214	31.204	34.283
Általános kiadások	141.001	148.857	313.132	300.246	305.694	314.597	325.180
Építési kiadások	225.695	270.927	469.255	571.836	589.920	387.252	518.265
Alapítványok	37.276	37.889	76.357	78.945	79.060	79.876	90.359
Egyéb kiadások	541.244	42.475	70.120	53.771	84.950	109.300	142.453
Összesen	546.389	583.369	1,081.905	1,171.053	1,275.561	1,136.110	1,418.156

A bevételi és kiadási csoportok részletezése
nemenként.

Adó megtérítés: állami adók megtérítése
megyehatósági és községi pótdadók
személykereseti adó megtérítése
vizi védművek utáni adó visszatérítése.

Állattenyésztés: juhászat
lovak, szarvasmarhák eladása
különféle bőrök eladása.

Egyéb: kamatok címén
tűz és jégkár megtérítése
biztosítási díjak megtérítése
kéményseprő díjak megtérítése
épületrongálmányok után
bánatpénzek, birságok, perköltségek
megtérítése
letéteménye
más kerületi pénztárakból
számvevői észrevételek nyomán
különféle címek alatt

Gazdasági kiadások: zsoldok és egyéb kiadások
gazdasági munkálatok
gabonamagvak és takarmányok vásárlása
zsoldtermék beváltása
bolti szerek, szén, műtrágya vásárlása
vasanyagok vásárlása
gyógyszerek, gyógykezelési költségek

Beruházások:

lovak és egyéb jószágok vásárlása
építkezési anyagok
építkezések és javítások
haszonbérbe adott épületek javítása
védnökségi épületek javítása
kegyességből engedélyezett építkezések
védtöltés létesítése
gazdasági és egyéb leltári eszközök beszerzése
gépek beszerzése és javítása
dereglye vásárlás

Általános költségek:

adók
utiköltségek, napidíjak
törvénykezési költségek, birságok, bélyegek
posta, távirda, hirdetések
tűz és jégkár biztosítás
irodai felszerelések
szegedi kiállítás költsége

Érseki kiadások:

érseknek beszolgáltatott összeg
érseki hivatalok fizetése
érseki udvari költségek
italok vásárlása
érseki irodai költségek
nagycsütörtöki szertartás költsége
Haynald érsek halálával kapcsolatos költségek

Alapítványok:

érseknek vallásalapra
Haynald érsek jótékony alapítványaira

Haynald érsek hagyatéka

Haynald alapítványok

alapítványi terhek

bogyiszlói pap és tanító fizetése

nagyhartai, bakodi iskola létesítése

Egyéb kiadások:

más kerületek pénztáraiba való befizetés

számvevői észrevételek

haszonbér elengedése

lövőpénz

letétek

törzsvagyonhoz

különféle címek.

tat, hogy a kiadások nagysága meghaladta az évi bevételek volumenét.

A bevételek és kiadások összevetésének vizsgálata alapján megállapíthatjuk, hogy az erdészet nemcsak komoly bevételt, hanem mint azt már az erdészet részletes vizsgálatánál is megállapítottuk, nagyarányú jövedelmezőséget is biztosított az uradalomnak. A vizsgált időszakban a ráfordítások - az általános költségek ráeső részét is figyelembe véve - általában tízszeres eredményt hoztak. Ugyanez már nem mondható el a növénytermesztés és az állattenyésztés ágazatáról. Itt az általános költségek figyelmen kívül hagyásával is egyes években az effektív ráfordítások sem térültek meg /például 1891.-ben és 1898.-ban/, vagy csak alig valamivel hoztak többet a kiadásoknál /1892.-ben, 1896.-ban, 1897.-ben/. Ennek okára a kiadások további vizsgálatából következtethetünk majd.

A beruházásokra olyan minimális összegeket fordítottak, különösen ha azt is figyelembe vesszük, hogy itt szerepelnek a bérleti gazdaságok építkezési költségei is, hogy azok még az egyszerű újratermelés szükségleteit sem biztosították, nemhogy lehetővé tették volna a bővítettet. A vizsgált időszak végén tapasztalható növekedésben már a megújuló gazdálkodási szempont is megtalálható - az állatállomány nemesítése, a géppark korszerűsítése. Ugyanez vonatkozik a termelési kiadásokra is - még akkor is, ha azok több esetben meghaladták a bevételt - például utalok itt a talajerő utánpótlásnál már tárgyaltakra.

Általában a kiadások felét - egyes években még ennél is többet - az érseki kiadások és alapítványok tették ki. Ez annyit jelent, hogy az érsek személyi kiadásai, az érseki adminisztráció költségei, valamint a különféle alapítványok létesítése, fenntartása

felemésztette az uradalom jövedelmét, sőt ezen költségek közel állandósága, illetve inkább növekvő tendenciája miatt a gazdaság fejlesztésének akadályává vált. Fokozta ezt a hátrányos helyzetet az is, hogy szemben az országos tendenciával, a haszonbérből származó bevétel is az érsek személyi jövedelme volt, és nem volt a saját, házi kezelésű birtok fejlesztésére fordítható, oda befektethető.

Összegezés.

Az előzőekben a kalocsai érseki uradalom gazdálkodását kíséreltük figyelemmel az 1890-es években. Ez a kiragadott 15 év betekintést enged egy átalakuló félben lévő nagybirtok életébe. Az 1848-as jobbágyszabadítás, majd az azt követő urbérrendezés nyomán kibontakozó átalakulás a XIX. század utolsó évtizedére egyre nagyobb méreteket öltött. A XIX.-XX. század fordulóján már a kalocsai érseki uradalomban is felfedezhetők a kapitalista termelés, a nagyüzem jegyei.

Mindjobban terjed a vetésforgó, lassan a bérlőknek is engedélyezik használatát az elmaradott háromnyomásos rendszer helyett. Az állattartás fokozatosan istállózó jellegűt ölt, bár még megfigyelhető a rideg állattartás is. A kor viszonyaihoz képest legfejlettebbnek talán az erdőgazdálkodást tekinthetjük, melynek működésében már az 1879-es erdőtörvény által kijelölt elvek érvényesültek. A nagyüzemi gazdálkodás kialakulására utal, a bérletek fokozatos felszámolása, és mind nagyobb területek bevonása a házi kezelésbe. Ez a folyamat a XIX. század utolsó éveiben még csak kezdeti stádiumban volt, az igazi kibontakozás csak a következő évtizedekben zajlott le. Az uradalomban folyó ipari tevékenységről alig beszélhetünk, az önellátásra törekvő gazdaságnak nem állt érdeké-

ben jelentősebb feldolgozó ipar kiépítése.

Az uradalom munkásviszonyai sem egyértelműen kapitalista jellegűek. Tisztán bérmunkás jellegű foglalkoztatással alig találkozunk, még általános a munkabér természetbeni megtérítése.

A belterjes, nagyüzemi gazdálkodás kialakítására való törekvés mutatkozik meg az irányító szervezet 1890-es években lezajló átalakításában is, melynek során felszámolták az urbérrendezés előtti központi irányítást és az egyes kerületek vezetését egységesítették.

Az átalakulás folyamata azonban nagyon lassan indult meg és bontakozott ki. Ez részben azzal magyarázható, hogy egy korlátolt forgalmu, egyházi birtokról van szó. A kötött és korlátolt forgalmu birtokok kapitalista átalakulása országos probléma volt. A tőkehiányt csak a helyi adottságok kellő kihasználásával lehetett némiképp csökkenteni.

Erre azonban a kalocsai érseki uradalomban nem került sor. Mint a pénzügyi helyzet vizsgálatánál láthattuk, a gazdaságból befolyó pénzösszegek felét az érsek személyi kiadásai és a különböző alapítványok felemésztették. Így jelentősebb beruházásra nem nyílt mód. A pénzügyi feltételek a gazdaság azonos szinten való fenntartását engedték csak meg. Ugyanakkor azt is láttuk, hogy az uradalom házi kezelésű gazdálkodásának alapvető célja az önfenntartás volt - nem törekedtek árutermelő gazdálkodás kialakítására. Éppen ezért az átalakulás kísérleteit különösen pozitívan kell értékelni, annak jeleként is, hogy az általános történeti tendencia minden gátló körülmény ellenére is érvényesül.

Befejezésként szeretnénk megemlíteni, hogy 15 év a mezőgazdaság

történetében nem számottevő idő. Ilyen rövid időszakot áttekintve nehéz folyamatokat ábrázolni - inkább csak a gazdaság adott időbeni állapota mutatható be. A tanulmány elkészítésének is az volt a célja, hogy eddig fel nem tárt, és éppen ezért igen rendezetlen forrásanyag alapján összegezze azokat a főbb vonásokat, amelyek a kalocsai érseki uradalom gazdálkodását jellemezték a XIX. század utolsó évtizedében, illetve a XX. századba fordulás éveiben.

J E G Y Z E T E K

- 1./ Für Lajos 1976: 161.
- 2./ Winkler Pál 1927.
- 3./ Málnási Ödön 1935.
- 4./ Báर्थ János 1974.: 286, 292-293.
- 5./ Báर्थ János 1975/a.: 14-19.
- 6./ Winkler Pál 1935.
- 7./ Az 1832. aug.25.-én kelt 35.873/1098. sz. királyi rendelet első pontjából. In. Winkler Pál 1935.
- 8./ Asztalos-Sárfalvi 1960.: 19-20.
- 9./ P. Angehr Tivadar 1940.
- 10./ Báर्थ János 1975/a.: 55.
- 11./ Asztalos-Sárfalvi 1960.: 15.
- 12./ Magyarország története VII/1.: 381.
- 13./ KÉL.II. j.i.i. 1898/1358.
- 14./ Konek Sándor 1867.
- 15./ Winkler Pál 1927.
- 16./ Részletesen lásd a mellékelte átszervezési javaslatot.
- 17./ KÉL.II. j.i.i. 1898/1723.
- 18./ KÉL.II. j. i. i. 1898/1722.
- 19./ KÉL.II. j.i.i. 1898/191.
- 20./ KÉL.II. j.i.i. 1898/191.
- 21./ KÉL.II. j.i.i. 1898/191.
- 22./ Zichy Gyula 1938.: VI. fejezet 127.§.
- 23./ Zichy Gyula 1938.: VII. fejezet 128. 129. 131. §.
- 24./ Zichy Gyula 1938.: VIII. fejezet 132.§.
- 25./ KÉL.II. j.i.i. 1899/952.
- 26./ Zichy Gyula 1938.: XIII. fejezet 140.§.
- 27./ Zichy Gyula 1938.: X. fejezet 137.§.

- 28./ KÉL.II. e.ü.t.
- 29./ KÉL.II. e.ü.t.
- 30./ KÉL.II. t.ü.j. 1900. június 10.
- 31./ KÉL.II. j.i.i. 1896/267.
- 32./ KÉL.II. j.i.i. 1899/1721.
- 33./ Asztalos-Sárfalvi 1960.: 48-56.
- 34./ Pontosabban nem állapítható meg, mert a kalocsai gazdaság adataira csak következtetni lehet.
- 35./ KFKL. Császka féle hagyaték; KÉL.II. á.g.l.sz. 1890.-1903.
- 36./ KÉL.II. k.f.i.sz. 1899.
- 37./ KFKL. Császka féle hagyaték.
- 38./ KÉL.II. j.i.i. 1899/711.; Gaál László 1966.: 365. 394.
- 39./ KÉL.II. t.o.h.k.
- 40./ KÉL.II.j.i.i. 1896/696.
- 41./ KÉL.II. h.p.sz.
- 42./ Für Lajos 1969.: 112.
- 43./ KÉL.II. t.l.sz.
- 44./ KÉL.II. t.o.h.k.
- 45./ KÉL.II. f.t.r. 1900. részletesen lásd a mellékletben.
- 46./ KÉL.II.f.t.r. 1900. " " " "
- 47./ KFKL. Császka féle hagyaték.
- 48./ KÉL.II. j.i.i. 1899/850.
- 49./ KÉL.II.j.i.i. 1898/1549.
- 50./ KÉL.II. f.p.sz.
- 51./ KÉL.II. t.o.h.k.
- 52./ KÉL.II. t.o.h.k.
- 53./ KÉL.II. t.l.sz.
- 54./ KÉL.II. t.o.h.k.
- 55./ KÉL.II. f.t.r.
- 56./ Balás-Hensch 1896.: 123.

- 57./ KÉL.II. f.t.r. 1900.
- 58./ csádé: lapos réteken tenyésző káka-szerű növény.
- 59./ Asztalos-Sárfalvi 1960.: 54-56. 171-172.
- 60./ egy szarvasmarha, vagy ló 0,8, egy sertés 0,114, egy juh 0,71
számosállattal egyenlő.
- 61./ KÉL.II. j.i.i. 1899/235.
- 62./ KÉL.II. á.sz.n.k.
- 63./ KÉL.II. f.p.sz.
- 64./ KÉL.II. f.p.sz.
- 65./ KÉL.II. Császká féle átvétel.
- 66./ KÉL.II. j.i.i. 1896/248.
- 67./ KÉL.II. f.t.r. 1893/179.
- 68./ KÉL.II. f.t.r. 1896/134.
- 69./ KÉL.II. f.p.sz.
- 70./ Gaál László 1966.: 372.
- 71./ KÉL.II. f.t.r. 1900/156.
- 72./ KÉL.II. Császká féle átvétel; KFKL. Császká féle hagyaték.
- 73./ KÉL.II. Császká féle átvétel.
- 74./ KÉL.II. t.o.h.k.
- 75./ Gaál László 1966.: 401.
- 76./ KÉL.II. j.i.i. 1899/1676.
- 77./ KÉL.II. f.t.r. 1900/156.
- 78./ KÉL.II. f.p.sz.
- 79./ KÉL.II. Császká féle átvétel.
- 80./ KÉL.II. t.o.h.k.
- 81./ KÉL.II. f.t.r. 1900/156.
- 82./ Kolossváry Szabolcsné 1975.
- 83./ KÉL.II. e.ü.t.
- 84./ Magyar Törvénytár 1879 XXXI. tc.
- 85./ fordataratam: az az idő, amely alatt egy fa vágáséretté válik

forda: vágási területen egyszer végighaladó vágásidőtartam
fordaszakok: a forda tízéves periódusai.

- 86./ Husz év után a füz alig nő, harminc éves korban pedig megkezdődik a pusztulása.
- 87./ tarlasztás: a fák kivágása egy adott területen.
- 88./ Kolossváry Szabolcsné 1975.: 58.
- 89./ KÉL.II. faeladási naplók.
- 90./ KÉL.II. 1899/1684.
- 91./ KÉL.II. e.ü.t.
- 92./ ültőnc: faiskolában, magról kelt fa.
- 93./ KÉL.II. f.p.sz.
- 94./ Mészáros Gyula 1975.: Komlós Géza 1975.
- 95./ KÉL.II. zs.k. 1894.
- 96./ Solymos Ede 1965.
- 97./ KÉL.II. f.p.sz. 1890-1899.
- 98./ KÉL.II. f.t.r. 1897/187.
- 99./ KÉL.II. Összeírás a kalocsai bibornok-érseki uradalom készpénz állandó jövedelmeiről 1891.
- 100./ KÉL.II. h.p.sz. 1900.
- 101./ Für Lajos 1976.: 163.
- 102./ KÉL.II. f.t.r. 1894.
- 103./ KÉL.II. f.p.sz.
- 104./ KÉL.II. f.t.r. 1894.
- 105./ KÉL.II. zs.k.
- 106./ Magyarország története VII/1.: 503.
- 107./ KÉL.II. Császká féle átvétel.
- 108./ KÉL.II. zs.k.
- 109./ KÉL.II. f.t.r. 1899.-1900.
- 110./ KÉL.II. j.i.i. 1896/591.
- 111./ KÉL.II. j.i.i. 1896/620.

R ö v i d i t é s e k :

KÉL.	Kalocsai Érseki Levéltár
II.	Érsekuradalmi gazdasági levéltár
j.i.i.	jószágigazgatósági iratok
f.p.sz.	főpénztári számadás
k.f.i.sz.	kalocsai főintézőségi számadás
f.t.r.	főtiszti rendeletek
t.ü.i.	tiszti ülési jegyzőkönyvek
t.o.h.k.	terményi okmányok, hajósi kerület
e.ü.t.	erdei üzemtervek
e.sz.	erdei számadások
zs.k.	zsoldkönyv
h.p.sz.	hajósi pénztári számadások
t.l.sz.	terméki és leltári számadások
á.sz.n.k.	állatszámadási naplókivonatok
á.g.l.sz.	állat és gazdasági leltári számadások
KFKL.	Kalocsai Főkáptalani Levéltár

F e l h a s z n á l t i r o d a l o m .

P. Angehr Tivadar 1940.

Kalocsa hőmérséklete /1881-1930./

A Haynald Obszervatórium kiadványainak XVI. füzete

Kalocsa - Árpád RT.

Asztalos István - Sárfalvi Béla 1960.

A Duna-Tisza köze mezőgazdasági földrajza.

Akadémiai Kiadó Bp.

Balás Árpád - Hensch Árpád 1896.

Földművelés.

In. Magyarország földművelése 1896.

Bp.

Bárth János 1974.

Migráció és kontinuitás egy Duna melléki táj népesedés történetében.

Cumánia II. 285-329.

1975/a.

A kalocsai szállások településnéprajza.

Kalocsa.

1975/b.

Adalékok az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc kalocsai történetéhez.

Cumania II. 229-248.

Berend T. Iván - Szuhay Miklós 1975.

A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848/49.

Közgazdasági és Jogi Kiadó Bp.

Für Lajos 1969.

A csákvári uradalom a tőkés gazdálkodás útján.
1870-1914.

Mezőgazdasági Múzeum Bp.

1970. Az állattenyésztés szerkezeti átalakulása a századfordulón.

In. Magyar Mezőgazdasági Múzeum 1969-1970. évi
Közleményei Bp.

1976. A kapitalista mezőgazdasági termelés megszilárdulása a századfordulón. /1890-1914./

In. A magyar mezőgazdaság a XIX.-XX. században.
1848-1944. Agrártörténeti Tanulmányok 4.
Akadémiai Kiadó Bp.

Gaál László 1966.

A magyar állattenyésztés multja.
Akadémiai Kiadó Bp.

Hajas - Rázsó 1962.

Mezőgazdaság számokban.
Mezőgazdasági Kiadó Bp.

Hanák Péter - Erényi Tibor - Szabad György 1972.

Magyarország története 1849-1919.
Egyetemi tankönyv. 4.kötet. Bp.

Hanák Péter - Mucsi Ferenc 1976.

Magyarország története 1890-1918.
Magyarország története tíz kötetben. 7. kötet.
Akadémiai Kiadó Bp.

Kolossváry Szabolcsné 1975.

A magyar erdőgazdálkodás történelmi fejlődése.

In. Az erdőgazdálkodás története Magyarországon.

Akadémiai Kiadó Bp.

Komlós Géza 1975.

Adatok a röjtökmuzsaji nagyerdő történetéhez.

In. Az erdőgazdálkodás története Magyarországon.

Akadémiai Kiadó Bp.

Konek Sándor 1867.

Egyházjogtan kézikönyve.

Pest.

Mészáros Gyula 1975.

A Farkasgyepű-környéki erdők története.

In. Az erdőgazdálkodás története Magyarországon.

Akadémiai Kiadó Bp.

Oláh József 1975.

Az akasztó-vésztői uradalmak gazdálkodása a XIX.-

XX. század fordulóján.

Agrártörténeti tanulmányok I.

Akadémiai Kiadó Bp.

Solymos Ede 1965.

Bajaszentistváni téglásélet.

Baja környéki erdővágók.

Baja.

Tóth Tibor 1977.

Nagybirtoktól a nagyüzemig.

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Bp.

Varga Lajos 1927.

Kalocsa és vidéke.

Árpád RT. Kalocsa.

Winkler Pál 1926.

A kalocsai és bácsi érsekség /történeti összefoglalás/

Árpád RT. Kalocsa.

1927. Kalocsa története.

Árpád RT. Kalocsa.

1935. A kalocsai és bácsi érseki káptalan története
alapításától 1935.-ig.

Árpád RT. Kalocsa.

Zichy Gyula 1938.

A kalocsai és bácsi érsekségi javadalom uradalmi
tisztviselőinek szolgálati, fegyelmi és illetmény
szabályzata.

Kalocsa.

M E L L É K L E T E K ;

J a v a s l a t .

A kalocsai érsekség tulajdonához tartozó hajósi
kerületi gazdaságok jövőbeni rendezése, beosztá-
sa és kezeléséről.

I. Hajósi központ.

Az eddigi ódon és a mai viszonyok között okszerűleg többé fenn
nem tartható, még az urbéri ügyek rendezése előtti időkből ha-
gyományszerűen átvett, de a mindinkább belterjes gazdálkodási
térre törekvő elvekkel homlokegyenest ellenkező és a további
fenntartási célját mivel sem indokolható hajósi központi rend-
szer legelső sorban beszüntetendő s e helyett már az urbéri el-
különítés után nagy áldozatokkal emelt kezdetleges majorságok
belszervezetének önállósításával, mint a belterjes házi kezelés-
hez és a jövedelem fokozására okvetlenül szükséges feltételekkel
egészítendő ki.

A hajósi központ megszüntetése, illetőleg a központi adminisztrá-
ciónak a gazdasági majorságokba leendő kihelyezésével javaslatba
hozom, hogy Hajós községben feleslegessé vált épületek, nevezete-
sen:

- a./ tisztartói lak, melléképületeivel
- b./ kasznári lak, melléképületeivel
- c./ a volt uradalmi patakmalom épülete
- d./ a hajósi magtár mellett üres tér
- e./ a magtárosi lak épülettel,

a magas kormány engedélyének kieszközlése után örökáron eladas-
sanak és az érintett épületek eladásából befolyt vételár a Hajós-
ról a hildi gazdaságba részben áthelyezendő magtár, többi része-

iben pedig az anyagoknak ugyancsak a hildi gazdaságban, gazdasági célból tervezett szeszgyár és műmalom tervszerinti felépítésére, illetőleg berendezésére fordíttassék, a tervezett építkezések kivitele után a vételárból esetleg fennmaradt összeg pedig a magas kormány rendeleti útján az érsekségi törzsvagyonyban lenne elhelyezendő.

II. A gazdaságok beosztása és kezelése.

1./ A hajósi belsőségek - ugynevezett "Schweiczerein gazdaság" - kataszteri tiszta jövedelme: 432 forint 39 krajcár - a kataszter szerint:

39	1580/1600	h	szántó
164	15/1600	h	rét
19	830/1600	h	legelő
17	972/1600	h	nádas
	318/1600	h	föld adó alá nem eső terület
Összesen 241	515/1600	h	területből áll.

Ezen belső kis gazdaság a hozzátartozó gazdasági épületekkel:

1./ csirászati épület 40,01 hosszú 5,05 széles

2./ istálló 30,00 hosszú 3,00 széles

haszonbérbe adandó és pedig a szántóföldek 4-5 holdas részletekben, a rét és legelő azonban az épületekkel együtt egész kiterjedésében.

A fáczányos és alsóhildi szőlő körüli részletek - az erdők kivételével - kataszteri tiszta jövedelme: 277 forint 68 krajcár - a katasztre szerint:

1	1246/1600	h	szántó
75	447/1600	h	rét
30	1221/1600	h	legelő
44	111/1600	h	nádas
5	522/1600	h	fanet
	447/1600	h	kert

Összesen 158 134/1600 h területből áll.

Ezen részlet területnek kihasználása továbbra is házilag kezelt gazdaságok részére lenne fenntartandó.

A hajósi beltelkek kataszteri tiszta jövedelme: 70 forint 56 krajcár - a kataszter szerint:

11	51/1600	h	kert
	295/1600	h	legelő
10	1309/1600	h	fanet

Összesen 22 55/1600 h terület

Ezen területből a fent nevezett és eladandó hajósi központi tiszti épületekhez tartozó kerteken kívül a többi terület részben haszonbérbe adandó, részben pedig örökáron eladandó lenne.

2./ A Hild-Kali gazdaság kataszteri tiszta jövedelme az erdők kivételével 6783 forint 53 krajcár - a kataszter szerint:

727	326/1600	h	szántó
	510/1600	h	kert
754	1325/1600	h	rét
557	377/1600	h	legelő
253	411/1600	h	nádas
190	1452/1600	h	fanet

Összesen 2483 1201/1600 h területből áll.

Miután ezen gazdaság a hajósi kerület házikezelés alatti gazdaságokban jobb minőségű szántóföld, különösen pedig terjedelmes rétséggel - mely a gazdálkodás fő feltételét képezi - rendelkezik, ezen legtöbb figyelmet érdemlő - nagy részben sárközi gazdaság - melynek talajviszonyai a sárközi ármentesítő társulat tevékenysége folytán a közérdek szempontjából folyamatba vett csatornázási vízműveletek következtében már is tetemesen javultak, úgy annyira, hogy ezen gazdaság terjedelmes rétjei a leszivárgó vizek eltávolításával a közel jövőben teljes értékre emeltetnek. Ezen sikerdus eredmény és az adott viszonyoknál fogva már megteremtett gazdasági feltételek érvényre emelése szempontjából gazdasági központul a Hild-Kali gazdaság jelölendő ki.

Ezen központi önállósított gazdaság kezelésével megbízott tiszt, a mellé rendelt segédtszttel /ellenőr/ gyakorolja közvetlen a felügyeletet és ellenőrzést a többi, ezen központi gazdaság kerületéhez tartozó, de kezelés tekintetéből önállósított gazdaságok felett is.

3./ A Külső-Szentgyörgy-i gazdaság és érsekhalmi gazdasággal, illetve Mélyvölgyi majorsággal egyesítve az erdők kivételével kataszteri tiszta jövedelme: 11.666 forint 96 krajcár - a kataszter szerint:

2087	991/1600	h	szántó
1	472/1600	h	kert
16	645/1600	h	rét
2326	1057/1600	h	legelő
	806/1600	h	nádas
56	118/1600	h	fanet
Összesen	4488	889/1600	h területből áll.

Ezen egyesített gazdaság önálló kezelésével megbízott tiszt el-

lenőrködési szempontból a Hild-Kali központi gazdaság vezetésével mint az általános felügyelettel megbízott kerületi rendelkező tiszt alá tartozik annyiban, amennyiben a kerületi tiszt az illető gazdasági ténykedéseit folyton figyelemmel kísérvén figyelmeztetéseit közös eszmecsere és begyőzés után elfogadni és az uradalmi közérdek szempontjából adott és felelőség fenntartása mellett átvett utasításait teljesíteni tartozik. Eltérő és egymásközt ki nem egyenlíthető vitás kérdések esetében feljogosíttatik az az önálló kezeléssel megbízott gazdatiszt - az egyéni nézetével és meggyőződésével ellenkező utasításokat ellenérveivel együtt elbirálás végett a jószágigazgatósághoz, mint elvi kérdésekben is közvetlen hatósághoz terjeszteni.

4./ A kélesi gazdaság jelenleg is hozzátartozó majorságokkal együtt az erdők kivételével kataszteri tiszta jövedelme 4,598 forint 64 krajcár - a kataszter szerint:

689	210/1600	h	szántó
4	1265/1600	h	kert
166	165/1600	h	rét
1453	281/1600	h	legelő
20		h	nádas
58	293/1600	h	fanet

Összesen 2391 614/1600 h területből áll.

Ezen önálló gazdaság kezelésével megbízott tiszt - hatáskör, ellenőrködési és felügyeleti jog gyakorlat tekintetében - ugyanazon feltételek mellett, azon felsőbb hatóság alá tartozik, mint az egyesített Külső-Szentgyörgy-i gazdaságot önállóan kezelő tiszt.

5./ Az érsekhalmi gazdaságban állandósíttatik a pénztár, magtár, gazdasági szeszgyár, malmalom és gazdasági raktári tárgyak készle-

teinek kezelésével megbízott és a számvitelt ellátó tiszt, kinek hatásköre és a számvitel körüli részletes teendői a gazdaságok kezelése és belső szervezetére vonatkozó általános utasításban lesz körülírva.

II. Általános elvek és utasítások.

1./ A Hild-Kali központi gazdaság önálló kezelőtisztje egyszers-
mind felügyeleti és ellenőrködési joggal ruháztatik fel. Hatás-
köréhez tartozik az összes gazdaságok részére szükséges tárgyak
beszerzése és kiadásának elrendelése, úgy a pénzügyi, mint a ter-
ménybeni bevételeket őriztetni és minden, a kerületi gazdaságokat
egyenként és összesen érdeklő helyes és bevételeket, illetőleg
kiadásokat tanúsító számadási okmányokat megősmérésével ellátva
érvényesíteni - mert csakis ezen kellékekkel ellátott okmányok
igazolhatják a rendszeres számadás tételeit. Tartózkodván eme okmá-
nyokat felülvizsgálás, illetőleg végérvényesítés céljából évné-
gyedenként az uradalmi számvevőség útján a jószágigazgatósághoz
utalványozás végett előterjeszteni.

2./ A gazdasági folyó ügyek célszerű beosztása és sikeres elin-
tézése céljából heti tanácskozmányt tartani és a bevégzett fo-
lyó munkálatok eredményeiről a jószágigazgatósághoz heti jelen-
tést előterjeszteni. Rendkívüli esetek azonban, a szükséges fel-
sőbb intézkedések végett azonnal bejelentendők.

3./ Pénztári, terméki és állatszámadási naplókivonatokat havon-
ta kell beterjeszteni.

R é s z l e t :

a kalocsai és bácsi érseki javadalom uradalmi
tisztviselőinek szolgálatait, fegyelmi és illet-
mény szabályozásáról.

VII. fejezet:

128.§. Parancsaim végrehajtója és továbbító szerve a jószágigaz-
gatóság. A jószágigazgatóság vezetője a jószágigazgató, akitől
megkivánom, hogy tisztviselőim között az őszinte szolgálati és
kartársi szellemet a "Szolgálati Szabályzat" értelmében ápolja,
s ennek minden pontját igazságosan és méltányosan ellenőrizze.

129.§. A jószágigazgató ügykörét a következőkben állapítom meg:
A jószágigazgató köteles alárendelt hivatalokat és intézőségeket
a jó kezelés fogalmai szerint, s minden üzemágakat a kor kívánal-
mainak megfelelően vezetni.

Az összes házi kezelésű birtoktesteket minél gyakrabban köteles
megszemlélni, a tapasztalt mulasztást, késedelmeskedést, minden
rendellenességet észrevételezni, súlyosabb esetekben pedig a fe-
lelős tisztviselő ellen eljárást indítani. A termények, anyagok,
stb, számbavételének pontosságáról és ennek hű kezeléséről meg-
győződést szerezni. A hasznobérleteken a haszonbérleti szerződés
feltételeinek megtartását évenként több ízben a helyszínen ellen-
őrizni szintén a jószágigazgató kötelessége.

A folyó ügyeket nyilvántartja, esetről-esetre nekem jelentést
tesz, hogy a létező állapotokat megbírálhassam és a kezelés me-
netéről hű képet nyerhessek.

Megkívánom, hogy a jószágigazgató a rábizott hivatal, vagy uradalom jogát és kötelezettségét teljesen ismerje, az előbbit fenntartsa, az utóbbit pedig teljesítse, a gazdasági és értékesítési viszonyokról és az egyes üzemágak kezeléséről folyton tájékoztatva legyen, és tökéletes áttekintéssel birjon; az alárendelt intézményeket megfelelően működésben és összhangban tartsa; az ügyeket azok rendje és módja szerint célhoz vezesse és mindenben a javadalom és saját érdekeit tartsa szem előtt.

Köteles az összes uradalmi tisztviselőket ellenőrizni, oktatni, szükség esetén rendre utasítani, a tisztviselők esetleges áthelyezése iránt javaslatot tenni; alárendelt tisztviselőről lelkiismeretesen és pártatlanul nyilatkozni. Köteles alárendeltjei kérvényeit, amennyiben azokat el nem intézhetné, véleményezéssel ellátva hozzám felterjeszteni; a cselédek, akiket az uradalom szükségel, felfogadni; alárendeltjeinek az ügyek rendes vitele mellett, ha az uradalom érdeke úgy kívánja, még külön szolgáltatások teljesítésére is megbízást adni; tisztiszéket összehívni, szabadságolni, az uradalom jogait a szolgálat javára és hasznára igénybe venni; az évről-évre felterjesztendő költségvetéssel engedélyezett bevételeket és kiadásokat előzetes hozzájárulásom után utalványozni; rendszabályokat javaslatba hozni, amelyekkel akár a kezelésnek a helyes úton való vezetését, akár a jövedelmi ágak rendes üzemben tartását, akár a termelvények jó értékesítését célozza.

131.§. Miután teljes hatáskörrel rendelkezik és intézkedik, mindenért ami a javadalomban történik ő a felelős. Mihelyt bizalmamat elveszti, minden indoklás nélkül állásától felmenthetem.

VIII. fejezet:

132.§. A számvevőség közvetlen nekem alárendelt hivatal, amely számviteli ténykedéseit egyéb más hivataloktól teljesen függetlenül végzi, de szolgálatilag a jószágigazgató rendelkezéseit foganatosítani tartozik. Minden fontosabb észrevételét közvetlen nekem jelenti be.. .

...Számvevőm feladata: az érseki javadalom összes törzsvagyonának és javaim nyilvántartásának, helyes kezelésének az ellenőrzése; összes hivatalaim számadásait, azok évi lezárása után, valamint az időközben hozzá érkező egyes okmányokat tüzetesen átvizsgálni; a számadások egyöntetősége felett őrködni; az uradalmi készleteket és eszközöket leltározni; intézőségeket, gondnokságokat rovincsolni.

X. fejezet:

137.§. A tisztiszéknek tárgya a kiadott központi rendeletek felolvasása, a közös megbeszélést igénylő hivatalos ügyek elintézése, az uradalom vezetője által a gyűlésre fenntartott rendeletek közlése.

A tisztiszéken hivatalból részt venni tartozik az összes hivatalvezető és önálló kezelő tiszt, de megjellehet azon mindegyik tisztviselő is.

A tisztí ülés lefolyásáról jegyzőkönyvet kell készíteni. A tisztiszéket legalább havonként meg kell tartani.

XIII. fejezet:

140.§. A kalocsai érseki uradalom helyes vezetéséért a jószágigaz-

gató felelős, de azért minden tisztviselő a rábizott gazdaságot, illetve hivatalt úgy tartozik gondozni, hogy az előforduló rendellenességekért, hanyagságért, vagy mulasztásért első sorban ő felel.

Kötelességük minden szükséges munkát a cselédség és napszámosok között felosztani; engedélyezett és alkalmazott cselédséget, szakmányost és napszámost felfogadni, a napi munkát kiszabni, az igaerő felett rendelkezni, közvetlen, vagy a felvigyázók közvetítésével minden szerszám és eszköz szakszerű felhasználásáról és jó karbantartásáról gondoskodni, az állatok ápolásáról, takarmányozásáról és kihasználásáról intézkedni, és fölöttük úgy mint az összes munkák teljesítése fölött a felügyeletet gyakorolni; a magtárakban a készleteket gondozni, ezeknek bevételezését és kiadásait ellenőrizni és ezeket a megfelelő naplókba bevezetni.

XIV. fejezet:

144.§. A központi erdőhivatal vezetője az erdőtanácsos.

Vágási eladási feltételek.

A kalocsai érseki uradalom részéről az 1899. évi erdővágások fájának tövön való eladása tárgyában a következő feltételek állapítottak meg, melyek az illető vágásvevők által szorosan megtartandók lesznek.

1./ Vágásvevő köteles az általa megvett vágást még a tél folyamán kihasználni és az ott termelt fát, valamint annak hulladékait 1900. évi március hó végéig az egész vágásterületről kiszállítani és a vágásterületet 1900. évi április hó elsején tisztán átadni, mert az ezentul tövön álló, vagy a vágásból ki nem hordott fával az uradalom szabadon rendelkezik. Kivételes esetekben, ha árvíz, vagy rendkívül kedvezőtlen időjárás következtében az erdei munkát a kitűzött időn belül eszközölhető vagy befejezhető nem lenne; a vevő kellően indokolt kérelmére a kivágatandó és kiszállítandó fára nézve az uradalom új határidőt szab.

Vágásvevő a vágásból nyert erdei terményeket csakis az erdészeti tisztség által e célra kijelölendő rakodókon hordhatja össze, ott raktározhatja, és 1900. évi október hó 30.-ig eltarthatja. - Ezen határnapra azonban a raktárokról a fát elhordani, s a raktárakat tisztán átadni köteles. - Ha ezen kötelezettségének eleget nem tenné s a kitűzött napon túl bármi oknál fogva elfoglalva tartaná a raktárt, vagy annak egy részét, vágásvevő minden elfoglalt négyszögöl területért 10 krajcár bérdíjat tartozik fizetni, azonban ez esetben is csak 1901. évi október 30.-ig tarthatja fáját ott, s ha még e napra sem hordaná azt el, ugy azontul azzal az uradalom a

vágásvevő veszélyére és kárára szabadon rendelkezni fog.

2./ Köteles vevő a fákat lehetőleg földszint, erősebb fáknál legfeljebb 40 cm. földszint fölötti magasságban lehetőleg sima váglappal kivágnatni, a csávolyjózsefházi, hildi, kélesi és küldoromlasi vágásban az ákácfaakat többől, a panduri dunaszakadáson pedig minden fát tuskóból kivágnatni. - Ha az illető erdőtiszt a kivágott erdő hátrahagyott tuskóinak magassága, vagy a váglapok minősége ellen indokolt kifogást tenne, az uradalom kényszerítheti a vevőt a szükségesek pótlására.

3./ Az ugynevezett oláhfának teknővé, vályuvá a vágásban való feldolgozása tilos. - Ezek az erdőtiszttség által kijelölendő helyen lehetőleg a raktárakon munkálandók fel.

4./ A vágásban található tisztások, vizállások, fokok, utak a vágásterületbe beszámítva vannak.

5./ A vágásterületen kívül uradalmi engedély nélkül új utakat nyitni nem szabad, a már meglévő és a fa kihordásánál használt utakat pedig vevő jó karban tartani s átadni köteles, ha e részben hanyagságot tanúsítana s az utakat az erdőtiszt felszólításától számított 8 nap alatt meg nem csináltathá, úgy azt az uradalom minden újabb felszólítás mellőzésével - vevő költségére - foganatosíthatja.

6./ A vágásterületnek bármiféle jószág általi legeltetése tilos, ugyyszintén tilos uradalmi engedély nélkül épületeket állítani, vagy kutat ásni.

7./ Köteles vágásvevő a tüzelésre szigoruan felügyelni, mert általa és hozzátartozói, megbízottjai vagy munkásai által okozott

tüzkárokért, valamint a vágásnál és szállításnál okozott bármiféle más károkért az 1879. évi XXXI. t.cz. értelmében felelős.

8./ A csávoljózsefházi 30 éves vágásból 68 erdei öl kemény dorongfa, a hildi vágásból 106 erdei öl lágy hasábfa, a hajós-fácánosi vágásból 20 erdei öl kemény hasábfa vevő által ingyen, csupán csak a tényleges termelési költség megtérítése ellenében kiadandó az uradalom részére.

A dorongfa méretei 10-15 cm. középvastagságban állapíttatnak meg - a hasábfánál a hasábok kérges oldalának legalább 15 cm.-nek kell lennie - idomtalan, vagy szabályos hasábokra nem hasítható görcsös, valamint nedves és kórhatag darabok el nem fogadtatnak.

9./ Az uradalom írásbeli engedélye nélkül a vásárolt vágást másnak átadni nem szabad. - Igazolvány nélkül fát eladni, vagy az erdőből szállítani szigorú büntetés terhe alatt tilos, ugyancsak tilos a vágásvevő alkalmazottjainak az erdő területén saját nevükben fakeskedést üzni.

10./ Vágásvevő köteles az üzlettel járó összes bélyegköltségeket sajátjából fizetni.

11./ Venni szándékozóknek minden egyes vágásra külön ajánlatot kell tenniük, mely ajánlatok 50 krajcáros bélyeggel és 10 % bánatpénzzel ellátva f. 1899. évi szeptember hó 18-ik napjának d.e. 10 órájáig benyújtandók Kalocsán az érsek uradalmi igazgatóságnál. Az ajánlatban ki kell jelenteni, hogy az ajánlattevő a jelen feltételeket ismeri, s azoknak magát aláveti.

12./ Ajánlattevőre ajánlata azonnal kötelező, az uradalom ellenben fönntartja magának a szabad választási jogot, azon felül pedig az

ajánlat csak felsőbb jóváhagyás után kötelezi.

13./ Köteles vágásvevő az ajánlat jóváhagyása után 15 nap alatt a megvett vágás vételárát s ennek 9 %-át erdőjavítási és tisztidíj címén a kalocsai érsekuradalmi főpénztárba befizetni, ellenkező esetben a letett bánatpénz vevőre nézve elvesz, s az illető vágás, vevő kárára és veszélyére újabb árverés alá bocsáttatik.

14./ A befizetés szabályszerű megtörténte után a vágatási engedély kiadatik s az illető vevőnek a vágásterület a kezelő erdész által jegyzőkönyvileg átadatni fog. - Az átadás órájától kezdve az uradalom a fáért vagy abban eshető kárért nem szavatol.

15./ Minden az ügyletből támadható perben a kalocsai királyi járásbíróság illetékes.

Kalocsa, 1899. augusztus 26.

A r a t á s i s z e r z ő d é s .

Mely a kalocsai érseki uradalom hajósi kerületi főintézősége úgy Fiedler Mihály és társai, hajósi lakosok között nevezett uradalom érsekhalmi gazdaságában 1900. évben termendő szalmás gabonáknek learatása tárgyában, hajósi község házainál kötöttetett.

1./ Által adatik vállalkozó munkásoknak a fent érintett gazdaságban található 184 900/1200 magyar hold zab, 255 1100/1200 magyar hold buza, 214 600/1200 magyar hold rozsvetés learatása oly feltétel alatt, hogy a vállalkozók minden késedelem nélkül, az első hívásra elegendő számú munkásokkal és eszközökkel megjelenvén, a kimutatandó szalmás gabonát a lehető legrövidebb idő alatt, különösen pedig a tulérés előtt végkép learatni, kévékbe kötni és azt 18 kévés kereszttekbe összerakni fogják - ideértvén a hulladék szalmás gabonát is, melyet rendszeren, tisztán felgereblyézni, kévékbe felkötni és szintén 18 kévés kereszttekbe rakni tartóznak.

2./ Az aratási módra nézve megjegyeztetik, hogy a vállalkozó munkások kötelesek az uradalmi helyi tiszt rendelkezése szerint az aratást úgy végezni, hogy a gabona tisztán, földszint levágassék, a keresztteket sorba, vízmentes helyre rakni, s ha azok netán szélvész vagy eső által megrongáltatnának, a vizeseket szárogatni, a szél által széthánytakat együtt összerakni.

3./ Ha valamely aratócsapat az őszi vetéseket learatná, s a tavaszi vetésekhez azok éretlen volta miatt nem foghatna, tartozik a cséplőgéphez 70 krajcár napi bér mellett annyi férfierőt állítani, amennyi szükségeltetik,

4./ Tartoznak vállalkozók úgy a gabona hordásidejére szekerek mel-

lé, valamint az asztagok felrakásához is naponta annyi alkalmas munkást kiállítani, amennyit az uradalom helyi tisztje szükséghez képest kívánni fog, miért is fejenként 40 krajcárt kapnak napszámul.

5./ A gazdaságban előforduló munkákhoz, úgy mint szénagyűjtés, hordás, kazalozás, caalamádé kaszálás, zsombolyázáshoz szükséges kézi napszámot kötelesek vállalkozó munkások kiállítani, miért az uradalom fejenként napszámul augusztus hó végéig 60, szeptember hó 1.-től pedig 50 krajcár napi bért fizetend.

6./ Tartoznak vállalkozó munkások a tiszta buzavetésekől a rozsot kiirtani és kiszaggatni, továbbá gabonanemek kötözéséhez elegendő gyékényt, vagy sást az uradalmi főintéző által kijelölendő helyeken minden kárpótlás nélkül megszedni, melynek elszállításáról az uradalom fog gondoskodni.

7./ Az említett aratási munkáért aratórész gyanánt adja az uradalom tisztabuzából 11., a rozsból 10., árpa, zab és kölesből 9. keresztet, vagy kévét, minden kivétel nélkül úgy, amint következik. Ezen felül azonban sem élelmezést vagy bármiféle részt nem kapnak.

Ha azonban vállalkozók a fent érintett aratórészt nem óhajtanák, e helyett magyar holdanként 2 forint 50 krajcárt kaphatnak munkadíj czimén, de az erre vonatkozó elhatározásuk a munka befejezése után a helyi tiszt jelenlétében kijelentendő lesz.

8./ A vállalkozó munkások kötelezik magukat, hogy a magbűkkönyt lekaszálják, felgyűjtik és nagyobb petrencebe rakodják, mely munkáért magyar holdanként 1 forint 50 krajcárt fognak munkadíj czi-

mén kapni.

9./ Tartoznak vállalkozók mindenféle takarmánynemeket, a csala -
mádét kivéve, ha az netán kívántatnék, lekaszálni, megázás esetén
forgatni és felgyűjteni, mely munkáért 2 forint 50 krajcárt, ha
pedig a gyűjtés másként és nem általuk eszközöltetnék, csak 1
forint 50 krajcárt fognak magyar holdanként kapni.

10./ Az aratórész csak akkor adatik ki, és hordatik el az uradal-
mi fogatokkal a helyszinről egy már a helyi tisztt által kijelölt
helyre, midőn az uradalom tulajdon gabonája egyes tábláról össze-
hordva leend.

Miután pedig az uradalom az aratók részét uradalmi cséplőgéppel
a keletkezendő szalmaért és polyváért elcsépli, kötelesek ara-
tórészük összehordásához, asztagba rakásához és elcsépléséhez az
uradalmi cséplőgép mellé szükséges munkásokat ingyen szolgáttat-
ni, megjegyeztetik azonban, hogy a kicséplelt szemesgabona haza-
szállításáról az aratók tartoznak gondoskodni, mivel azt az ura-
dalom nem teljesitheti.

11./ Jelen szerződés keltétől az aratásig netán közbejöhethő elemi
csapások figyelembe nem vétetnek, s az aratók kötelesek a felvál-
lalt vetéseket bár azok némiképp megrongáltattak volna is, ha az
uradalmi főintézőség úgy rendeli a szerződés feltételei szerint
learatni, nagyobb elemi csapások esetén azonban feljogosittatik
az uradalom magyar holdanként 2 forint 50 krajcárt munkadíj czi-
mén fizetni, mely összegért az aratók a szerződés szerinti ara-
tást minden esetre teljesíteni tartoznak.

12./ A vállalkozók két csapatból és minden csapat öt kaszás és

ugyanannyi marokverőből fog állni. Ezuttal kijelentetik, hogy azon esetre, ha netán a szalmás gabona hirtelen megérnék és a vállalkozók annak kellő időre való betakarításához elégtelenek lennének, maguk mellé saját költségükön munkásokat felfogadni tartoznak, mit ha teljesíteni nem akarnának, az uradalom terhükre fogja a munkát teljesíttetni.

13./ Minden, akár az elvállalt munkákban hanyagságból, akár a vállalkozók gondatlanságából eredhetők károkért az aratók egyenként és összesen, egyik a másikért felelősek, s ily esetben szabadságában áll az uradalomnak a fennálló törvényekben megszabott módok bármelyikén a lehető legrövidebb úton és idő alatt kárpótlást, illetőleg elégtételt szerezni.

14./ Ha a vállalkozók bármelyike lopást követne el, vagy a tisztviselőt megsebesít, részilletményét elveszti és további eljárás végett az illetékes bíróságnak jelentetik.

15./ A vállalkozóknak az aratás ideje alatt megengedtetik, hogy a munkások részére megkívánható ivóvíz szállítása végett két kocsi a hely színére hozhatnak.

16./ Az uradalom minden közaratónak két magyar hold, bandagazdának és vízfordónak három magyar hold tengerit és ezen felül minden aratónak 600/1200 hold burgonyát fog adni feles művelésre, azon kijelentéssel, hogy azt az uradalom megszántja, mely szántási munkáért 131 magyar hold takarmányt lekaszálni és felgyűjteni fognak. A csőszbér az össztermésből adatik ki.

H a j ó s o n, 1900. január hó 28.-án.

Hajósi kerület gabonacséplési szerződése 1900. évre.

Mely a kalocsai érseki uradalom hajósi kerületi főintézősége ugy az alulírott hillyei lakosok között a hajósi kerületben az 1900. évben termendő szalmás gabonanemeknek cséplőgéppel leendő elcséplése tárgyában a következő feltételek mellett kötöttetett.

1./ Felvétetnek vállalkozó cséplő munkások a kerületi két darab nyolc lóerejű cséplőgép mellé számszerint 48-an és kötelezik magukat, hogy már a cséplési napot megelőzően, mely a jövő év július hó 23.-án határoztatik meg, a legelső felszólításra azon gazdaságban ahová rendeltetnek, kellő szerszámokkal ellátva megjelenni, a munkát azonnal megkezdeni, egyszersmind szakadatlanul folytatni fogják. Ha azonban az uradalom netán előbb összehordana, a cséplést jogosítva lesz más munkásokkal is megkezdeni és folytatni mindaddig míg a szerződéses munkások a cséplési munkához ki nem állnak.

2./ Tartoznak gabonakévéket adogatni, szalmát hordani, a jól kirázott szalmát és polyvát kazlakba, illetve raktárakba rakni, azokat rendesen szalmával befedni és betetőzni, a tavaszi szalmakazlakat őszi szalmával befedni és egy-egy öl távolságra szalmakötelekkel lekötöni, ugy a hajósi, mint a külső majorsági magtárakba, illetve padlásokra zsákokban gabonát hordani, a körfűrész segedelmével elegendő tűzifát vágni, a szérűben használtatni szokott zsákokat a romlás és pusztulástól megóvni.

3./ Kötelezik magukat a vállalkozó munkások, hogy az összes gabonát a magtárakban és padlásokon rostátatlan állapotban felmérik és csak az után kapják ki abból a cséplési részilletményüket.

4./ A cséplés alkalmával két fűtő, négy etető és két kazlázó embert az uradalom fog adni.

5./ A vállalkozó munkások könnyebbségére a heti élelem szállítására az uradalom minden vasárnap két kocsit fog adni.

6./ Mindezen munkákért, úgy az őszi, mint a tavaszi gabonaszemekből 3,8 %-ot fognak rész gyanánt kapni és biztosítottak, hogy kiérdemelt részük uradalmi erővel fog lakhelyüire szállíttatni. Megjegyeztetik azonban, hogy a magbűkköny cséplést fejenként 1 korona 40 fillér napi bérért elvégezni kötelesek, s így abból nekik rész nem fog adatni.

7./ A cséplőrész kiadási módjára és időszakára nézve megállapítatik, hogy azonnal amint egy gazdasághoz tartozó szalmás gabona elcsépeltetik, a gabona mérése eszközöltetik, egyszersmind az esedékes rész is ki fog adatni, megjegyeztetik azonban, hogy az őszi gabonából 48 hl. óvadék czimén visszahagyni tartoznak, mely gabonamennyiség a munka végeztével hiánytalanul vissza lészen adva.

8./ Miután ezen uradalomban próbacséplések is szoktak tartatni, ezen munkákat a vállalkozóknak minden vonakodás nélkül teljesíteni kötelességük és miután az uradalomnak zsupszalmára szüksége van, tartoznak a vállalkozók 50 kereszt rozsból azt készíteni, mely munkáért jutalomdíj ezimén 10 koronát és a származott rozs-
ból a 6. pont alatt meghatározott részilletményt fogják kapni.

9./ Minden, akár az elvállalt munkában hanyagságból, akár szándékos mulasztásból, akár pedig gondatlanságból eredhető károkért a vállalkozók egyenként és összesen, egyik a másikért minden néven nevezendő és bárhol található vagyonukkal felelősek és ily esetben szabadságában áll az uradalomnak a fennálló törvényekben

meghatározott végrehajtási módok bármelyikén az elmulasztott munkát teljesíteni, a netán általuk okozott kárra nézve pedig magának a lehető legrövidebb uton és idő alatt elégtételt szerezni.

10./ Ha a vállalkozók bármelyike lopás által tenné magát bűnössé, vagy a felügyeletet gyakorló tisztek tekintélyét sértené, az engedelmességet megtagadná, azonnal elbocsájtatik és az illetékes bíróságnak további eljárás végett feljelentetik.

11./ A multból meritett tapasztalás szerint megtörténvén, hogy a vállalkozó munkások közül naponta többen elmaradnak, vagy pedig a napi főzéshez is kellettén túl távoznak el, annyira, hogy e miatt a munka csak vontatva eszközöltetett, minél fogva kimondatik, hogy a munkások az ellenőr által naponta számba vétetnek és a hiányzók, ha magukat nem helyettesitetnék 4 koromával lesznek büntetve, hasonlóan kimondatik az is, hogy ebéd főzéshez 5 ember távozhatik el kellő időben a szérüből, főzésre pedig tüzelőanyagul rőzse fog az uradalom által kiszolgáltatni.

12./ Megjegyeztetik, hogy ha a termések kisebb elemi csapás által megrongáltatnának, az figyemebe nem vétetik, ellenben nagyobb elemi csapások esetén fejenként 2 korona napi bért fognak kapni és a munkások köteleztetnek az elvállalt cséplési munkát tovább folytatni és befejezni.

13./ Elismerik vállalkozók, hogy ezen szerződés előttük elolvasatott, megmagyaráztatott és általuk jól megértve aláíratott, s ez által elfogadtatván rájuk nézve kötelező erőre lép, míg az uradalmat az igazgatóság jóváhagyása után kötelezendí.

H a j ó s , 1900. február hó 11.-én.

A külső-szentgyörgyi felesdohányosokkal kötött

s z e r z ő d é s .

Mely egyrészről, a kalocsai uradalom, másrészről alulirott felesdohányosok között a következő feltételek mellett kötöttetett:

1./ Által ad az uradalom minden egyes vállalkozónak 4 hold földet megszántva és beboronálva.

2./ Ad az uradalom a feleseknak a palánta neveléséért minden 4 hold után négy véka /120 l./ rozsot és két véka /60 l./ tiszta buzát, egy magyar hold tengeri-földet megszántva és fél magyar hold burgonyaföldet megszántva.

3./ Ad az uradalom minden dohányos vállalkozónak 60 koronát lóvétélre, mely összeget azonban az uradalom leszámolásakor, mint kiadott előleget a dohányosokra eső jutalékból levon.

4./ A dohányos más határban feles földet nem vállalhat.

5./ Ad az uradalom minden egyes családnak április hótól kezdve minden 4 hold után 20 korona előleget, egészen a dohány bevéltásáig, azon kívül a sürgős munka idejében, ha a dohányosok kénytelenek lennének idegen munkásokat segítségül felfogadni, az uradalom fizeti ezeknek a napszámját, ami azonban a dohányosoknak előlegképpen beiratik.

6./ A szükséges dohányzsinegre az uradalom adja a pénzt, azonban ez az összeg is leszámolásakor a dohányosok terhére levonásba jön.

7./ Jogában áll az uradalomnak az előleg adását azon esetben, ha

látná, hogy a dohány értéke az előleget az összes költségekkel együtt ~~tal~~ nem haladná, részben megvonni, vagy teljesen beszüntetni.

8./ Lakást az uradalom minden 4 holdra egy szobát, a tüzelőanyagot tisztán az uradalom adja, valamint sütéshez szalmát. Lakásokat tartoznak a dohányosok tisztán tartani, a tisztogatáshoz szükséges meszet az uradalom adja, a ház előtti tornáztzon semmiféle gazt, vagy tyukketrecet tartani nem szabad, a szemetet az uradalom által meghatározott helyre tartoznak kihordani.

9./ Kap minden dohányos 1 db. marhára télen-nyáron uradalmi takarmányt és 1 lóra nyári legelőt, továbbá tarthat minden dohányos család 2 db kocsát malaczaival, vagy 6 db. süldőt, melyeknek csak is a kitűzött helyeken szabad járni, de kondást a dohányosok tartoznak tartani.

10./ Alulírott dohányosok kötelesek a nevük után jegyzett földterületet annak idejében jó, egészséges dohánypalántával beültetni annyiszor, ahányszor szükséges és az uradalom által megkívánatik, kötelesek továbbá a dohányt a kincstár által előírt szabályoknak megfelelőleg kezelni, és az uradalmi tiszt, vagy helyettesének feltétlenül engedelmeskedni.

11./ A szabályszerű melegágyakat a dohányosok kötelesek elkészíteni, a fakarókat előállítani - amelyekhez az anyagot az uradalom adja.- ez évben kivételképpen a fakarókat az uradalom szerzi be. Kötelesek a szárítófákat felállítani, s azokat a szárítás után ismét kiszedni és rendesen összerakni, a szükséges zsineget beszerezni, a simításnál a világítót felében az uradalom, felében a dohányosok adják.

12./ Minden 4 holdat felvállaló dohányos család tartozik legkevesebb 3 munkaképes tagból állni, s csakis így számíthat 20 korona előlegre.

13./ Kötelesek a dohányosok az engedély illeték, a tűz és jégkár biztosítási, valamint a kész dohánynak a beváltóhivatalba való szállítási költségeinek, szintugy egyéb költségeknek is a felét fizetni, illetőleg az uradalomnak kifizetni.

14./ Köteles minden dohányos annyi dohányt a szárítópajtákban bennszáritani, amennyi az ő hodály részletébe belefér, a szárítókat csakis az ellenkező esetben szabad igénybe venni.

15./ Simitáshoz ad az uradalom tűzifát - a simitáshoz az idegen munkásoknak a simitóházban éjjeli időben tartózkodni nem szabad.

16./ Dohányosok a termelt dohány árának felét kapják, amelyből levonatik minden előleg a fent nevezett illetékek és költségek fele része.

17./ A csempészet, lopás, csalás szigoruan tiltatik, a tettes nemcsak hogy elveszti dohányrészét, de büntető hatóságokhoz is fel fog jelentetni.

18./ A dohányosokat kijelölt lakásaikba az uradalom saját költségén szállítja, azzal, hogy az illetők, vagy közülük valamelyik csak egy évet töltsen az uradalom szolgálatában az az egésztest, két évi szolgálat után felét visszatéríteni tartozik, három év betöltése után azonban nincsen visszafizetési kötelezettsége.

19./ Abban az esetben, ha a dohányosok magukra nézve előnyösebb

nek vélnék a 3. pontban foglaltak mellőzésével úgy a palánta ültetéséhez esetleg szükséges vízfordás, a letört dohány szállítását, stb, az uradalom saját igáján és béresével eszközölné, úgy az uradalom már most kijelenti, hogy a kívánságot is hajlandó teljesíteni, természetesen ez esetre a 3. pont teljesen hatályát veszti és ez esetben minden hónapban egyszer az uradalom egy igát és bérést ad a dohányosoknak, hogy a gabonájukat malomba vihessék, s onnan hazaszállíthassák.

Mindkét fél aláveti magát az 1898. évi II. tcz. határozmányainak - kijelenti az uradalom, hogy abban az esetben, ha a kibérleti év leteltével az uradalom a dohánytermeléssel felhagyna, úgy abban az esetben a dohányosokat az uradalom minden családtagjaik és podgyászaikkal együtt saját költségén haza, régi lakóhelyükre szállítja.

Mely szerződés ekként megkötöttvén, felek előtt felolvastatott, általuk jól megértve elfogadtatott, aláíratott és két egyenlő eredeti példányban kiállíttatott, melyek közül az egyik az uradalom, másik példány pedig a dohányosok megbízottja részére visszatartatott.

Kelt: Al-Debrón, 1900. február hó 15.-én.

Hajósi schweiczeri gazdaságban 1899. évben
téglaégetés iránti szerződés.

Mely egyrészről a kalocsai érseki uradalom hajósi kerületi főintézősége, másrészről Racsmány József bajai lakos téglamester között faltégla égetése tárgyában a következő feltételek mellett kötöttetett:

- 1./ Által adja a hajósi kerületi főintézőség a schweiczeri gazdaságban lévő, s a téglá égetésére alkalmas területet oly feltétel alatt, hogy vállalkozó az uradalmi főintézőség által meghatározott időben a téglavetést azonnal megkezdeni és az aratás megkezdése előtt a tégláégetést teljesen bevégezni köteles.
- 2./ Az égetendő 100.000 db, azaz egyszáz ezer darab faltéglából csak 20 % lehet vörös, illetve II. rendű, a többi százalék kell, hogy jó minőségű, illetve I. rendű legyen.
- 3./ Az uradalom a tégláégetéshez megkívántató tüzelőanyagot a helyszinre szállítandja oly arányban, hogy 1000 db téglának égetéséhez 5 m³ jó minőségű lágy hasábfa, vagy 7 m³ lágy botfa és végre ennek hiányában 130 kéve keményfa-rőzsét lehessen számítani.
- 4./ Magától értetődik, hogy a tégláégetéshez, illetve téglavetéshez megkívántató szereket és eszközöket a vállalkozó köteles előállítani, ugy feladata leendő a kutat a helyszinen elkészíteni, amelyhez az uradalom legfellebb a szükséges fa részeket adandja, nem különben a téglavetéshez szükséges homokot.
- 5./ Vállalkozó, aki a kijelölt területen a talajt megvizsgálta és azt a téglavetéshez alkalmasnak találta, köteleztetik a téglave-

téshez szükséges sarat jól kimunkálni, s a téglát jól kiégetni, mely téglának ezeréért 6 azaz hat forintot fizetend az uradalom.

6./ Előleget csak a munka előhaladtával és akkor is a munkaeredmény arányában fog az uradalom pénztárából a vállalkozónak a következőkép kifizetni és pedig a téglavetés befejeztekor 200, azaz kettőszáz forint, a téglaberakásának végeztével 200, azaz kettőszáz forint és végre a többi járandóság a téglavégleges átadásakor.

7./ Azon esetben, ha a kiégett téglavégleges minőségnek meg nem felelne, vállalkozó a munkadíj czimén fennmaradt összeget elveszti és köteles a czéltalanul elhasznált lágylépcsőt 4 m³-enként 7 forint, a lágylépcsőt 4 m³-enként 5,50 forint és végre a keményfa-rözsét 100 kévéenként 6 forinttal az uradalomnak megtéríteni.

8./ Vállalkozó munkásaiért felelős és azok által okozott károkért kárpótlásul tartozik. Hogy pedig az uradalom az odaszállított és égetésre használandó fának hovafordításáról, nem különben a munkamikénti végzéséről meggyőződést szerezhessen, bármilyen időben és időtartamra egy uradalmi egyént a helyszínre rendelni jogosítva leendő, ami ellen a vállalkozónak kifogást tenni nem lehet.

9./ A téglavetőket ide, illetve a helyszínére való szállítása, élelmiszerek vásárlására, kéthetenként egy lófogatnak kiállítása, ugyanazoknak a bevégzett munka után történendő hazaszállítása, a téglatelepen felállítandó kunyhóhoz szükséges nád kiadása az uradalomnak terhelendő.

10./ Elismeri vállalkozó, hogy ezen szerződés pontjait megértette szabad akarattal aláírta, s annak megtartására magát kötelezte

és bárhol található vagyonával kezeskedik, per esetén az uradalom által szabadon választandó bíróság ítéletében belenyugszik, mely szerződés a vállalkozóra azonnal, az uradalomra nézve pedig a Tekintetes Igazgatóság jóváhagyása után lesz kötelező.

H a j ó s , 1899. május hó 12.-én.

Haszonbérleti szerződés.

Mely egyrésze a kalocsai érseki uradalom, mint bérbeadó, másrésze Brachfeld Jakab és neje Brachfeld Jetta, sz. Berger és Tarnay Vilmos apostagi birtokosok, mint bérlők között következő feltételek alatt kötött.

1./ Haszonbérbe adja az uradalom nevezett bérlőknek az uradalom tulajdonát képező "Nagy-Harta és Szentkirály" nevű pusztáit az ott lévő épületekkel, 6 egymást követő évekre, ugymint 1886. január hó 1.-től 1891. évi december 31. napjáig terjedő időre.

2./ Haszonbér fejében kötelezik magukat bérlők évenként 38.500 forintot, azaz harminnyolc ezer ötszáz forintot v.é. és tisztii díj czimén 1.500, azaz egyezerötszáz forintot, tehát összesen 40.000, azaz negyvenezer forintot v.é. évnegyedenként utólagos részletekben az uradalom kalocsai főpénztárába a főpénztárnok nyugtájára befizethi, ezen felül biztosíték fejében szolgálnak azon épületek, melyek a két pusztán fennállnak, s melyeket az uradalom át nem vevén a haszonbérlők tulajdonát képezik. Ezen épületek külön jegyzékben foglaltattak, s ezeket a haszonbérlők az utódoknak vagy barátságos uton átadni, vagy 1892. szeptember hó 30.-ig saját költségükön elhordatni tartoznak.

3./ Bérlők tartoznak az épületeket az uradalom által eszközöndő becsü szerint tűzkár ellen biztosítani és a biztosítási okmányt az uradalmi főpénztárba elismervény mellett letenni. Ha az épületek bármely okból akár az átadás és uradalmi birtokba vétel előtt, akár utána leégnének, tartoznak azokat bérlők, úgy mint voltak ismét felépíteni; a tűzkár biztosítási összeg bérlőket illeti

ugyan, azonban annak mily mértékben hovafordítását az uradalom az épülethez az új költségvetés arányához képest tetszése szerint határozza meg és azt az épület helyreállítására fordíthatja. Ha pedig bérlők ily tűz utáni építést bármi okból megtagadnák, vagy az uradalom egyszeri felszólítására, mely bármely tiszt állításával igazoltnak tekintendő, az építkezést a körülményekhez és lehetőségekhez képest, melyet azonban az uradalom határoz meg, azonnal el nem kezdenék, az uradalom fenntartja magának a jogot, hogy a befolyandó biztosítási összegből, sőt a bérlők bárhol található ingó és ingatlan vagyonukból magának kárpótlást szerezhessen.

4./A bérelt birtokon létező épületeket bérlők leltár szerint átveszik és a bérlet megszűntével ugyanazon karban, mint azt átvették, visszabocsájtani tartoznak; - évenként a rendes tisztogatásokat, fedéljavításokat, s fal kijavításokat, s egyéb hiányokat bérlők tartoznak eszközölni, az épületek zsindely tetőzeteit, ha az egyik vagy másik épületnél szükségesnek mutatkoznék, s az uradalom szakközege előre bocsájtott vizsgálat után azt bizonyítani fogja, az uradalom ujítandja meg, haszonbérlők azonban kötelesek a szükséges faanyagok és zsindely szállításához a kocsifuvarát kiszolgáltatni.

5./ Tartoznak bérlők a bérelt birtokot a háromnyomású gazdálkodási rendszer szerint rendesen művelni, egyharmadát őszi vel, egyharmadát tavasszal vetni, egyharmad részt fekete ugarnak hagyni; a tökéletesen jól trágyázott földeket bérlők négynyomásban használhatják, ha azonban bérlők részben csupán őszi gabonát akarnak vetni, az nekik azon feltétellel engedtetik csak meg, hogy azon a részben a szántóföld felét minden évben ugarnak hagyják, melyből csak a megtrágyázott rész takarmánnyal bevethető, luczernát vetni a bérlőknek megengedtetik. Kötelesek bérlők összes trágyájokkal

évenként a földeket trágyáztatni, ennél fogva tiltatik, hogy a szénát, szalmát és trágyát a bérelt területen kívül elhasználhassák, ellenben mind a szénát, szalmát és takarmányt ott helyben tartoznak felemésztetni, és a nyerendő trágyát a bérelt földekre kihordatni. A szerződés feltételei, de különösen az ezen pontban előírtak körüli ellenőrködés az uradalmi tisztséget illetvén, ha a kerületi tiszt mulasztást, vagy szerződés ellenes cselekményt tapasztalna, azt az uradalmi Igazgatóságnak feljelenti, ez utóbbi pedig kebeléből egy bizottságot küld ki és ezen utóbbiak által észlelt és bejelentett, a bérlők általi szerződés meg nem tartása, vagy ellenes cselekmény esetében, jogában áll az uradalomnak az esetleges mulasztásokat, károkat, ama küldöttség által megbecsültetni, s ezen becsü alapján kárkövetelését a bíróság előtt is érvényesíthetni. Bérlők tehát az efféle szemléket nemcsak nem akadályozhatják, sőt a szükséges adatokat kiszolgáltatni köteleztetnek.

6./ Bérlők a határok jó karbani tartásáért felelősek, - azért a határdombok, árkok és más jelek mindig rendben és látható állapotban tartandók, tartozván bérlők minden előforduló határcsonkítást feljelenteni.

Jogosult közlekedési utakat, melyek ama birtokon keresztül vonulnak, ideértve a határutakat, bérlőnek tilalmazni, vagy elzárni az uradalom beleegyezése nélkül nem szabad, sem új utakat az uradalom engedélye nélkül nyitni.

7./ A bérlet tárgyát illető, minden bárminő adók és terhek az egyes föld- és épületadó kivételével bérlők által viselendők.

8./ Bérlők lemondanak minden, bármi ürügy alatt is tehető bér-elengedési kérelmükről, s az e tekintetbeni intézkedést, bármely

esetben is a bérbeadó uradalomra bizzák, ha pedig a bérelt birtokon vasut vagy vízművek tekintetéből kisajátítás történnék a bérlők csak annyiban kérhetnének beszámítást, hogy a kisajátítási tőke 6 %-át a bérlet tartama alatt kapnák meg a bérlők, magától értvén, hogy ha a kisajátítás ingyen történnék, eme követelésről szó nem lehet.

9./ Ha a szerződés feltételei, értelme, vagy bármely pontjai iránt kétség támadna, bérlők az uradalmi magyarázatba még bíróság előtt is ellenvetés nélkül megnyugodni tartoznak.

10./ A haszonbérelt birtoknak csak egyharmad része adható albérletbe, mindazon által szoros kötelezettség mellett, hogy az albérlők is háromnyomású rendszert a főbérlők felelőségének terhe alatt követhessék, minek ellenőrzését az uradalom magának ezen szerződés 5. pontja értelmében fenntartja.

11./ Megengedtetik bérlőknek, miszerint a bérlet utolsó évében, vagyis 1891. évben elvetett őszi termésüket 1892. évben learathassák, összehordhassák, s ott az uradalom által kijelölendő helyen elcsépelhessék. Az ezen 1892. évben termelt őszi szalma és polyvára nézve kiköttetik, hogy haszonbérlők azokat az uradalomnak, vagy a következő bérlőnek becsárban átengedni tartoznak; ezen becsár vagy barátságos uton fog megállapíttatni, vagy pedig becsü útján, ezen becsü megállapításához az uradalom egy becsüst, a haszonbérlők a másik becsüst fogják megnevezni, vélemény eltérés esetében, vagy ha a becsár túl magasnak tűnnék fel, s métermázsánként a 30 koronát meghaladná, az uradalom jószágigazgatója fog dönteni, s ennek határozatában a felek megnyugodni tartoznak.

12./ Minthogy a kéményeket az uradalom által fogadott kéményseprő

fogja tisztítani, az uradalom számvetősége által kivetendő kéményséprési díjat is a bérlők ellenvetés nélkül kifizetni tartoznak.

13./Kijelentik, hogy ezen szerződés és bármelyik pontjának megszegése, vagy mulasztása a bérlők irányában a bérlet azonnali megszüntetését vonja maga után, teljes joga lévén ily esetben az uradalomnak a bérlők rovására és kárára másnak adni a bérletet, akár barátságos egyezség, akár tartandó árverés útján, és ha a bérbeadás által, mely esetben az új szerződés szabályozó, az előbbeni bérösszeg meg nem ígértetnék, a különbözetet az e szerződést aláírt bérlők tartoznak megfizetni a nélkül, hogy a bérlők bármi ürügy alatt is kárpótlást, beszámítást, vagy vetésekért követelést formálhatnának.

14./ Bérleti idejük leteltével kötelesek bérlők minden további intézés nélkül a bérelt birtokot minden cselédekkel, barmaikkal, stb. elhagyni a 11. pont épentartása mellett, az uradalomnak mint átvetták visszaadni, netán okozott károkat megtéríteni.

Az 1891. évi széna, kukoricaszár és egyéb takarmányok feletetésére megengedtetik bérlőknek, hogy marháikat és barmaikat 1892. évi Szent-György napig a pusztákon tarthassák, s e végből az istállók fele, s minden majorban egy-egy cselédszoba, a tiszt részére két szoba átengedtetik, ezen engedmény azonban 1892. évi Szent-György napkor végképp megszűnik, a legelők használata bérlőknek csakis 1891. évi december 31.-ig engedtetik; a nyerendő trágya azonban az uradalomnak, vagy netáni új bérlőknek ingyen visszahagyandó.

Az 1891. évi kukoricatermés elhelyezésére a görék haszonbérlőknek 1892. évi június hó végéig, az 1892. évi buzatermés eltartására ha szükségeltetnék egy töltő padlás 1892. évi szeptember hó 30.-ig átengedtetik.

Ha az 1891. évi nádtermés 1891. évi december hó 31.-ig, az idő lanyhasága, vagy bármely más okból sem vágathatnék ki, jogában áll bérlőknek ezen nádat 1892. évi január és február hónapokban kivágni, és az uradalom által kijelölendő helyen 1892. évi szeptember hó 30.-ig eltartani.

15./ Mindezeket oly világos kikötésekkel tartoznak bérlők megtartani, hogy ellenkező esetben nemcsak a fennebbi 13. pont szerint ezen szerződés azonnal megszüntetik, hanem egyszersmind a hátralevő uradalmi haszonbér és követelések és károkra nézve magukat egymás között egyetemlegesen "insolidum" értve, hazai törvényeinkben meghatározott, az uradalom által szabadon választható bármely vármegye, vagy járásbeli bíróság sommás szóbeli eljárásának alája vetik, minden kifogások, perorvoslatok és fellebbvitelről előre lemondanak, s elégtétel alapjául bárhol található ingó és ingatlan javaikat előleges biztosítási végrehajtás mellett az uradalom szabad választása mellett lekötik, a női hozományt is ideértve, sőt a szerződés bármely pontjának meg nem tartása esetére nevezett követelésekre a szerződés betáblázására minden további meghallgatás nélkül beleegyeznek, a be és kitáblázási költségek a netaláni esetben bérlőket illetvén.

16./ Bérlők netáni haláluk esetében ezen szerződés mindennemű kötelezettségével azok örököseire is kötelező.

17./ Bérlők elismerik, hogy ezen szerződést elolvasták, annak pontjait tökéletesen megértették és így szabad akarattal elfogadták és aláírták, úgy szintén a szerződés a bérbeadó uradalom által aláíratott és elfogadtatott. Ezen szerződés eredetije a bérbeadó uradalomnál van letéve, s annak hiteles másolata bérlőknek átadott.

Kelt: Kalocsán, 1883. évi május hó 23.-án.

A szerződést 1889. január 2.-án az összes feltételek megtartásával 1892. évi január hó 1.-től 1897. évi december hó 31.-ig meghosszabbították, de az érsek nem hagyta jóvá. Utódja a szerződést nem fogadta el 1897.-ig, csak 1893.-ig.

S z o l g á l a t i s z e r z ő d é s .

Mely egyrészről a kalocsai érseki uradalom, másrészről Malina Tamás között, a következő feltételek mellett kötöttetett.

1./ A kalocsai érseki uradalom felfogadja Malina Tamást a Bácsujfalusi határban lévő Szelencsei pusztára felesketett mezőőrnek, következő javadalmakkal: 48 forint, szóval negyvennyolc forintot érő készpénz fizetés mellett negyedévenkénti fizetéssel, 2 hold szántóföld, szabad lakás és udvarhasználat és 6 kocsis áron hulladékfa.

2./ Ezen javadalmak után köteles Malina Tamás mezőőr őrizni a XIII. XIV. XV. és XVI. dűlőkben három évre bérbeadott 47 parcellák terményeit törvön és lekaszálni és a kukoricagórét és abban lévő terményeket, valamint a szelencsei pusztán lévő szalmakazlakat, szóval a pusztán lévő minden ingó és ingatlan vagyont megőrizni úgy az árokpartokon és utmentén fákat elültetni tartozik, valamint az utakat és árkokat rendben tartani köteles.

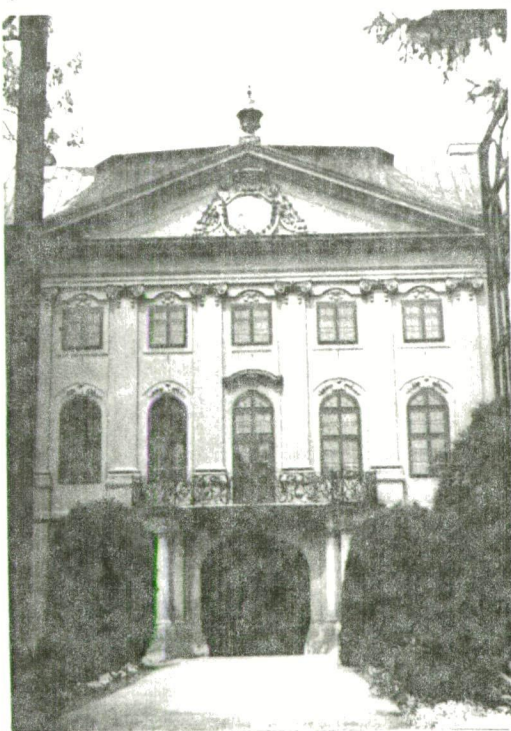
3./ Azon parcellák őrzése után, melyek után jelenleg a bérlők az uradalomnak csószdíjat nem fizetnek, önmaga beszédheti egyezség útján a csószdíjat, megjegyezvén azonban, hogy a bérlők ezen csószdíjat fizetni nem kötelesek csak azon esetben szedhető tőlük csószdíj, ha azok terményeiknek külön őrzését kívánják, ez iránt a csósszel külön egyezsége lépnek.

Ezen szolgálati szerződés 1897. évi október hó 1.től 1898. évi szeptember hó 30.-ig terjedő időre kötöttetett.

Bács, 1897. október hó 1. Malina Tamás Kajuch József

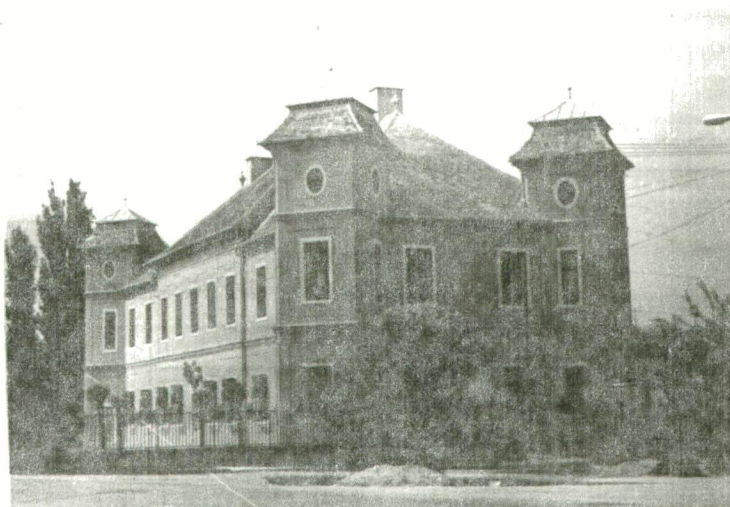

Eszék György érsek

Erseki nyaraló kastély
Hajós

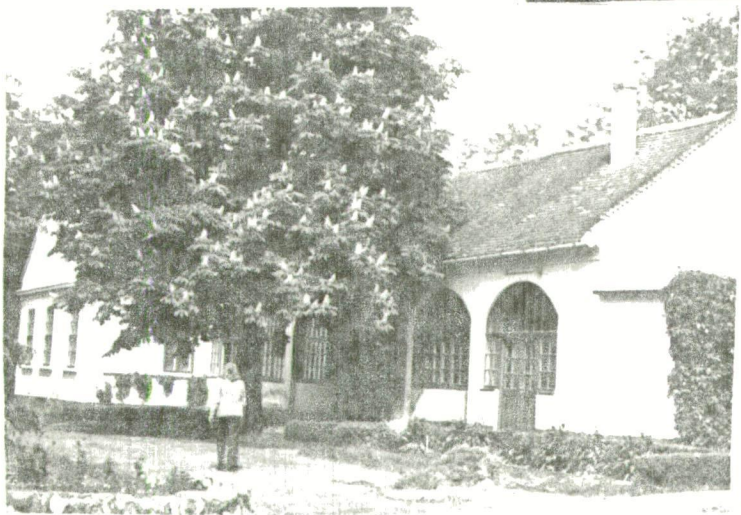
Erseki kastély Kalocsa

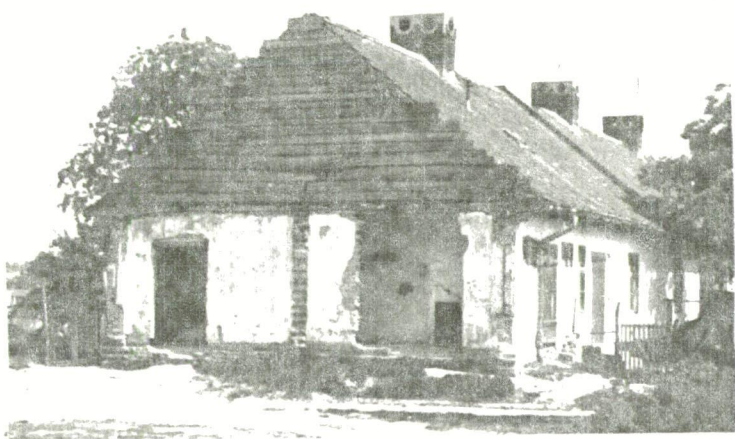
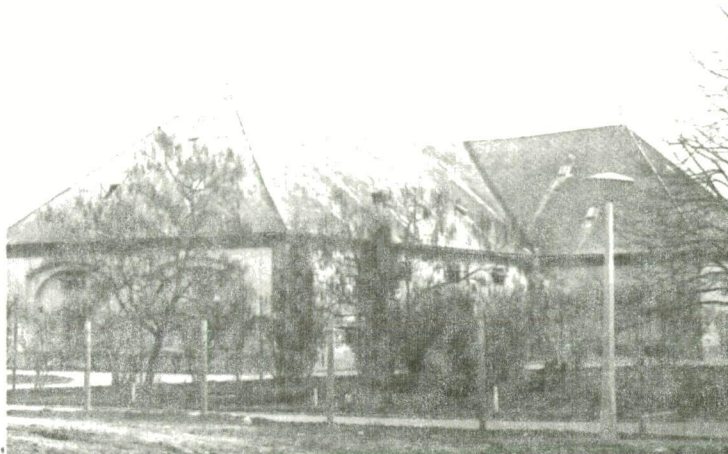
Jószágigazgatóság
épülete Kalocsa
/ma Járási Hivatal/

Hild pusztai kasznári
lak. /épült 1891.-ben/

Hild pusztai kasznári
lak.

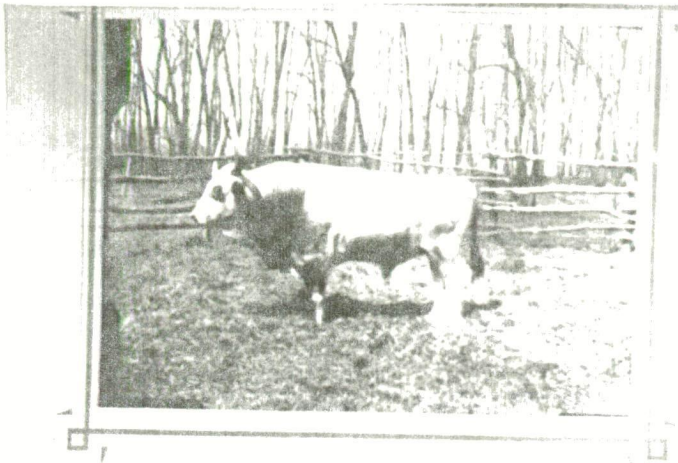
Központi magtár épü-
lete Kalocsa

Ersekhalmi cseléd-
lakások.

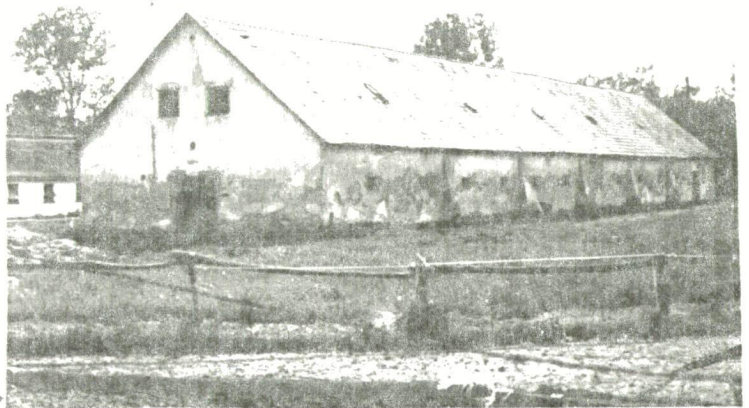
Ersekhalmi cseléd-
lakások

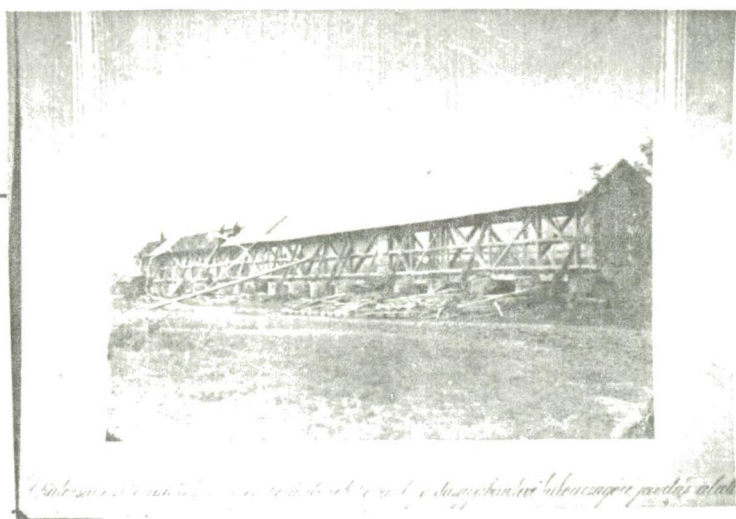
A kalocsai érsekség
tulajdonát képező
4 éves Betyár nevű
bika.

Kis-Drágszél pusztai
marhaistálló.

Kis-Drágszél pusztai
marhaistálló

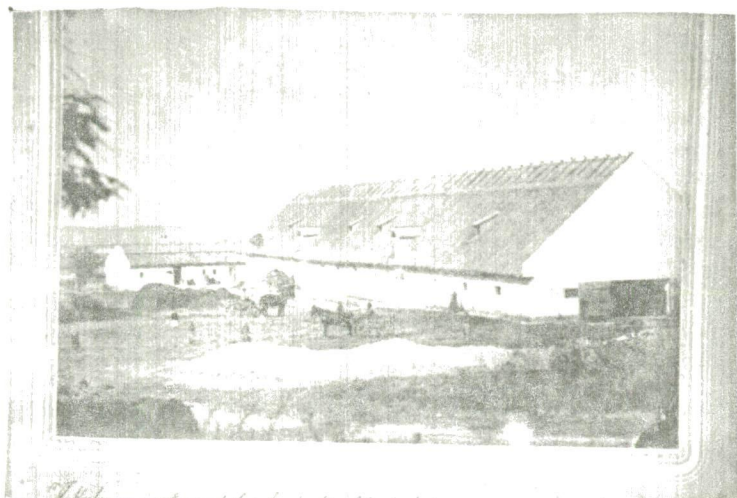
A hajósi kerület köz-
ponti gazdaságában
lévő kukoricagóré.

A kalocsai érsekség
tulajdonát képező
1 éves Módós nevű
szürkemagyar bika.

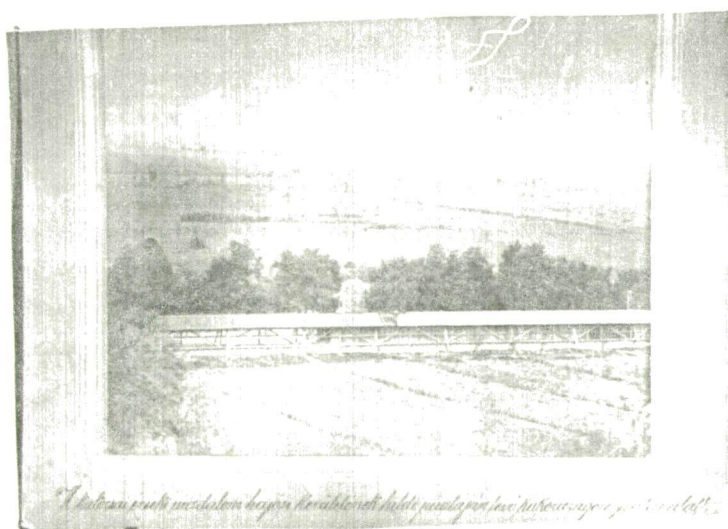
A hajósi kerület
szürkemagyar gulyája

A hajósi kerület Hild
pusztán lévő ökoristál-
lója.

A hajósi kerület Hild
pusztán lévő szérüs-
kentje.

A hajósi kerület Hild
pusztán lévő kukorica-
góréja.